MARKSİZM VE GELECEK

GÜZ 1989

2

SADUN AREN □ HALİL BERKTAY □ MEHMET TANJU AKAD □ İLHAN TEKELİ □ GÜREL TÜZÜN □ KENAN SOMER □ ZAFER ÜSKÜL □ TARIK DEMİRKAN □ CEM EROĞUL □ SARGUT ŞÖLÇÜN □ A.MÜMTAZ İDİL

MARKSİZM VE

GELECEK

ÜÇ AYLIK DERGİ

SAYI

2

Sahibi : Arif Gülöksüz:
Genel Yayın Yönetmeni : Sadun Aren
Yazi İşleri Müdürü : Serhat Salihoğlu:
Yönetim Yeri : Ataç Sok. No: 29/14, Yenişehir ANKARA
Tel: 131 26 61 Fax: 135 36 08
İstanbul Temsilcileri : Celal A.Kanat, Selçuk Çalhan
İstanbul Bürosu : Piyerloti Cad. Dostluk Yurdu Sk. No: 8, Kat: 2
Cağaloğlu-İSTANBUL, Tel: 516 23 27
Abone Koşulları : 1 Yıllık : 23.000 TL.
Yurtdışı : 45 DM
Banka Hesabı : İş Bankası Ankara-Yenişehir Şb. 2356799 no'lu
Arif Gülöksüz hesabı
Posta Çeki Hesabı : 283266, Serhat Salihoğlu
Kapak Baskı : Net Ofset, Tel: 520 55 43
Film Montaj : Net Ofset, Tel: 520 55 43
Dizgi-Grafik Düzen : Yayın-Dizgi Merkezi: Tel: 527 03 40
Dağıtım : Etkin, Tel: 513 77 10
Baskı : Paşahan Matbaası

MARKSİZM VE

GELECEK

İÇİNDEKİLER

OKURLARIMIZLA

Sadun Aren

Son zamanlarda dünyamızın büyük küçük tüm ülkeleri tarihlerinin çok boyutlu bir değişme-gelişme ve sorunlar dönemecinden geçmektedirler: Sosyalist ülkelerde Gorbaçov'la birlikte yaşamın sosyal, siyasal, ekonomik tüm yanlarında köklü değişiklikler başlamıştır ve bunlar bugün de hâlâ derinleşerek devam etmektedir. Uygulamadaki bu değişikliklere koşut olarak sosyalizm teorisinde (Marksizmde) de önemli gelişmeler olduğunu, yepyeni yorumlar yapıldığını görüyoruz.

Diğer taraftan kapitalist ülkeler de istikrarlı bir gelişme içinde olmaktan uzaktırlar. Bir kere hepsi % 5-l2 arasında değişen sürekli bir işsizlikle boğuşmak zorundadırlar. Mafya, uyuşturucu sorunu ve yolsuzluklar da sürekli savaşılması gereken diğer başbelalarıdır. Ayrıca, önemli bir istikrarsızlık nedeni olan, aralarındaki ticaret rekabetini çözebilmiş değildirler. Örneğin, Japonya ve Federal Almanya dış ticaretlerinde sürekli olarak büyük fazlalar verirlerken, özellikle ABD büyük açıklar vermektedir. Bu durum, kapitalist dünyadaki alışılmış güç dengelerini sürekli olarak değiştirmektedir. Bundan başka üçüncü dünya ülkelerinin gittikçe artan ve ödenemez boyutlara varmış olan dış borçları, kapitalist ülkeler için çözümü zor bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Dünya ticaretinin geleceği ve özellikle borçlu ülkelerle alacaklı kapitalist ülkeler arasındaki ilişkilerin nasıl gelişeceği bu borç sorununun nasıl çözüleceğine bağlıdır.

Dünyadaki tüm ülkeler üzerinde etki yapan diğer di-

namik bir öge, NATO ve Varşova paktları arasındaki gerginliğin azalması ve gittikçe gelişen bir silahsızlanma sürecinin başlamış olmasıdır. Hiç kuşku yoktur ki, dünyada böyle genel bir güven ve barış perspektifinin yerleşmeye başlaması, ülkeler arası ilişkileri olduğu kadar, ülkelerin kendi iç ilişkilerini de derin bir biçimde değiştirmekte ve rahatlatmaktadır. Dünyadaki ve tek tek ülkelerdeki bir çok olumlu gelişmeleri buna bağlayabiliriz.

Son olarak, temel bir değişme-gelişme dinamiği olduğu için, bilimsel ve teknolojik devrimden de söz etmemiz gerekiyor. Son yıllarda bilim ve teknoloji alanlarında gerçekleştirilen başdöndürücü gelişmeler, sağladıkları olanaklarla, tüm insanların yaşamlarını derin biçimde değiştirmiştir ve değiştirmeye devam etmektedir. Bu gelişmenin olumsuz sayılacak bir etkisi, bilim ve teknolojiye egemen olan gelişmiş ülkelerin, egemen olmayan azgelişmiş ülkelere olan üstünlüklerinin daha da artmış ve pekişmiş olmasıdır. Gerçekten, örneğin, bugün Türkiye ile ABD arasındaki gelişmişlik farkı, diyelim 50 yıl öncesiyle kıyaslanamayacak kadar artmıştır. Üstelik bu fark bugün eskisi gibi niceliksel değil nitelikseldir. Gerçekten, eskiden onların yaptıkları herşeyi bizde yapabilirdik ama az yada kötü yapardık. Oysa şimdi onların yaptıkları bazı şeyleri biz hiç yapamıyoruz.

Bu arada ülkemizde de bize özgü bazı sorunlar yaşanmakta, bazı değişiklikler olmaktadır. Bunların başlıcalarını, piyasa ekonomisi ve enflasyon sorunu, hukuk devleti olma sorunu, Kürt sorunu, Bulgaristan sorunu, Kıbrıs sorunu, AT sorunu, Cumhurbaşkanlığı sorunu, erken seçim sorunu olarak sıralayabiliriz. Bunlara bir de yasal bir komünist partisi kurulması sorununu eklememiz gerekmektedir. Gerçi son 50 yıldır ülkemizde komünist sayılması gereken yasal partiler kurulmuşlardır ama, bunların hiçbirisi bu kimliklerini açık bir biçimde ortaya koymamışlardır. Bu nedenle yasal bir komünist partisi kurulması, ülkemiz açısından yeni ve çok önemli bir sorundur, gelişmedir. Nitekim ülkemizin Marksist aydınları sorunu bu önemine yaraşır bir ciddiyetle ele almışlar ve her yönüyle tartışıp hazırlıklarını yapmaya girişmişlerdir.

Yukarıda sözünü ettiğim bütün bu sorunlar ve

değişme-gelişme süreçleri doğrudan ya da dolaylı olarak birbirlerine de bağlıdırlar. Örneğin, Türkiye'de komünizmin yasallaşması süreci ile sosyalist ülkelerdeki gelişmeler, silahsızlanma konuşmaları ya da AT ye üye olmak istememiz arasında yakın ilişkiler vardır. Bu nedenle *Marksizm ve Gelecek*'in ilgi alanı bütün bu sorunları kapsamaktadır.

Marksizm ve Gelecek'in ilk sayısı çok kısa bir sürede tükenmiş ve ikinci baskısı yapılmıştır. Böylece toplam baskı sayısı 3000 + 2000 = 5000 olmuştur. Ülkemizin bugünkü koşullarında ve *Gelecek* gibi bir dergi için bu azımsanamayacak bir tirajdır. Bu başarıda yazarlarımızın ve yazdıklarının değerlerinin yanısıra, ülkemizdeki Marksist kamuoyunun canlılığının da payı vardır.

Marksizm ve Gelecek'in bu 2. sayısı, belli bir yazı kurulu olmaksızın ama geniş danışma toplantılarından yararlanılarak çıkarılmışlardır. Önümüzdeki 3. sayıdan itibaren, Dergiden doğrudan sorumlu olan bir yazı kurulumuzun da olacağını umut ediyorum. O zaman *Marksizm ve Gelecek* daha da doyurucu olacaktır.

Dergi yönetimi adına tüm okuyucularıma, eleştirilerini, uyarılarını ve yazı olarak katkılarını beklediğimizi duyurmak isterim.

Saygılarımla

Türkiye sorunları Türkiye sorunları Türkiye sorunları Türkiye sorunları

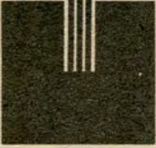
Marksizm ve Gelecek bu sayısında ana tartışma konusu olarak Türkiye'de kapitalizmin özelliklerini, Türkiye'yi nasıl bir gelecek bekliyor sorusunu, ülkedeki ideolojik ve politik yapılanmaları tartışmayı amaçlıyor.
İlk sayımızda Korkut Boratav'ın "Türkiye'de Burjuvazinin Yapısı ve Siyasi İktidarla İlişkileri Üzerine Düşünceler" , yine bu sayımızda Halil Berktay'ın "Bıçak Sırtında Türkiye" yazısında ortaya attığı sorular Türkiye'de kapitalizmin enine boyuna incelenmesi için geniş bir tartışma çerçevesi sunuyor.
Bundan sonraki sayılarımızda da Türkiye üzerine çalışmalara yer vermeyi sürdüreceğiz. Bu ana tema, konunun şimdiye değin az işlenmiş olması ve yeni döneme ilişkin ortaya çıkan yeni yapılanmaların ele alınması gereksinimi, herhalde ilerde de zengin tartışmalara konu oluşturacaktır.

Kemalist devrim ile "yeni entegrasyon" arasında

BIÇAK SIRTINDA TÜRKİYE

Halil Berktay

Marksist Sol, içinde yaşadığı toplumu yeniden, kapsamlı ve derin bir şekilde çözümlemeye yönelik yoğun bir teorık çabayı uzun zamandır göstermedi. Kendi hatalarımız ve parçalanmışlığımızın zeminini hazırladığı yenilgiler, büyük bir beyin potansiyelinin örgütlü sosyalist mücadele alanından çekilişini hızlandırdı. Ülkenin kaderini etkileme olanaklarından kopuş, realiteyi algılayışımızı da köreltti. Bunun üzerine, sosyalist ülkelerdeki dönüşüm süreci geldi ve dikkatleri üzerinde topladı. Sonuç olarak, bölünmüş ve küçülmüş çalışma kapasiteleri, Türkiye gerçekliğinin analizinden uzaklaştı. Bugün Solun birçok kesimi, ya 1960'ların toplumsal yapı ve strateji tartışmaları içinde edinilmiş bir sermaye ile idare etmek durumundadır (ki bu, Marksizmin klasiklerinden hiçbir şekilde bir Türkiye çözümlemesi sayılmayacak genel formüllerin aktarılmasına dönüşebiliyor), ya da böyle bir ilk sermayeyi daha çok kendi sınırlı olanaklarıyla ve el yordamıyla onarmaya, değiştirmeye, geliştirmeye çalışıyor. Bu ikinci yönelişte gösterilen cesaret saygıdeğerdir; ayrıca, bazı hallerde zengin ipuçları da yakalanabiliyor. Ama bütün bunlar, eninde sonunda bir çeşit "düşünsel küçük üretim"dirler; buradan "toplu, büyük üretim"e geçebilmemiz gerekiyor. Bizim şimdiden, geniş, özgür düşünen, sıkı çalışan, bir Sosyalist Araştırmalar Derneği ya da Vakfı biçiminde örgütlenen Bilim Kurulumuz olmalı; yeryüzü kültürünü kucaklayarak gerek aktarıcı, gerek yaratıcı bir entellektüel faaliyeti harekete geçirmelidir. Benim kafamda yığınla soru var; örgütlü akımlar içinde yer alan ya da almayan birçok başka insanın kafasında, benzer sorular var. Bu



soruların ortaya dökülmesi, hem -eski deyimle- "vaziyetin vahametini idrak" etmemize, hem de böyle bir Bilim Kurulunun gündemini oluşturmaya ve oradaki çalışmayı çekici hale getirmeye başlamamıza yarayabilir.

A. Yöntemsel sorular: Sosyo-ekonomik kerte ve "hal", mevcut durum ile sınırlı, eski tip üretim tarzı ve sınıfsal yapı çözümlemeleri (vardıkları tüm "yarı sömürge, yarı feodal", "azgelişmiş çarpık kapitalizm", "orta derecede gelişmiş kapitalizm", vb. formülasyonları ya da işbirlikçi/millî, büyük/orta/küçük burjuvazi, işçi sınıfı, zengin/orta/yoksul köylülük, tarım proletaryası vb. ayırım ve sıralamalarıyla yeterli midir? Daha doğrusu, sınıfları böyle tarif ve tasvir edip, statik olarak kavranan "şimdiki durum"da maruz kaldıkları baskı ve sömürüden türeyen taleplerini bir programda birleştirmek, böylece statükonun karşısına statükonun tek tek yapıtaşlarının yadsınmasından ibaret bir çerçeveyi dikmek, tarihe müdahale tarzı olarak yeterli midir?

Burada, klasik anlayıştan iki yönde ayrılmak söz konusu olabilir. **Birincisi,** sosyo-ekonomik analizi ideolojik-kültürel bir analiz ile, özellikle popüler kültürün ve tek tek alt-kültürlerin ayrıntılı incelemesiyle fevkalade zenginleştirmek, herhalde şarttır. Bu yaklaşım, sınıfların mücadelesinin dünya görüşlerinin mücadelesi dolayımıyla seyredişini yakalama anlayışıyla eklemlenecektir. 1920'lerde Mao, "Çin Toplumundaki sınıfların Tahlili"ni, alabildiğine çıplak şiddete dayalı bir düzenin ideo-politik hegemonya aygıtlarını çok önemsemeden yapabilir ve buradan muzaffer bir strateji çıkarabilirdi. 1990'lara girerken Türkiye için bundan fazla bir şeye ihtiyaç duyduğumuz hissi, pek çoğumuzda yer etmektedir.

İkincisi, Sol "şunlar olsun, bunlar olmasın" demekle yetinemez; kendisi istemese de bazı şeylerin olabileceğini (hattâ, bugünkü zaafı düşünülürse, istemediği şeylerin muhtemelen olacağını) hesaba katarak dinamik plan yapmak, program, platform, tavır alış ve sloganlarının zaman içinde esnekliğini mevcut durumdan geleceğe uzandırılan projeksiyon ve alternatif senaryolara dayandırmak zorundadır. Bu ise sadece bir "Türkiye nedir?" sorusunu değil, aynı zamanda bir "Türkiye nereye gidiyor?" sorusunu akla düşürmekte: Kemalist Devrim ve mirası ile dünya kapitalist sisteminin 1970'lerin ortalarından beri sü-

"Kemalist Devrim ve mirası ile dünya kapitalist sisteminin 1970'lerin ortalarından beri süregelen yapısal krizinin çevre ülkelerini etkileyiş modaliteleri, yeni bir uluslararası işbölümüne entegrasyonun sarsıntıları arasında, nerede Türkiye "

"Türkiye solu, Kemalist Devrimi önceki yıllarda da çok tartıştı bugün farklı görüşler dikkatli bir senteze kavuşturulabilir mi acaba?"

regelen yapısal krizinin çevre ülkelerini etkileyiş modeliteleri, yeni bir uluslararası işbölümüne entegrasyonunun sarsıntıları arasında, nerede Türkiye? Bir önceki dış ödemeler dengesi bunalımı ile ona tekabül eden 12 Eylül darbesinden çıkış sürecini mi yaşıyor hâlâ; yoksa "kriz faktörleri biriktirici" bir inişe geçti mi şimdiden? Ya da bu vartayı atlatabilirse, 20.yüzyılın son onda birine doğru hangi daha uzun vâdeli (demografik, ekolojik, teknolojik, kültürel, sermaye birikimine ilişkin) vektörler gidişatı belirleyecek?

B.Geçmişe yönelik sorular: Türkiye Solu, Kemalist Devrimi önceki yıllarda da çok tartıştı -bugün farklı görüşler dikkatli bir senteze kavuşturulabilir mi acaba? Kemalizmin bizler, sosyalistler üzerinde bir ideolojik hegemonyası (hâlâ) var mı; varsa hangi noktalarda hissedilmekte? Toplum üzerindeki hegemonyası ne boyutlarda ve nasıl kırılabilir? Cumhuriyet Devriminin olumlu kazanımları ile bu hegemonyanın unsurlarını ayrıştırma ölçütlerimiz, neler olmalı? 1920'lerin ve 30'ların "millî devrimin sosyal devrim yönünde derinleştirilmesi" stratejisi ile şimdiki koşullar arasındaki fark veya farksızlık: "Tamamlanabilir", "içtihat kapısı açık" ya da en azından "korunacak" bir Kemalist Devrim itiliminden söz etmek mümkün mü? Bugünkü kriz "Cumhuriyetin dengelerinin bozulması" biçiminde anlaşılabilir, açıklanabilir, anlatılabilir mi?

C. Bugüne yönelik sorular: Vatan ve hapishane, "cennet ve cehennem" -bu nasıl bir ülke? Dünya kapitalist sistemi içinde nerede, hangi konumda? O kapitalist sistem, bugün genel olarak nasıl işliyor ve Türkiye, sisteme nasıl eklemlenmekte? Türkiye ekonomisi nitel olarak nasıl karakterize edilebilir; bir tarihsel ve çağdaş azgelişmişlik morfolojileri yelpazesi içinde nereye yerleştirilebilir? Türkiye kapitalizminin/ azgelişmişliğinin/bağımsızlığının özgüllükleri neler? Nasıl sömürülüyor; dışa bağımlılığı hangi halka(lar)da düğümleniyor? T.C., devlet olarak nasıl bir devlet -devlet/hükümet, devlet/sınıf, hükümet/sınıf kilitlenmeleri ne düzeyde? Göran Therborn'un sorusunu ülkemiz için soralım: **"What does the ruling class do when it rules?"** (Yönetici sınıflar yönetirken ne yapıyorlar?) Ya da: Bizim göremediğimiz, anlayamadığımız, beceremediğimiz nedir ki, böyle bir kalitesizlik bu memleketi alıp götürebilmekte? Ve emekçiler; büyük/orta/küçük işyerlerinde çalışanlar, sendikalı ve sendikasızlar, reel ücretlerdeki düşmeler, işsizler, vb. oranların ötesinde -Ne okurlar? Televizyonda ne seyrederler? Hangi müziği dinlerler? Nasıl bir gelecek dü-



şünürler? Sosyalizm, Türkiye'nin her bir yöresinde, işçilerin köylülerin, memurların, büyük şehir gecekondularında ve Anadolu şehirlerinin gecekondularında yaşayanların her bir kesim veya katmanına, onların alt kültürlerini neresinden yakalayarak nüfuz edebilir? Bu toplumun belleği nedir, imgelemi nedir -nasıl biçimlenir, biçimlendirilir?

D. Varolan (formel veya fiilî programlar: Burjuvazinin AT'ye katılma programının, Deniz Baykal'ın programının, dincilerin programının, TBKP programının, Sosyalist Parti programının tarihsel, teorik, bu ülkeye ilişkin arkaplanları ile perspektifleri ve sirayet kapasiteleri, nelerdir? Reel toplumsal güçlerin ne kadarıyla, ne derecede ilişki kurabilmiştir, bu programlar? Şu anda, tarihin yapılışında, ne ölçüde birer etkendirler? Başka "programlar"lar varsa, nasıl teşhis edilebilir?

E. Kısa/orta vâdeye yönelik sorular: Ekonomik çöküntü, Kürt ayaklanması, dincilik, Özal'ın aşırı ihtirasının yol açtığı hatâlar, ANAP'ın büyük burjuvaziden kopması ve ANAP içinde merkezkaç eğilimler, Amerika'nın mevcut "istikrar"ı gözden çıkarıp işleri daha sıkılamaya oynaması gibi faktörlerin bileşimi, yeni darbeler doğurabilir mi? Bu olasılığa karşı nasıl direnilir? Yoksa galip ihtimal, (ANAP ile DYP'nin yer değiştirmesi veya birleşmesi hipotezi dahil) habire bunalımlarla bezenmiş bir "muhafazakâr istikrar/istikrarsızlık" dalgalanması içinde düşe kalka , kör topal AT'ye doğru gidiş midir? SHP'nin iktidar şansı var mıdır? İktidar olursa bu, ülkenin durumunun kriz faktörlerinin artması yönünde mi, yoksa (eksik ve güdük bir tarzda da olsa) Demokratik Devrim gündeminden kalma sorunların biraz çözülmesi yönünde mi etkiler? Ve devrim: Türkiye için devrim, ne demektir? Nasıl bir devrimdir? Hangi zaman ufku içinde gündeme gelebilir? Türkiye toplumunun devrimci bir dönüşümünden yana olan güçler, yukarıdaki alternatif senaryolar arasında nasıl bir olasılıklar hiyerarşisi kurmalıdırlar? **Bu, bizatihî devrim projelerini nasıl etkiler?**

F. Uzun vâdeye yönelik sorular: Bilimsel-teknolojik devrimin, kapitalizmin yeni birikim modelinin, sosyalizmdeki gelişmelerin, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki çelişmelerin, kendi üretici güçler düzeyinin ve nüfus artış hızının karmaşık etkileri altında, 2000, 2005 ve 2010 yıllarına kadar, Türkiye'nin sosyo- ekonomik, sınıfsal, siyasal ve kültürel yapısının nasıl şekillenmesi beklenebilir? Sol, Türkiye çapındaki "tarihsel blok"ları mı, Avrupa çapındaki "tarihsel blok"ları mı düşünmelidir?

Bana göre Türkiye "bıçak sırtında"dır; orada devam edip edemiyeceğini ya da oradan hangi tarafa ineceğini, biraz da Sosyalizmin gücü, etkisi belirleyebilmelidir. Bu müdahale kapasitesinin yeniden kazanılabilmesi ise, böyle sorulara yanıt verilmesini gerektirir.

Bu da ancak Birlik'le olabilir.

GELECEK

ALATURKA KAPİTALİZMİN EKONOMİ POLİTİĞİ

veya azgelişmişliğimizin özgün yanları

M.Tanju Akad

Ekonomi politik Marksizmin önde olduğu bilim dallarından biridir. Ne var ki günümüzde bu avantajın iyi kullanılmadığını, hatta hiç kullanılmadığını görmekteyiz. Kimi zaman çok kaba bir ekonomik determinizmin, kimi zaman da burjuva ekonomik teorilerinin -sözde sol- garip biçimleriyle karşı karşıya kalıyoruz. Fakat, çok daha kötüsü, belli kavramları kullanabilmek, belli tezleri savunabilmek için hayali bir ülke yaratılıyor. Bir masal Türkiyesi üzerine tezler kuruluyor. Bunu hem sağcılar hem de solcular hep yapıyor.

"Güneş altında söylenmemiş söz yoktur" deyimi biraz abartma taşısa da, söylenmemiş fazla şey olmadığı doğrudur, hele toplumlardan söz ediyorsak. Ne ki insanlar çoğu şeyi ancak duymak istedikleri zaman ya da musibet kapıyı çalınca algılarlar. Bu musibet ise çoğu kez ardarda gelen yanılgıların birikimiyle başlar.

Türkiye'de ve dünyanın her yerinde toplumların algıladığı her ciddi sorun, yıllarca önce öngörülmüş ve ifade edilmiştir. Ancak, gerek sorunun kavranmasında, gerekse de tedbir alınmasında yeterli reflekslerin gösterilmemesi daha da sık görülen durumdur. Kuşkusuz ki, bunda olanakların ve niyetlerin de rolü vardır. Öte yandan, geniş kitlelerin yalnız somut durumlar karşısında tepki oluşturabildikleri düşünülebilir. Diğer yanıyla, toplumsal gelişmeyi açıklama ve politika oluşturma görevini (veya iddiasını) üstlenmiş olanların yetersizlikleri ma-

"1980'lerde yetişen bütün genç iktisatçı kuşağı 24 Ocak ile yeni bir ekonomik modele geçildiği sanısını taşıyor."

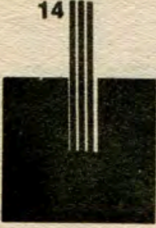
zur görülemez.

Söz konusu yetersizliklerin nedeni bu yazının konusu değildir. Ancak, ekonomik tahlilde yapılan yanlışlıkların iki temel nedenine kısaca değinmekte yarar var. Bunlardan birincisi, yeteri kadar doğru veriye sahip olamamamız ve mevcut olanları eleştirel bir süzgeçten geçirememizdir. Böylece doğruluğu çok kuşkulu verilere dayanarak analiz yapmaktan kaçınmayıp ve "ne yapalım, başka çaremiz yok, verileri biz toplayacak değiliz" gibi bir bahaneye sığınmaya çalışırız. Oysa derdimiz "alıntı ve dipnotlarıyla ciddi görünüşlü" araştırmalar yapabiliyor olmak değil, gerçekte neler olup bittiğini yakalamaya çalışmaktır. En basitinden bir örnek alalım. Milli gelir rakamlarımız, son 25 yılın 20'sinde çok abartılı bir şekilde dünyanın en yüksek büyüme hızlarından birini gösteriyor. Öte yandan otuz yıl önce bizimle yaklaşık aynı "kişi başına milli gelir düzeyi"ne sahip olan ülkeler, (örneğin Yunanistan) şimdi bizim 3-4 kat önümüze geçmiştir. Hem de resmi verilere göre bizden daha yavaş kalkındıkları halde(!!!). Daha bu garipliği çözemeden söz konusu verilere dayanarak bilimsel görünüşlü analizlerden vazgeçilmiyor. İlk adımdan başlayarak, ekonomi disiplininde doğrular ve yanlışların içiçe olduğunu ve bunları ayıklamanın hiç de kolay olmadığını söyleyebiliriz.

İkinci ve daha önemli olan husus ise, bakış açısıyla ilgilidir. Dünyadaki bütün verilere sahip olsak dahi, -ki bu olanaksızdır- tutarlı ve kapsayıcı bir bakışa sahip olmadığımız taktirde bunları ayıklayıp derlememiz ve anlamlı ilişkileri bulmamız mümkün değildir. Bakış açısı sorununda, burjuva ideolojisinin hegemonyasının yanı sıra, dünyanın farklı ülkeleri için geliştirilmiş tezleri Türkiye'ye uydurma çabalarının da etkisi büyüktür. Aynı verileri kullanarak Türkiye'nin tüm kurumlarıyla nisbeten gelişmiş bir kapitalist ülke olduğunu da, yarı feodal bir sömürge ekonomisi olduğunu da savunabilenler çıkmış, işin ilginci, kimileri taraftar da bulabilmişlerdir. Bunların marjinal kaldığını söyleme rahatlığını taşısak da, iktisatçılarımızın çoğunun, IMF ve burjuva ekonomik düşünceleri tarafından empoze edilen kavramlarla düşündüğünü ve konuştuğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Örneklersek, burada son yıllarda bizi en fazla hayrete düşüren bakış açısına değinmekte yarar var. 1980'lerde yetişen bütün bir genç iktisatçı kuşağı 24 Ocak ile yeni bir ekonomik modele geçildiği sanısını taşıyor. Sözde, o tarihe kadar ithal ikamesi yapılırken daha sonra kimilerince "liberalizm", kimilerince de "ihracata dönük ekonomik model"e geçilmiş. İşte bu IMF kurallarıyla düşünmenin çok tipik bir örneğidir. Bunun devlet kademeleri ve üniversitelerde olduğu kadar, basın-

da da geçerli olması Türkiye'deki ekonomi düşüncesinin hangi etkilenmeler altında olduğunu iyice ortaya çıkarıyor. Gerçi 1980 sonrasında ihracatın daha fazla teşvik edildiği bir gerçektir. Ağırlıkla iç pazara yönelik üretim yapan, bu alanda istediği gibi at koşturan, kalitesiz ürünleri yüksek fiyata satan bir sanayinin de hiçbir cazip tarafı yoktur. Ama 1980'den sonra herşey farklı mı olmuştur? Hayır! Ortaya çıkan şey yeni bir model değil, aynı modelin mantıki sonucuna biraz daha yaklaşmasından ibarettir. Ülkenin üretim yapısında ise hiçbir köklü değişiklik olmamıştır. Türkiye ekonomisi uzun yıllar Bretton Woods sistemi içinde dünya kapitalizmiyle giderek bütünleşirken, yapısal zaaflarından dolayı derinleşen tıkanıklıkları geçici çözümlere kavuşturulmuş; daha doğrusu dışa açılma - dışa açma politikaları mantıki sonucuna ulaşırken, bazı sorunları ertelenmiştir. Devalüasyon ve düşük ücretle ucuzlatılan ihracat, özel teşviklerle desteklenerek ithalat için döviz kazanılması kolaylaştırılmış, KİT ürünlerine yapılan zamlarla da yeni kaynak oluşturma yoluna gidilmiştir. Bir bütün olarak dış ticaretin, yani döviz kazanma ve harcamanın daha fazla teşvik edildiği doğruydu. Ama bu yeni bir model değil, uluslararası sermayeye göre yavaş giden dışa açılmanın günün politik konjonktüründen yararlanılarak hızlandırılmasından ibaretti. Yani Türkiye, emperyalist-kapitalist sisteme bağlı bir ülke olarak, daha önce yapılması gereken bir şeyi hayata geçiriyor, dış ticaretin milli gelirdeki payını benzer bağımlı ülkeler düzeyine yaklaştırıyordu.

Burada, Türkiye ekonomisinin sorunlarına geçebiliriz. Bu ekonominin en temel problemi kaynak yaratmak olmuştur. Gerek tek parti döneminde gerekse, dışa bağımlılaşmanın açtığı dönemde durum değişmemiştir. Her ekonomi nihai olarak sahip olduğu kaynaklara göre şekillenir. Türkiye'nin özelliği, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının kötü kullanımı ve fakirliğidir. Kentleşmenin, sanayileşmenin, altyapının, kamu hizmetlerinin finansmanını sağlayacak büyük kaynakları yoktur. Ne tarım, ne kömür ve madenler, ne hidroelektrik ne de ormanlarımız çok zengin değildir. Var olanlar da büyük bir hızla tahrip olmaktadır. Bilinçsiz avlanma ve kirlilik balık türlerinin beşte dördünü yok etmiş, birçok maden hoyratça işletilerek daha bitmeden kullanılamaz hale gelmiş, 1. sınıf tarım toprakları yerleşim ve sanayi için tahrip edilmiş ve birçok kaynağımız plansız kullanım ve çabuk kâr hırsının denetlenmemesi yüzünden ebediyen yok olmuştur. Daha pekçok örnek verilebilir. Bu kapitalizmin en büyük günahlarından biridir. Bu nedenle yıllar boyunca egemen sınıflar kaynak bulmak için iki yola başvurmuşlardır. Biri borçlanma, diğeri de emekçilerin aşırı sömürülmesi. Borçlanma 19. yüzyılın ortalarında, modernleşme çabalarıyla birlikte başladı: Cumhuriyet ise "aşarı" kaldırmakla birlikte önce köylüleri sonra da işçileri yoksulluğa mahkûm ederek kaynak yaratmaya çalıştı. Meseleye bir başka açıdan bakarsak, egemen sınıflar ellerindeki yegâne serveti, yani emekçi halkın işgücünü (zayıf ekonomiyi yıllarca Almanya ve diğer ülkelerden gelen işçi dövizi ayakta tuttu) ve



yine halkın gelecekteki işgücünü (borçlanma) sattılar. İşçi dövizleri olmasa borçlanma kuşkusuz çok daha yıkıcı boyutlarda olacaktı. Tabii, ülkenin başka zengin kaynakları olsa, onlar da kıyılarımız, madenlerimiz, ormanlarımız gibi talan edilecekti. Ancak bunların hiçbirisi büyük bir kaynak oluşturacak kıratta değildir. Burjuvazinin uzun yıllar dilinden düşmeyen turizm patlaması ise, olsa dahi ancak bir yan gelir teşkil edebilir. Turizm asla yüksek gelir getiren bir sektör değildir. Ve son derece yüksek bir çevre maliyeti taşıması da çabasıdır. Güney Avrupa ülkeleri her yıl birkaç milyar dolar gelir elde etmek için korkunç bir istilaya uğramaktadır. Ama bu olumsuz örneklere rağmen kıyılarımız talan ve betonlaşmaktan kurtulamadı.

İşgücü satışı denilince, bunu illa Almanya ve diğer ülkelere giden-yollanan emekçilerden ibaret olarak algılamamak gerekir. Türkiye'deki yabancı sermayeye satılan ucuz işgücü ve Türkiye'nin ihracatını ucuzlatmak ve iç birikimi artırabilmek için düşürülen ücretleri de saymak gereklidir. Özellikle 1980'den sonra dünyada reel saat ücreti ve alım gücü en hızlı düşenler Türk emekçileriydiler. Ancak bu yoğunlaştırılmış sömürü dahi Türkiye'nin hakim sınıflarının kaynak ihtiyacına çözüm olmadı. Çünkü ülkemiz dünya emperyalist sistemi içinde sürekli "kaynak kanaması"na uğruyordu.

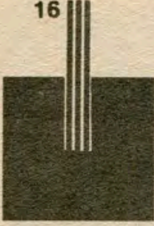
Burada milli gelir hesaplarına geri dönelim. Türkiye milli gelirinin (1989) yaklaşık 60 milyar dolar veya biraz üstünde olduğu sanılmaktadır. (Çünkü tam bilinmemektedir.) Yine geçen yıl dış borçların sadece faiz ödemeleri 3,2 milyar dolar tutuyordu. Yani sırf faiz ödemek için en az % 5'lik bir büyüme gerekmekteydi. Bunun üzerine anapara ödemelerini, yabancı sermayenin yurtdışına yaptığı transferleri ve % 2,2'lik nüfus artış hızını eklerseniz, sırf olduğunuz yerde saymak için % 7-8 mertebesinde bir üretim artışı gereği ortaya çıkmaktadır. (Şayet iç borç faizlerini eklersek asgari rakamın daha da yüksek olması gerektiği açıktır) Bunun dünya çapında olağanüstü bir büyüme olduğu ve çok nadiren elde edilebildiği açıktır. Yani Türkiye'nin bu düzende erişiminin dışındadır. Başka kelimelerle ifade edildiğinde, borçlanma tersine işlemeye başlamış olup, Latin Amerika ve Afrika ülkeleri gibi bizi de yoksullaştırmaktadır. Zaten 25 yıl çalışıp didindikten sonra yine kişi başına binyüz dolarda sayıyor olmamız, geniş emekçi kesimlerin giderek yoksullaşması bunun bir başka isbatıdır. Ancak yine de milli gelirimizi tam olarak bilmiyoruz. Bunun nedeni milli gelir hesaplama yöntemlerinin eksikliklerinden ve ayrıca uygulama aksaklıklarından doğmaktadır. Kısaca özetlenirse mevcut hesap yöntemiyle yaratılan değerin yurtiçinde kalıp kalmadığı, üretimin tükettiği milli servetler, borçlanmanın maliyeti, endekslerin bozukluğundan doğan şişkinlikler, destekleme fiyatlarıyla piyasa fiyatları arasındaki farklar bilinmiyor. Bunların yanı sıra hesaplanmayan amortismanlarla birlikte, milli gelir rakamlarının gerçeği yansıtma özelliğinin ne kadar şüpheli olduğu anlaşılır.

Öte yandan "olsa olsa" kestirimleriyle hataların birbirini götürdü-

"Yıllar boyunca egemen sınıflar kaynak bulmak için iki yola başvurmuşlardır. Biri borçlanma, diğeri de emekçilerin aşırı sömürülmesi."

ğü, "üç aşağı beş yukarı" yakın rakamlara ulaştığımız söylenebilir. Ancak bütün ipuçları bizi milli gelir rakamlarının şişirildiğine inandırmaktadır. Fakat diğer yandan milli gelirimizin görüldüğünden çok daha fazla olduğu, hatta iki-üç kat fazla olduğu da ileri sürülebilmektedir. Aralarında bir DİE başkanı ve çeşitli ekonomistlerin de bulunduğu bu kesim birçok gelirin sayılmadığı tezinden hareket etmektedir. Bu görüşe katılmaya olanak yoktur. Bazı şeylerin eksik sayılmadığından değil, fakat bunların önemsiz olduğundan. Demiri, çeliği, çimentoyu, petrolü, elektriği, inşaatı, buğdayı, otomobili ve tüm önemli ürünleri saydıktan, hem de abartılı bir şekilde hesaba geçirdikten sonra, sayılmayan (çoğu kırsal alanlarda) bazı küçük üretimlerin ve küçük hizmetlerin -ki bunların bir kısmı marjinal veya kaçak işlerdir- milli gelirde ciddi bir fark oluşturacağına inanmak olası değildir. Kaldı ki, örneğin turizm gelirlerinin, transit geçenleri de sayıp, onların belli harcama yaptığı varsayılarak nasıl abartıldığı bilinen örneklerin sadece bir tanesidir. Ayrıca sayılmayan gelirlerin temelde üretken olmayan, dolayısıyla ülkenin üretici gücüne ve halkın refahına bir şey katmayan kategoriler olduğunu kaydetmek gerekir. Esasen büyüme olsa, bunun enerji ve inşaat gibi alanlarda rahatça izlenebilmesi gerekirdi. 1989'un ilk üç ayında sanayide elektrik kullanımının % 0.01 oranında düştüğü DPT tarafından ifade edildi. Ayrıca taşkömürü % 8.4, linyit % 7.7, çeşitli gübreler % 15-20 arası, pamuk ipliği % 25, ulaşım araçları % 25 ila % 30, traktör % 69 oranında üretim düşüş gösterdi. Bu rakamlar varken kimseyi aldatmanın olanağı yoktur. Kapasite kullanımı tek vardiya üzerinden % 50-55 olarak belirtilmiştir. Böyle büyüme olmaz. Zaten gelir düzeyindeki her 1000 dolarlık sıçramanın evrensel göstergeleri olan belli tüketim düzeylerine de erişilmediği görülmektedir. Kimse kimseyi aldatmaya kalkmasın.

Milli gelir konusuna geçmeden, bunun dağılımına da değinmemiz gerekir. Türkiye'de her beştebirlik nüfus dilimi milli geliri yukarıdan aşağıya sırayla % 60, % 20, % 10, % 7 ve % 3'ünü almaktadır ki, bu rakamlarla 1980'lerin "dünyanın en adaletsiz gelir dağılımına sahip ülkesi" olma ünvanını ele geçirmiş bulunuyoruz. Bunu mümkün kılan 12 Eylül rejimidir kuşkusuz. Ayrıca bu durumun birçok başka anlamı da var. İlk olarak, toplumda mülksüzleşmiş ailelerin oranı % 25'lerden % 40'lara doğru yükseldi. Ama öte yanıyla bakarsanız Türkiye hâlâ bir küçük mülk sahipleri ülkesi. Gerek tarım alanında gerekse de zenaat düzeyindeki küçük üretim ve yaygın esnaflık kurumuyla bu böyle. Türkiye'nin az üreten bir ülke olmasının ikinci ne-



deni burada. Hem kaynak az, hem de sermaye küçük ve dağınık. Bu aynı zamanda sosyal muhafazakârlığın da temellerini oluşturan etkenlerden biri.

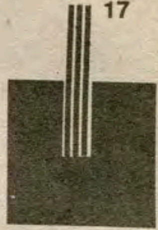
Gelir dağılımındaki adaletsizliğin emperyalizm ve büyük yerli sermaye açısından çok ciddi bir fonksiyonu var. Bu sayede, ülke ne kadar fakir olursa olsun her zaman belli bir müşteri kitlesi vardır. Bu tüm azgelişmiş ülkeler için geçerlidir. Türkiye'nin en üst gelir dilimi Yunanistan ve Portekiz kadar nüfusa ve kişi başına gelire sahip bir tüketici kitlesidir. Başbakanın öğünerek söylediği gibi tüm tatil yerlerini dolduran, otomobilleri olan ve diğer şeyleri yapanlar da bunların üst yarısıdır. Esasen birkaç milyon kişi Türkiye'nin tüm tatil kapasitesini defalarca dolduracak kadar bir sayıdır. Bunlar da Türkiye'nin beşte birinin üst bölümünden ibarettir.

Bu konuyla ilgili eklememiz gereken bir not daha var: Emek gelirleri birçok ülkede milli gelirin % 50'sinden fazladır. Ve buna gelişmiş kapitalist ülkelerin bir kısmı da dahildir. Türkiye'de ise bu oran 1970'lerde % 30'lar düzeyinden, 1987'de % 17 düzeyine inmiştir. Kâr, faiz ve rant toplamının payı ise % 65 dolayındadır. Bu doğrudan mülk sahipliğinden doğan bir gelirdir. Ve dünya ölçüsünde mantık dışı bir orandır. Daha doğrusu mantığı şudur. Mülk sahipleri devletin tüm olanaklarını kullanarak antidemokratik yollarla bu gelire emekçilerin sırtından sahip olmaktadır.

ÇOK ÖNEMLİ BİR GÖSTERGE: KREDİLER

Büyüyen ve yaratan bir ekonominin artan bir kredi hacmine sahip olması gerekir. Oysa sabit fiyatlarla baktığımızda Türkiye'de kredi hacminin artmak bir yana, giderek daraldığını görmekteyiz. Örneğin dolara çevirdiğimizde, 1975'de 16.5 milyar dolara yaklaşan kredi hacminin 1980'de 20.2 milyara çıktığını, fakat 1986'da 17.2, 1988'de ise 14 milyara indiğini anlamaktayız. Bu rakamın üretimden çok spekülatif alanlarda kullanılması bir yana -çünkü son yıllardaki % 90-120 kredi maliyetleri ile üretime yönelik yatırım yapılamaz- takriben üçte birinin batık kredi olduğu kamuoyunun en iyi bildiği bankacılık sırrı(!)dır. Böylece Türkiye'de bankalar ve sanayi birbirlerine rehin olmuş durumdadırlar. Bankalar batık kredileri her yıl yenilenmiş gibi göstererek bazı firmaları ayakta tutuyorlar. Çünkü bu ölçüde bir

"Yoğunlaştırılmış sömürü dahi Türkiye'nin hakim sınıflarının kaynak ihtiyacına çözüm olmadı. Çünkü ülkemiz dünya emperyalist sistemi içinde sürekli 'kaynak kanaması'na uğruyordu."



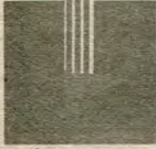
zararı kabullenerek yaşamaları olanaksız. Sanayi işletmeleri ise, son tahlilde bankalara ipoteklidir. Ama bankalar bu yükü üzerlerine almadıkları için varlıklarını sürdürüyorlar. Gerçek bankacılık kuralları ve yasalar uygulansa, en büyük holdinglerin ve bankaların birlikte batmaları gerekirdi. Esasen kendi bankaları ve bazı ayrıcalıkları olan şirketler daha ucuza, örneğin % 60'a kredi bulabiliyorlar ama onlar da çok az yatırım yapıyorlar. Kural olarak Türkiye'de şirketlerin öz kaynaklarının zayıflığı, en büyük holdingleri birer banka edinmeye itmiş ve böylece tekelleşme yeni boyutlar almıştır.

Sonuçta üçtebir oranındaki donuk ve batık kredilerin yanı sıra, geri kalan hacmin de yaklaşık yarısının spekülatif alanlarda yüksek faiz peşinde olduğu ifade edilmektedir. Böylece üretken alanlara giden ve dönüşümü tamamlayan kredi hacmini toplamın üçte birini aşmadığı genelde kabul edilen bir olgudur. İşte Türkiye'nin 70 yılda ürettiği kapitalizmin gerçek yüzü bu kadardır. Ama daha bitmedi; kredilerin çok önemli bir bölümünü üç büyük şirket olan Koç, Sabancı ve Çukurova'nın, geri kalanını da 500 büyük şirketin kullanıyor olması geniş küçük ve orta üretici kesime ancak sembolik ve devlet destekli krediler kaldığının göstergesidir.

Bugün üç en büyük holdingin servetinin, en büyük 100 grubun servetinin beşte ikisine yakın olduğu ifade ediliyor. Bu onların kendi kredi mekanizmalarını yaratmış olmaları sayesinde dönen bir sistemdir. Türkiye'de yatırımlarda özkaynak/kredi oranı düşüktür. Bugüne kadar özel veya devlet desteği kredisi bulabilenler büyümüştür. Yani seçilmişler arasına girmek büyük ölçüde belli özel bağlantılar gerektiren bir olay olmuştur. Bundan sonra da böyle devam edeceği açıktır.

EKONOMİ İÇİN "ARAÇ DEVLET"

Türkiye ekonomisinin ezeli zayıflığı, devleti en büyük ekonomik güç ve müdahale aracı olarak ön plana çıkarmaktır. Sanayi ve bankaların yarısı devletin elindedir. Tüm yakın tarihimiz boyunca gereken sanayileri kurmak ve sektörde öncülük yapmak devlete düşmüştür. Böylece devlet sadece yönlendirici değil, bizzat sanayici, bankacı vb. olmuştur. İttihat ve Terakki iktidarından itibaren tüm olanaklardan yararlanılarak bir "Müslüman Türk burjuvazisi" yaratılmak istenmiş, ama 1919'lar ve 1920'lerde bunun olanaksız olduğu görülünce 1930'larda ister istemez devlet işletmeciliği gelişmiştir. Bu bir devlet kapitalizmi olarak da adlandırılabilir. "İthal ikamesi" diye bir olaydan söz edeceksek bunu 1930'lar için söyleyebiliriz. 1940'lardan itibaren çok çeşitli devlet kaynakları ve dış destekle yaratılmaya çalışılan Türk kapitalizmi ise ortaya cılız ve sağlıksız bir yapı çıkarmıştır. O kadar ki, bugün satışa çıkarılsa, KİT'leri bırakın almayı, bunu düşleyebilecek bir yerli sermayedar dahi yoktur. Esasen geçmişte devlet kapitalizmine ideolojik olarak en çok karşı olan DP ve AP iktidarları da, kendi



dönemlerinde kamu sektörünü geliştirmekten başka çare bulamamışlardır.

Ciddi ölçüde kaynak yaratabilen yegâne mekanizmanın devlet olması, bu kaynakların talanına yönelinmesiyle sonuçlanmıştır. Yatırım ve ihracat teşvikleri, vergi indirimleri, özel kredi olanakları ile devlet olanakları sonuna kadar kullanılmıştır. Ancak devletin araç olarak kullanılması bu kadarla da kalmamaktadır. İşçi mücadelesine saldırılarak ücretlerin ve sosyal hakların düşük tutulmasının yanı sıra, sermaye sahiplerini kollayan ve bütün yükü emekçilerin sırtına yıkan vergi politikası da egemen sınıfların sömürüsünü katmerlendiren önemli hususlardır. Keza ileride değineceğimiz sürekli enflasyon da sermaye için ek kaynak yaratan bir devlet politikasıdır. Ayrıca fiyat makası yaratma yoluyla kesimlerarası kaynak aktarımı, KİT ürünlerinin tahsis yoluyla dağıtılması gibi hususlar da sayılmalıdır. Böylelikle Türkiye'nin bir özelliği de ortaya çıkmaktadır: Giderek belirginleşen bir rant ekonomisi.

RANT EKONOMİSİ

Rantların yüksekliği Türkiye ekonomisinin daha belirgin bir özelliği olmaktadır. Enflasyonun borçlu şirketler için yarattığı rant, tahsislerin sahip olanlar için yarattığı rant, kentsel veya bölgesel altyapının o yöredeki mülk sahiplerine yarattığı rant, ihracatta ayrıcalıklı şirketlerin özel iade oranlarıyla elde ettikleri rant, korumacılık sayesinde belli şirketlerin elde ettiği rant vs... Bunlar normal ekonomik faaliyetlerin dışında ağırlıkla kamu yönetimlerinin tasarrufları sayesinde elde edilen doğrudan veya dolaylı ek gelirlerdir. Bunların çoğu devletin merkezi tasarrufları, bir kısmı da yerel yönetimlerin tasarrufları sayesinde varlık bulur.

Sözde liberal ANAP iktidarı bu rantları kaldırmak iddiasıyla iktidara geldi. Belki ithalat kotaları ve gümrük politikasının yarattığı bazı rantları da azalttığı söylenebilir. Ancak bir bütün olarak ayrıcalıklar ve rantlar politikasını sürdürmüş, yalnızca bu rantların akış yönünü kendi tercih ettiği sermaye gruplarına çevirmiştir. İhracat politikalarından doğan rantlar daha öne çıkmış, ayrıca spekülatif gayrimenkul rantları da dikkati çeken bir artış göstermiştir. Sektör veya şirket bazında desteklemeler kategorinin dışındadır.

IMF'NİN DERDİ

IMF İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ticaret, yatırım ve akımlarının kesintisiz büyümesini sağlamak amacıyla kuruldu. Bu görev, yeniden üretimin uluslararası boyutlarda devamı diye de özetlenebilir. Böylece emperyalist kapitalizm savaş öncesi krizleri tekrar yaşamayacak, ticaret blokları kurulmayacak, tek dev dünya pazarlarının avantajından yararlanılacaktı. Bu sistem içinde sıkışan ülkelerin

"Milli gelirimizi tam olarak bilmiyoruz. Bunun nedeni milli gelir hesaplama yöntemlerinin eksikliklerinde ve ayrıca uygulama aksaklıklarından doğmaktadır."

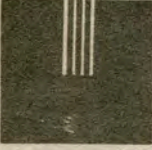
ticarete devam ettirilmesi, kredi olanaklarına kavuşturulması, böylece borçlandırılması arzu edilen bir şeydi. Özel yatırımları destekleyen IFC, altyapı yatırımlarını bütünleyen IBRD, gümrük duvarlarını belli sınırlar içinde tutan GATT, bu sistemin tamamlayıcı parçalarından bazılarıydı. Türkiye'de diğer azgelişmiş ülkeler gibi bu sistemin içinde hapsolmuştur. Bu bağlantıları kıracak bir sosyal-siyasi dinamiğe de kavuştuğu henüz söylenemez.

1980'li yıllardaki bütün IMF bülten ve raporlarında vurgulanan birkaç husus vardır. Bunlardan birincisi, adeta tekelci kapitalizmin şuuraltına kazınmış olan ticaret engelleridir. Korumacılığa yönelik en küçük bir eğilim hemen dikkat çekilecek bir günahtır. İkinci bir husus ise, tüm ülkelerde giderek büyüyen kamu sektörünün küçültülmesidir. Gerçi özellikle metropollerde kamu sektörünün dev boyutlara erişmesi yeniden üretim sürecini kolaylaştırmış ve refah harcamaları dolayısıyla işçi sınıfı uzlaşmacılığını mümkün kılmışsa da, uzun vadede özel sermayenin hareket alanını kısıtlayacak boyutlara varmıştır. Ayrıca her şeyden önce kapitalizmin felsefesine yabancı bir gelişme olmuştur. Nitekim 1980'lerle birlikte dünya çapındaki karşı devrimci dalga yükselince burjuvazinin ideolojik saldırısının bir uzantısı da özelleştirme, kamu sektörünü ve sosyal refah harcamalarını kısmak doğrultusunda tezahür etti. Eh!.. sınıf mücadelesinde üste çıkınca bu kadar masraflı tavizlerin de pek gereği yoktu. Azgelişmiş ülkelerde ise aynı saiklere, borç tasfiyesi ve açıktan açığa para için satış da eklendi.

Türkiye'de işkenceyi önleme konusu hariç, dışa karşı bugüne kadar görülen en teslimiyetçi tutumu izlemiş olan ANAP hükümetleri bu dalganın dışında kalamazdı. Hem dış ticaret, özellikle ithalat ve döviz kontrollerini gevşetti, hem de özelleştirme modasına uydu. Ancak, Türkiye'de KİT'leri alabilecek bir babayiğit olmadığından en verimli ve kârlı işletmeleri yabancı sermayeye satışa yöneldi. Öte yandan küçük hisselerin halka satılmasının nasıl bir komedi olduğunu açmaya hiç gerek yok. Teorik olarak dahi olsa, kamu mallarının en verimli olanlarının satışının nasıl bir suç olduğunu bir kenara bırakarak, birkaç önemli hususa daha değinmenin yeri gelmiş bulunuyor.

ÖZAL'IN TUTMAYAN HESAPLARI

Turgut Özal iktidara geldikten sonra Türk insanının emeğini ucuzlatarak satılan mallarla döviz kazanmayı, bu arada iç ve dış borçlan-



mayla altyapıyı geliştirmeyi, yatırım finansmanı açığını da tekrar teşvik edilen yabancı sermaye girişine bağlayarak kendisine göre bir sistem oluşturmuştu. Ancak bu beklentisi boşa çıktı. Çünkü Türkiye'ye önemli sınai yatırımlar için sermaye gelmedi. Zaten 1954 yılından 1979'a kadar Türkiye'ye doğrudan yatırım için gelen yabancı sermaye toplam 228 milyon dolar gibi son derece küçük bir rakamda kalmıştı. 1980'den sonra bu miktarda belli bir artış olduysa da Özal'ın planladığı yatırım açığını kapatacak düzeye ulaşmadı bile. Gelenlerin de önemli bir kısmı bankacılık, turizm ve spekülatif kazanç alanlarına yönelerek ülkemizin üretim kapasitesine ciddi ilaveler yapmadılar.

Yabancı sermayenin Türkiye'ye az gelmesinin birinci nedeni, gelmeleri için ciddi bir neden olmaması, yani Türkiye'de işlenecek önemli bir doğal kaynak olmamasıdır. Ancak 55 milyonluk bir ülkenin dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları pazarı yeterince caziptir. Yabancı sermaye de geçmiş yıllarda sınırlı yatırımları margarinden otomobile kadar ağırlıkla bu alanlarda yapmıştır. Gelecekte de Türkiye uluslararası sermaye için büyük bir çekim merkezi olmayacaktır. Ama yatırım ortaklıkları, yatırımlar büyük miktarda olmasa da yerli sermayeyi uluslararası sermayeye bağlayan zincirleri çoktan kurmuşlardır.

Kuşkusuz ki Özal'ın yabancı sermaye dışında tutmayan başka hesapları da vardır. Ama bunların arasında düşük enflasyon yoktur. Çünkü yüksek enflasyon bir kaza değil, bilinçli bir devlet politikasıdır. Ve Özal'ın enflasyonla ilgili beyanatları samimi değildir. Yüksek enflasyon özellikle borçlu firmaların yaşamasını sağlamaktadır. Bu, özkaynaktan yoksun sanayi için önemli bir kaynaktır ve işletme sermayesinin erimesine karşın büyük iç borçların tasfiyesi açısından eşsiz bir ortam yaratmaktadır. Ayrıca enflasyonun birçok başka nedeni de vardır. Enflasyon-devalüasyon sarmalının ithal girdilerin fiyatını artırması, çarpık kentleşme ve çarpık sanayileşmenin neden olduğu israf ve maliyet artışları, nüfus yapısında genç tüketici kesime oranla üretici kesimin sayı azlığı, altyapı harcamaları için gerekli olan dev finansman, kamu kesimi gelir-gider dengesinin kurulmamış olması ve devasa iç borçlanmanın yanı sıra emisyon hacminin alabildiğine artması, vergi adaletsizliğinin ve kaçakçılığının giderilmesi yerine para basılması enflasyonun düşürülememesinin önemli nedenleridir. Tüm bunlar gözönüne alındığında enflasyonun üç haneli rakama çıkmamış olması Özal'ın belki de tek gerçek mucizesidir. Ama 1990 yılında enflasyon o baraja iyice yaklaşacak gibi görünmektedir. Enflasyonun bir başka nedeni olan israflar ise, eskiden beri sermayedarların önde gelen propaganda kalemlerinden birisi olmuştur. Kamu israfını enflasyonun başlıca nedeni olarak göstermişlerdir. Ancak özel sektörün israfından, bozuk kent imarının her gün yuttuğu milyarlardan, yanlış yatırımlarından, verimsiz ölçekteki işletmelerin maliyetinden ve sonra da bunları kurtarmaları için bankalar ve devletle yapılan pazarlıklardan söz etmezler. Kapitalizm bazen işletme bazında daha yüksek verimlilik kurabilir ama sektör veya ülke çapında büyük kaynak israf

ettiği unutulmamalıdır.

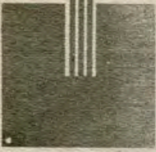
Bir başka ciddi sorun da tarımsal destek politikalarının daha fazla dışa açılma uğruna giderek bozulmasıdır. Kapitalist olsun, sosyalist olsun her ileri ülkede gıda ve hammadde açısından son derece kritik olan tarımsal üretim çok sıkı denetim ve takip altındadır. Bu alanlar büyük destek görürler. Türkiye'de ise tarımsal sübvansiyonlar azaltılmış, rastgele ihracat ve ithalat ile fiyat ve üretimde düzensizlik artmıştır. Bu da üretim yapısının çarpıklaşmasına ve dolayısıyla enflasyona yol açan bir etken olmaktadır. Destekler eskiden beri ve her alanda olduğu gibi üreticiden çok tüccarlara gitmektedir.

PANORAMANIN EN ACIKLI YANLARI

Türkiye'de kapitalizmin kısa sürede geliştirilmesi için öylesine plansız müdahaleler yapılmıştır ki, sonuçta ortaya gerçek bir ucube çıkmıştır. Bu ekonomide en büyük kâr spekülatif kazançlardan elde edilmektedir. Ve bu bir istisna değil kuraldır. Böylece zaten az olan kaynaklar üretime değil, gayrimenkul ve döviz spekülasyonu, tefecilik ve benzeri gibi değer üretmeyen alanlara gitmektedir. Değer üreten sektörlerde ise kârlılık daha azdır. Bu ekonomimizin az üreten, çok tüketmek istese de çaresiz az tüketen, bu arada dış ekonomik ilişkilerinde ticaret hadleri ve borçlanma nedeniyle sürekli kaynak kanamasına uğrayan bir konumda kalmasına neden olmaktadır. 1989 yılında yapılan bir araştırmada dünya gelişmişlik sıralamasında birçok Latin Amerika ve Afrika ülkesinin ardında 65. sırada yer alması esasen bunu isbatlamaktadır.

Nüfusun % 50'sinin kentleşmiş olmasına karşın, yalnız % 2'sinin büyük imalat sektöründe çalışıyor olması durumun bir başka göstergesidir. Gelişmiş bir ülke olabilmesi için kırsal nüfus oranının daha az olması gerekirdi. Ama bundan çok daha önemlisi 55 milyonluk bir ülkede büyük imalat sektöründe haydi 10 demeyelim de, en az 5-6 milyon kişinin çalışıyor olması gerekirdi. Halbuki sadece 1 milyon işçi hem ülkenin 55 milyonunun temel gereksinmelerini hem de döviz kazandırıcı ihraç mallarını üretecek olunca sonuç 65. sıra olmaktadır. Kaldı ki, askeri yönetimlerde ve ANAP iktidarında sanayileşme önceliğinin büsbütün unutulması ilerideki yıllarda durumu daha da vahim hale getirecektir. Türkiye'nin uzun yıllardır hiçbir sanayileşme programı yoktur.

Doğal kaynakları az olan ülkelerin gelişmeleri ancak ciddi birer sanayici olmalarıyla mümkündür. Bunlardan bazıları kaliteli sanayi ürünlerine, diğerleri ise bunların yanı sıra bir yandan ileri teknoloji, diğer yandan da harcıalem ürünlerin ucuz sürümüne yönelmektedirler. Böylece gereksinimleri olan enerji ve hammaddeleri alabilmekte veya az enerji kullanan ileri teknoloji sektörlerine doğru yapısal değişikliklere erişebilmektedirler. Bu kuşkusuz ki ekonominin planlanması, kaynak kullanımına müdahale yoluyla olabilir. Esasen yukarıda sözünü



ettiğimiz kategorilerdeki ülkeler kapitalist planlamayı en ileri aşamasına götürmüş örneklerdir. Türkiye burjuvazisi talan heyecanı içinde plan kavramına öylesine karşı çıkmıştır ki, ekonominin çarpıklığı kısa sürede kapitalist planlamayı artık olanaksız kılacak düzeye ulaşmıştır. Esasen ileriki yıllarda bunu gerçekleştirmeye aday bir burjuva partisi de yoktur. Bu durumda Türkiye'nin sorunları ancak sosyalist bir planlamayla çözülür hale gelmiştir, çünkü yapısal değişim mülkiyetle ilgili köklü değişiklikler olmadan olmaz durumdadır. Böylece planlama, kent arsalarının kamulaştırılması, yeniden yerleşim gibi hususlar etkin bir ekonomi kurmanın kaçınılmaz önkoşulları olmuştur.

Türkiye, tarihi boyunca sorunlarını çözebilecek yeniden yapılanmaları gecikmeyle hayata geçirebilmiş bir ülkedir. Bu uyum eksikliğinden değil, birikim yetersizliğinden kaynaklanmıştır. Nitelikli insan birikimi az olmuş, olanlar da harcanmış, eldeki olanaklar ancak asgari yeniden düzenlemelere elvererek ülkeyi ağır aksak bugünlere getirmiştir. Şimdi, ekonomik olarak, en azından kişi başına milli gelir açısından bölgemizin en yoksul ülkesi haline gelmiş bulunuyoruz. Osmanlı yönetimindeki eski toprakların hepsi bu konuda bizim ilerimize geçmiş bulunuyorlar. 1950'lerden beri ve özellikle 1960'larda yetişen nitelikli insan gücünün çoğunu gerici ittifaklar uğruna kurban etmiş bulunan Türkiye için çözümler giderek daha devrimci olmak zorundadır. Ancak bu otomatik olarak elde edilebilecek birşey değildir. Türkiye politik istikrarsızlıklarına rağmen oldukça ilginç -hatta teorik olarak garipsetici- ve gayritabii- bir sosyal istikrara sahiptir. Kuşkusuz ki bunda tarihi faktörlerin rolü vardır. Türkiye son yüzyıllarda oradan oraya taşınan kitlelerin bileşimi ve dağıtımıyla oluşmuş, devletinin baskıcı niteliğiyle maruf bir ülkedir. Ancak başka etkenler de vardır. Şöyle ki, çarpık kapitalist gelişme toprak sorununu büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır (anti feodal mücadele anlamında).Bunun kendiliğindenci bir tarzda gelişmiş olması esasen kapitalizmin zayıflığının da temel bir nedenidir, çünkü ancak toprak reformunu şu veya bu tarzda ama net bir şekilde yapabilmiş ülkeler hızlı kalkınma sağlayabilir. Kaynak dağılımı, pazarın hızlı gelişimi ve hızlı birikim bu yolla olur. Anadolu topraklarında ise kısmen kendiliğindenci bir süreç içinde evrilen küçük ve orta üreticilik ve kentsel küçük mülkiyet sosyal muhafazakârlık için elverişli zemini yaratmıştır. Buna ek olarak kapita-

"Emek gelirleri birçok ülkede milli gelirin % 50'sinden fazladır. Türkiye'de ise bu oran, 1970'lerde % 30'lar düzeyinden, 1987'de % 17 düzeyine inmiştir. Kâr, faiz ve rant toplamının payı ise, % 65 dolayındadır."

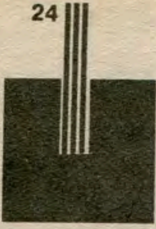
lizmin tüm çarpıklığına rağmen orta düzeyde geliştiğini ve bundan yarar gören (ve uman) azımsanmayacak bir kesimin varlığını da eklemek gerekir. Emekçi sınıfların sınıf mücadelesindeki birikimleri ise defalarca yok edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu birikimin toparlanması zaman alacaktır. Bu sürecin hızlandırılması ise her şeyden önce nitelikli sosyalist kadroların oluşmasına bağlıdır.

★★★

Kısaca özetlersek; dünya ölçüsünde baktığımızda Türkiye azgelişmiş ülkelerin orta sıralarında yer almaktadır. Kendi dinamikleriyle gelişmesi iki temel nedenle engellenmektedir. Bunlardan ilki emperyalizmin ve yerli işbirlikçilerinin müdahalesi nedeniyle kaynaklarını en iyi değerlendirebileceği planlı ekonomiye geçememesi ve kaynaklarının bu çevreler tarafından talan edilmesidir. İkincisi ise ilerici yanı olan nitelikli insanlarının çoğunu ezmesi ve giderek gericileşen eğitim politikasıyla beceri düzeyi az nesiller yetiştirmeye yönelmesidir. Bunlar bağımlılık ve anti-demokratik rejimin başlıca tezahürleri olarak da ifade edilebilir. Ayrıca irdelenmesi gereken birçok faktör daha vardır.

Ekonomi, ulusal kaynaklara dayanmadığı için döviz kazanma hedefi diğer hedefler üzerinde özel bir öncelik kazanmıştır. Türkiye üretimini sürdürebilmek için her gün takriben 35 milyon dolarlık ithalat yapmak zorundadır. Dış borç anapara ve faizleri içinse ayrıca 15 milyon dolar gerekiyor. Yani şu veya bu şekilde, Türkiye ekonomisini ayakta tutabilmek için her gün 50 milyon dolar döviz harcanması gerekir. Senenin 365 günü, Cumartesi, Pazar ve bayram günleri ve yılbaşı dahil. İşte, ekonominin bir numaralı gerçeği budur. Türkiye ekonomisinde büyük ve köklü değişikliklere gitmeden, iktidara gelen herkes bu yükü kabul ederek gelmektedir. Hoş, değiştirmek istense bile bu yıllar süren bir çaba gerektirecektir - ama bu başka bir konu. Bu dövizi bulmak için her şeyi satılığa çıkarmışlardır. Öncelikle, en önemli kaynak olan Türkiye insanının emeği ucuzlatılmış, sonra da gelecek yıllardaki emeğimiz bugünden satılmıştır. Dış ve iç borçların toplamı Türkiye'nin bir yıllık milli gelirinin tümüne eşittir. Yani gelecekteki döviz gelirleri gibi, gelecekteki vergi gelirlerinin bir kısmı da bugünden harcanmıştır. Başı sıkışan basiretsiz kişiler gibi hudutsuz borçlanılmıştır. İşin daha vahimi, bu borçların çoğu üretken yatırımlar için değil, açık kapatmak için kullanılmıştır. Bunlar da yetmeyince kamu mallarının satışıyla ek gelir elde edilmeye yönelinmiştir. Satılanlar da en çok kazanç getirenlerdir elbet. Öte yandan 1980 sonrasında Türkiye ihracatının büyük bir kısmını Ortadoğu ülkelerine yapmıştır. İran Irak savaşının yarattığı durum olmasa döviz gelirlerinde bu kadar önemli bir artış olmayacağını düşünmek gerekir.

Bu arada kamu maliyesinin sağlıksızlığına da değinmek gerekir. Kamu gelir-gider dengesinin kurulmamış olması da kapitalizmin zayıflığının bir sonucudur. Öyle ki, devlet rant-kira-faiz gibi sermaye ve mülk gelirlerinden çok az vergi almakta, emek gelirlerine yüklenmektedir. Asgari ücret üzerinden alınan vergi her yıl İstanbul'da serbest meslek



sahiplerinin beyan ettikleri gelirden fazladır. Büyük şirketler büyük muafiyet ve istisnalardan yararlanıyorlar. Geri kalan orta ve küçük işletmeler ise zayıf yapıları içerisinde esasen çok sınırlı bir vergi ödeme gücüne sahiptirler. Sermaye ve mülk gelirleri vergilenmedikçe, bu sistem içerisinde maliyenin sağlıklı hale gelmesi olanaksızdır. Ne var ki bu egemen sınıflar blokunun kısa vadeli çıkarlarına aykırı olduğu için hiçbir zaman gerçekleştirilemez.

Karşımızda kaynakları talan edilen, yarınki gelirleri ipotekli, maliyesi sağlıksız ve plansız bir ekonomik yapı vardır. Bu zayıflıkların sağ iktidarlar tarafından giderilmesi olanaksızdır. Kapitalizmin kısmen gelişmesi ve toprak sorununun büyük ölçüde ortadan kalkması devletin tarihi yapısı ve yaygın küçük mülkiyetle birleşince nisbi bir denge ve istikrar yaratmakta, fakat ekonomi kendini her yeniden üretişinde sorunlarını büyültmektedir. Ne ki, süreklileşen kriz, halkı adeta "kriz içinde yaşamaya" alıştırmıştır. Türkiye derinleşen sorunların ötesinde, son yirmi, hatta otuzbeş yıldır hep kriz ortamları ve senaryoları yaşamıştır. Bunun değişmesi adeta "beklenmez" hale gelmiştir. Halkımızın farklı bir kaderi tercih etmesi ise başka bir konudur.

Türkiye'de kapitalizm devletin desteğine muhtaç kalmaktan kurtulamamıştır. Bu durum değişmez. Ayrıca devlet bütün özel sektörün toplamı kadar büyük bir işletmecidir. Bunların da ötesinde hızlı ve çok para kazanmanın yolları hâlâ ağırlıkla devlet ihalelerini almaktan geçer. Devlet kapitalizminin bağrında yetişen Türkiye burjuvazisi ise, ülkenin tümünü dışarıya bağlayan en önemli halka durumundadır. Zaten bu nedenle devletçilik son yetmiş yıldır en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Çiftçi, esnaf, sanayici, bankacı, sporcu, sinemacı, eğitimci, sağlıkçı ve pratik olarak herkes sorunlarını çözmesini ve kazancını (veya kazanmasını) garanti etmesini devletten bekler olmuştur. İnsanın bazı sosyalistlerin bile bir "devlet sosyalizmi" düşündüklerine inanası geliyor. Kaldı ki, böyle bir kesim Türkiye'de gerçekten her zaman var olmuştur.

Türkiye ekonomisinin kilidi devletin, anahtarı ise emperyalizmin elindedir. Bir iki mali kararname, taban fiyatı veya destekleme alımıyla sanayi, bankacılık veya tarımda bir anda kâr-zarar veya yaşama-kapanma çizgileri aşılabilmektedir. Gerçi artık devlet kararları her ülkede belirleyicidir ama Türkiye'deki kadar devlete yaslanma duygusu pek nadirdir. Bu ülkemizin tarihi geleneğinden gelen ve herkesin reddetme olanağının bulunmadığı bir mirastır. Yeni yönetim anlayışları ise önce düşüncede, sonra örneklerde varlık bulacak, sonra ciddi politik alternatif haline gelecektir. Türkiye sınıf mücadeleleri bunun ipuçlarını ve ilk pırıltılarını sunmuştur. Bu örnekler her ne kadar boğulmuşsa da, en azından Türkiye'nin emekçi insanlarının yeni bir yaşantıyı kabule hazır olduğu anlaşılmıştır. Bu ilerideki yıllar için, fakir ve itibarsız bir halk olmaktan kurtulabilmemiz için en büyük umuttur. Türkiye burjuvazisi kişiliksiz ve yabancılardan medet uman tutumuyla içte ve dışta Türkiye'nin ekonomik ve politik sorunlarını gi-

derek daha içinden çıkılmaz hale sokmaktadır. Türkiye emekçileri Türkiye sorunlarına müdahale edebilecek bir güç olmakta ne kadar gecikirlerse, sorunların çözümü de o nisbette zor olacaktır. Bunlar üretim ve dış borçtan ibaret değildir. Eğitim, kültür, sağlık ve çevre sorunları da her geçen gün ağırlaşmaktadır. Bu konulardaki taleplerin formule edilip, bugünden mücadelesine başlanması, köklü çözümlerin de ilk adımıdır. Kaldı ki bugün küçük şeyleri başaramayanlar yarın büyük şeyleri asla gerçekleştiremezler.

GELECEK

İDEOLOJİ VE POLİTİKA: KAVRAMLARDAN PRATİĞE YAKLAŞIM DENEMESİ

Metin Çulhaoğlu

Üstyapı kurumlarının alanını en kalın çizgileriyle belirleyen teorik yaklaşımlar ile belirli bir ülkeyi ele alan güncel politik çözümlemeler arasında, soru işaretiyle dolu bir "geçiş hattı" yer alır.

Türkiye'de Marksist solun bu geçiş hattında başarılı olduğu pek söylenemez. Elbette, bu hatta girmeye cüret edenleri kastediyorum. Diğerleri, sorunun "başı" ve "sonu" arasındaki mesafeyi genel teorik kavramlardan somut sınıf ilişkilerine doğru, ya da tersi yönde yapılan aşırı kestirmeci iniş ve çıkışlarla kapatmaya çalışmışlardır.

En açık konuluşuyla önümüzdeki sorun, "burjuvazi", "ideoloji", "burjuva ideolojisi", "devlet" ve benzeri kavramlarla, sözgelimi TÜSİAD, Kemalizm, dincilik, 12 Mart, 12 Eylül, ANAP, DYP, SHP, gibi olgular arasında, kestirmeci olmayan ve çözümleyici nitelikte ilişkilerin kurulabilmesidir.

Bu yazı kendi başına böyle bir iddia taşımıyor. Burada özel olarak "ideoloji" kavramını ve onun türevlerini öne alarak, bunlarla Türkiye pratiğinin nasıl kaynaştırılabileceğine ilişkin çeşitlemeler yapmaya çalışacağım. Dolayısıyla hedefimin, sözü edilen geçiş hattına yönelik ilk tesbit atışları olarak nitelenmesi mümkün.

Bugüne dek yapılan çözümlemeler arasında değerli olanlar vardır. Ama en genelde bakıldığında bir yetersizlik görülecektir. Bu, giderilmesi mümkün bir yetersizliktir bence. Çünkü artık ne "baş" ne de

"son" birer meçhuldür. Birincisi, ilgili Marksist yazın hepimizin önündedir ve yaklaşık 25 yıldır da yaygın biçimde okunabilmektedir. İkincisi, Türkiye gene aynı dönemde gerçekten yoğun deneyler yaşamış, meraklısı için ciddi bir olgu birikimi gerçekleşmiştir. Eğer bütün bunlara karşın gene yetersizlikten söz ediliyorsa, bunun nedeni, geçiş hattındaki beceri eksikliği olmalıdır.

Burada, ön açıklama gerektiren iki nokta görüyorum. Bir eksiklikten ve bunun giderilmesinden söz edilmişti. Bu vurgunun kimi aşırı beklentilere yol açmaması gerekiyor. Başka deyişle, hem geçiş hattında çalışma yapabilmenin ön koşulları, hem de böyle bir çalışma yapılabildiği takdirde doğacak olanaklar konusunda gerçekçi olmak gerekiyor.

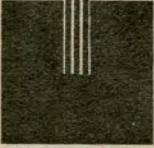
İlkini açacak olursak, sorun, elimizdeki somut bilgilerin yeterli olup olmadığıyla ilgilidir. Örneğin genel Marksist kavramların somut sınıf ilişkilerinde vücut bulmaları açısından, Yunanistan'dan Arjantin'e kadar pekçok ülkenin deneyimi bize oldukça çarpıcı veriler sunabilecektir. O halde, konumuz yalnızca Türkiye de olsa, bu verilerin tümünü eşit derinlikte bilmemiz zorunlu değil mi? Eğer bu zorunluluk karşılanamazsa, işe daha ilk aşamada eksikli başlamış olmaz mıyız?

Kanımca böyle bir itirazın bizi durdurma hakkı olmamalıdır. Çünkü, eğer Marksist kavramlara ve incelenen ülkeye ilişkin olarak yeterli sayılabilecek bir bilgilenmeye sahipsek, bundan sonrası "ek bilgi"den çok çözümleme ağırlıklı bir süreçtir. Sonra ek bilgi, özel bir bulgu genelleştirilmek istendiğinde zorunluluk kazanır. Örnek vereyim: Söylenmek istenen, Marksizmin tanımladığı genel bir sürecin Türkiye'de şu ya da bu özgül biçimde geliştiği ise, bunu söyleyenin Yunanistan ve Arjantin hakkında mutlaka çok şey bilmesi gerekmez. Çünkü eğer yanlışsa, böyle bir tezin yanlışlığı Türkiye'den hareketle ve "içsel" olarak da kanıtlanabilir.

Buna karşılık, Marksizmin tanımladığı genel bir sürecin her yerde ancak belli bir biçimde geliştiğini söylemek çok daha başkadır Bu durumda 72 milleti olmasa bile anlamlı sayıda başka deneyleri de bilmek gerekir. Hemen belirteyim: Bu yazıda benim söyleyeceklerim buna değil, bir önceki gruba giriyor. Türkiye'ye ilişkin olarak söyleyeceklerime, hiç bir anlamda genellik izafe etmiyorum.

İkinci açıklama ise Marksist solda sıkça rastlanan ve kendi adıma doğrusu anlamsız bulduğum bir beklenticilikle ilgili. Sanılıyor ki, eğer Marksistler somut sınıf çözümlemelerini hakkını vererek yapabilirlerlerse, geleceğe ilişkin hemen hemen her şeyi önceden bilme olanağına da sahip olabileceklerdir! Marksist solda çok rastlanan bu beklenticilik, bence doğrudan doğruya bir yanılsamadır.

Marksistler öngörülerini ancak soyutlamalar aracılığıyla yapabilirler. Soyutlama, özgül bir alandaki gelişimi, başka koşul ve etmenleri "sabit" sayarak kestirmeye çalışmak anlamına gelir. Yoksa hiçbir Marksist çözümleme, sayısız ilişki ve etkileşimin oluşturduğu dina-



mik bir bütünün diyelim beş yıl sonraki somut görünümünü bugünden verebilme gücünde olamaz. Sözgelimi Türkiye'deki kapitalist birikim süreçlerini ve bu süreçlerde yaşanacak darboğazları gözeterek girişilen bir öngörüde "usulsüz" olan hiçbir şey yoktur. Ancak son derece yerinde yöntemlerle ve yetkin bir biçimde de yapılsa, bu tür bir çalışmanın bize beş ya da on yıl sonrasının egemen politik-ideolojik yapısını, kültürel çerçevesini vb. bir bütün içinde verebilmesi mümkün değildir.

Marx'ın yapıtlarının içerdiği çözümleme gücünü biliyoruz. Gene de düşünelim: "bakın, Marx şunun şöyle olacağını şu kadar yıl önceden görmüş" diyebileceğimiz **genel ölçekli** kaç metin ya da paragraf çıkarabiliriz ortaya? Ama bu, kimilerinin sandığı gibi Marksizmin eksikli değil, tam tamına sağlıklı yanını oluşturur.

Marksizme bu anlamda gizemli güçler yakıştırmaktan özenle kaçınmak gerekir. Dolayısıyla, bugünden yapılacak gelecek öngörülerine de.[1] Somut sınıf çözümlemeleri, en çok, yaşanan güncellikle birlikte alınması gerıeken politik konumların saptanabilmesi bağlamında önemlidir. Tabii bir de, eğer bunlar gerçekten gündemdelerse, olağanüstü yansımaları olabilecek kimi özel eğilimler karşısında en azından önceden hazırlıklı bulunabilme açısından...

Özetle, en yetkin Marksist çözümlemelerde bile, ölçek büyümesinin risk artırıcı bir etmen olduğunu hiçbir zaman gözardı etmemek gerekir.

BURJUVA İDEOLOJİSİ VE EGEMEN İDEOLOJİ

Bir süre önce, TRT genel müdürlüğü henüz boşken, Devlet Bakanı Mehmet Yazar'ın bu makama gelecek kişide aranan nitelikler konusunda söyledikleri hatırlanacaktır. Yazar TRT genel müdürünün "milliyetçi, muhafazakâr, çağdaş ve ilerici" olması gerektiğini söylemişti. Bekleneceği gibi ilerici-sol kamuoyu Yazar'ın söylediklerini iyiden iyiye alay konusu yaptı ve bakanı yerden yere vurup üstüne düşeni yerine getirdi.[2]

Doğrusu Yazar'ın söylediklerini bir garabet olarak bu denli hafife alma yanlısı değilim. Bir kere Yazar, sermayenin tam içinden, göbeğinden gelme biridir. Sonra, yakın geçmişte Kayseri'de annesinin eli-

1. *Türkiye'de kimi Marksistler, Türkiye'de olacakları önceden görme yükümlülükleri bulunduğuna öyle inanıyorlar ki, çoğu kez neyi ne kadar zaman önceden gördüklerini "kanıtlayan" aktarmalara başvurduklarına tanık oluyoruz. Bir ara başımıza "12 Eylül'ü en iyi kim önceden gördü" türü bir yarış çıkar gibi oldu. Bereket versin herkesin zayıf noktası olduğundan bu yarış fazla alevlenmedi. Alevlenseydi, Aziz Nesin'e herhalde bir de "12 Eylül'ü Nasıl Gördüm?" türü bir öykü yazmak düşerdi.*

2. ***Gelecek** dergisinin ilk sayısındaki yazısında, Haydar Kutlu da Mehmet Yazar ile alay edenler arasına katıldı. Kutlu, aynı sözleri "işin içine biraz eğlencelik katalım" gerekçesiyle kullandı. (bk. "Yöntem Sorunları Üzerine", **Gelecek,** no: 1, s.105)*

“Sanılıyor ki, eğer Marksistler somut sınıf çözümlemelerini hakkını vererek yapabilirlerse, geleceğe ilişkin hemen hemen herşeyi önceden bilme olanağına da sahip olabileceklerdir!”

ni öpüp, kafasında doğrudan ‘başbakan olma” fikriyle politikaya atılmıştır. Turgut Sunalp’ın durumuna düşmemiş, gemiyi kurtaracak esnekliği sergileyebilmiştir. Kendisine öyle özel bir bilinç yakıştırıyor değilim. Yalnızca şunu anlatmak istiyorum: Yazar’ın söyledikleri, Türkiye’de bugünkü **egemen ideolojinin** en doğrudan ve özet ifadesidir. Bence Yazar bir garabet örneği vermemiş, kendisi farkında olmasa da, ideoloji konusuyla doğrudan ilgili bir gerçeği yansıtmıştır.

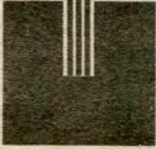
Şimdi, kestirmeden gidelim ve soruları başa alalım: Eğer belirli bir ciddiyet taşıdığı kabul ediliyorsa, Yazar’ın söyledikleri hangi ideolojik bağlantılara sahiptir? Egemen ideoloji ile burjuva ideolojisi bir ve aynı şeyler midir? Bunlar ayrı şeylerse, Yazar’ın söyledikleri hangisiyle özel olarak bağlantılıdır? Son bir soru: Burjuva ideolojisi, kapitalizm öncesi geleneksel ideolojik oluşum (formasyon) ve yapılardan mutlak anlamda bir kopuşu gerçekleştirebilmiş midir?

Neyi anlattığı konusunda tam bir açıklık olmadan, sıkça kullanıyoruz “burjuva ideolojisi” kavramını. Günlük konuşmalarda bunda büyük bir sakınca olduğu söylenemez. Oysa bu yazıdaki amaç açısından aynı kavramı dikkatle ele almak, örneğin bir “egemen ideoloji” kavramından farklı olup olmadığını saptamak gerekiyor.

“Burjuva ideolojisi” büsbütün yapıntı (fiktif) bir nitelik taşımaz. Böyle “reel” bir ideoloji vardır. Ancak burada benim değinmeye çalışacağım karşılığıyla burjuva ideolojisi hiçbir dönemde, hiçbir burjuva toplumunda **egemen ideoloji** olmamıştır. “Gerçek ” burjuva ideolojisinin örneğin Amerikan ve Fransız devrimlerinin kimi özel uğraklarında geleneksel ideolojik yapıdan köklü bir kopuşu zorladığını, hatta bunu gerçekleştirebildiğini söylemek mümkündür. Ne var ki bir sınıf olarak burjuvazi, bu içeriğiyle “burjuva ideolojisi”nin kendi başına bir iktidar, bir egemenlik ideolojisi olamayacağını çabuk görmüştür.

Sözü edilen oldukça kısa tarihsel uğraklar dışında, burjuvazinin egemenlik ideolojisi, içinde özgün (ya da saf) burjuva ideolojik oluşumun kimi ögelerini de barındıran, hatta bunlara bir düzenleyici işlev tanıyan, ancak son çözümlemede hep eskiyle takviyeli bir **eklemlenme** olagelmiştir. İşte bu anlamda da, sözgelimi medeni hukuk gibi köklü ayrılmaların varlığına karşın, burjuvazinin egemen ideolojisi geleneksel ideolojik oluşumlardan bütünsel ve mutlak bir kopuşu hiçbir zaman gerçekleştirememiştir.

O halde ortada, kendi başına ve kendi saflığı ile hiçbir zaman ege-



men olmamış ve **olamayacak,** işlevini egemen eklemlenmelere katkı sağlayarak ve bunların düzenlenmesini etkileyerek gerçekleştiren bir burjuva ideolojisi vardır. Bu ideoloji günümüzde, "demokratik" yönüyle burjuva iktidarlarını olduğu kadar, sosyalizmi ve sosyalistleri de etkileyebilmektedir.

"Egemen ideoloji"ye gelince; adı üstünde bu, burjuvazinin sınıfsal iktidarını çevreleyen bir oluşum, daha doğrusu eklemlenmedir. İşte bu anlamda, en azından **işlevsel olarak** "burjuva ideolojisi" denmesinde bir sakınca bulunmayabilir. Ne var ki saf burjuva ideolojisi ile karıştırılmamalıdır. Sınıflı toplumların ortaya çıkışından bu yana topluma nüfuz etmiş geleneksel oluşumların pek çoğu "egemen ideoloji" dediğimiz bu eklemlenme içinde de korunmuş, sermaye düzeninde bir bakıma "yeniden üretilmiş"tir. Örnek olarak dinsellik, ataerkillik, güç fetişizmi ve şovenizmin çeşitli türleri gösterilebilir...

Yukarıda söylediklerimin ancak soyut bir yaklaşım sayılabileceğini, üstelik tartışmaya açık pekçok yön barındırdığını biliyorum. Gene de, "mükemmel"i bu ilk aşamada aramak yerine, aynı soyut yaklaşımı Türkiye'ye taşıyıp yararlı olup olmadığına bakmak ve kararı öyle vermek daha yerinde olabilir. Şimdi, genel hatlarıyla bunu deneyeceğim.[3]

Türkiye'ye ilişkin olarak ilk bakışta dikkati çeken, eklemlenmenin canalıcı önemde üç boyuta sahip olmasıdır. Bunları, başlıklar halinde özetliyorum:

1. Osmanlı İmparatorluğu-Türkiye Cumhuriyeti, sınıfsal gelişme dinamikleriyle kendi özel burjuva ideolojisini üretememiştir. Burada hiç kuşkusuz, az önce değindiğim karşılıkta "saf" bir ideolojik oluşumu kastediyorum.

2. Bu durumda, gelişen kapitalizmin dayattıklarına uygun yapılanma, ortada hazır duran bir burjuva ideolojisini yeniden şekillendirici ve düzenleyici işlevlerinden de yoksun kalarak, geleneksel ideolojik ögelerin kapitalizmin gereksinimlerine göre zaman zaman yapay bir eklemlenmesi ile gerçekleştirilmiştir. Siyasal iradenin özel bir önem kazanması ve pekçok değişimin "üstten" denilen bir biçimde gerçekleştirilebilmesi, kanımca en çok bununla ilgilidir.

3. Yukarıdaki içe dönük boyut dışında Türkiye kapitalizmi bir de dünya kapitalizminin genel gelişim çizgisine ve bunun uzantılarına yönelik olarak gerçekleştirilecek ayrı bir eklemlenme sorunu ile karşı karşıya olmuştur.

Bu saptamaların daha çok geçmişe dönük olup bugünü pek ilgilen-

*3. Bu arada kimi okurlardan özür dilemek zorundayım. Çünkü bu yazıdaki temel görüşlerin bir bölümü geçen yıl **Gelenek**'te çıkan bir yazımda da yer aldı. Özürü, aynı şeyleri burada kısaca da olsa tekrarladığım için diliyorum. (Türkiye'deki ideolojik oluşumları belirli bir tarihsel boyut içinde ele almaya çalışan bu yazı için bk. **Gelenek** no: 21, "Siyaset ve İdeoloji: Türkiye'ye Bakarken, s.66-94).*

dirmediğini savunanlar olursa, böylelerine hiç katılamayacağım. 90'lı yıllara dönülürken Türkiye'nin yaşadığı pek çok sorunun halen bu üçlü çevresinde döndüğüne inanıyorum. Ancak bunun daha yakından görülebilmesi için, özellikle bize özgü olduğuna inandığım ve eklemlenmeler için her dönemde tutkal işlevi yerine getiren bir olgudan daha söz etmek gerekiyor.

Türkiye için en azından 1900'lerin başından bu yana ideolojik- politik oluşumları belirleyen "anlayış"ın, bir tür Darwinizm olduğunu söylemek istiyorum. Darwinizmin, Türkiye'deki egemen ideolojik oluşum olarak gösterilen korporatizmle de çok yakın bağları olduğunu sanıyorum. Stratejik bir coğrafi konumda yer almak, "hasta adam" biçiminde adlandırılan bir imparatorluğun mirasını yüklenmek; ama her şeye karşın tam sömürge olmamış, gelişim düzeyi açısından da "orta" kategoriye giren bir ülke konumunda bulunmak, Türkiye'deki egemen söyleme her dönem Darwinist bir renk katmıştır. Özetle Türkiye'deki egemen ideolojik söylem, her dönem, ülkeyi yok olmama, hatta bunun ötesinde başka güçlülerle birlikte güçsüzleri ezen bir konuma gelme yükümlülüğünde görmüş ve göstermiştir.[4] Korporatizm de, sözü edilen hedefe dönük, oldukça işlevsel bir yan taşır. Kaynaşmışlık, bütünlük, birlik, beraberlik, vb. yetişilmek istenen devlere göre ülkenin sahip olduğu en önemli sermaye olarak tanıtılmıştır hep.

Böyle bir temelin, özgün bir burjuva ideolojisinin gelişimine, sınıfsal dinamik eksiklikleri ötesinde ayrı bir ket vurduğu düşünülebilir. Kapitalist dünyaya kendi bulunduğu noktadan katılmak isteyen mevcut burjuvazinin "ademi müdahaleci" oluşumlara yakınlık duyması için bir neden yoktur. Türkiye, bu konuda, baştan bu yana hep daha "Prusyaca" davranma zorunluluğuna inanmıştır. Sonuçta, istisnasız herbiri Osmanlı'nın son dönemlerinden kalma milliyetçilik, Türkçülük, devletçilik ve popülizm, çok daha eski köklere sahip güç fetişizmi, ataerkillik gibi ögelerle kendi içlerinde değişik biçimlerde eklemlenerek, gelişmekte olan Türkiye kapitalizminin egemen ideolojik yapısını oluşturdu. Söz konusu eklemlenmelerin önünde sonunda bir sermaye egemenliği düzenine dönük olması gerektiği "hatırlatma" da ise, hem somut ürünler sağlayıcı (hukuki dönüşümler gibi) bir güç, hem de bir uyarı sopası işlevini görmek Kemalizme düştü. Kemalizm, Türkiye'de sermayenin egemenliği açısından vazgeçilemez olan geleneksel ögelerin çevresinde oluşturulan pozitivist güvenlik kuşağıdır. Sonuçta, aralarında içeriksel farklılıklar bulunmasına karşın, batıdaki devrimlerde özgün burjuva ideolojisinin gerçekleştirdiği misyon, Türkiye'de Kemalizm tarafından yerine getirildi.

Eklemlenmenin sonuncu boyutu ise iç-dış ilişkilerini konu alıyor-

4. "Darwinizm" kavramı, "Sosyal Darwinizm" olarak François Georgeon'un ***Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*** *adlı çalışmasında (Çev: Alev Er, Yurt Yay. Ankara 1986, s.32) yer alıyor.*

" 'Burjuva ideolojisi' büsbütün yapıntı (fiktif) bir nitelik taşımaz. Böyle 'reel' bir ideoloji vardır. Ancak burada benim değinmeye çalışacağım karşılığıyla burjuva ideolojisi hiçbir dönemde, hiçbir burjuva toplumunda egemen ideoloji olmamıştır."

du. Türkiye bu konuda çarpıcı bir yalınlık, doğrudanlık sergilemiştir bugüne dek. Dünya kapitalizmiyle bütünleşme sürecinin hızlandığı son 40 yılı alalım. Önce "küçük Amerika" olmak hedeflendi, sonra da "büyük Türkiye"! Bunlar bence son derece anlamlı, ideolojik açıdan içerikli sözlerdir. İlki, 1947- 60 arasının uluslararası yönelimleriyle çakışımlıdır. "Küçük Amerika" olarak Türkiye, hem böyle olamayanları ezip geçecek, hem halkına refah sağlayacak, hem de "büyük Amerika" ile birlikte hür dünyanın bekçiliğini yapacaktı... 60'ların ve AP'nin sloganı "Büyük Türkiye" ise, o dönem üçüncü dünya ülkeleri ile orta gelişkinlikteki kapitalist ülkeleri saran **kalkınmacı** söylemin doğrudan etkilerini taşır. Türkiye dış ilişkilerini ABD odağının dışına doğru yaydıkça, "küçük Amerika" yerine "büyük Türkiye" olma fikri daha cazip hale gelmeye başlıyordu. Kısa kesmeme karşın, Türkiye'nin sergilediği bu iç-dış eklemlenmenin ayrı bir araştırma konusu olabilecek ölçüde ilginç özellikler sergilediğini vurgulamak isterim. Bugünkü iç-dış eklemlenmenin ise, zaman zaman "demokrasi değerleri" ile takviye edilen bir piyasa fetişizmi aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışıldığını sanıyorum.

YENİ BİR EKLEMLENMEYE DOĞRU

Türkiye'nin güncel sorunlarını tartışabilmek için, buraya dek çizilmeye çalışılan genel çerçevenin çok fazla dışına çıkmamız gerektiğini sanmıyorum. Türkiye'nin güncel sorunları da gene aynı genel çerçeve içinde şekillenmektedir. Oldukça yeni sayılabilecek verilerin ortaya çıktığını kabul ediyorum. Ancak **şu anda** yapılmaya çalışılan,bu yeni veri ve perspektiflerin geleneksel çerçeve içine en az sürtüşme ile monte edilmesinden pek öte değildir. Evet, giderek güçleşiyor. Ve bu güçlük de devlet bakanı Mehmet Yazar'ı çelişkili gibi görünen açıklamalar yapmaya zorluyor.

Türkiye burjuvazisi Avrupa ile bütünleşme tercihini çok açık biçimde yapmıştır. Üstelik aynı burjuvazi, yaklaşık olarak 1990'ların ortasına uzanacak bir toparlanma ve makyaj süresinin gerekliliği dışında Avrupa ile bütünleşmenin sonuçları konusunda kendi içinde ciddi bir huzursuzluk da yaşamamaktadır. Tercih nettir ve anlamlı bir

sürtüşme de yaratmamıştır.

Doğrudan konumuza girmediği için, Avrupa'nın kendisinin böyle bir bütünleşme fikrine ne ölçüde ciddi baktığı, Türkiye'deki sermaye kesimlerinin bu konudaki özel hesapları vb. noktalar üzerinde durmuyorum. Ele almak istediğim asıl konu şu: Avrupa ile bütünleşme fikri, Türkiye'nin ideolojik-politik yapısı bağlamında hangi sorunları öne çıkaracak, ne tür gelişmeleri gündeme sokacaktır?

Bu canalıcı konularda belirli öngörü denemelerinin çok ötesine geçilebileceğini sanmıyorum. Yazılanların da ancak bu kayıtla ele alınıp değerlendirilmesini diliyorum.

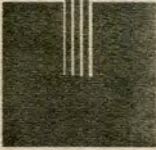
Son derece basit bir örnekle başlanabilir. Düşünelim: Cumhuriyet tarihinde solu hedef alan en ağır baskılar 12 Eylül döneminde yaşanmıştır. Bu konuda tereddüt olacağını sanmıyorum. Hemen ardından da şu: 1925'den bu yana Türkiye'de bir komünist partisinin yasal olarak kurulabilmesi de en çok, aynı baskı döneminin hemen ardından, üstelik bu dönemin özü henüz etkisini korurken gündeme gelmiştir.

Bu ilginç durumun üzerinde dikkatle durulması gerekir. Ortada, açıklanması gereken bir aykırılık vardır. İlkine başvurulacağını pek sanmasam da, muhtemel iki açıklama adayını baştan ve kategorik olarak reddetme yanlısıyım. Birincisi, kimse işçi sınıfının "yükselen tepkisi"nden, "demokrasi güçlerinin bastırması"ndan, hepsinin sonunda komünist parti fikrinin egemen sınıflara "başlarına vura vura" kabul ettirilmesinden söz etmemelidir. 12 Mart'tan çıkışın açıklanmasında buna benzer şeyler yapıldı. Pek inandırıcı olmamakla birlikte, hepimizi bir anlamda rahatlattığından, pek itiraz eden de çıkmadı. Bu kez böyle olmaması gerekiyor. Özetle bugün Türkiye'de ne 12 Eylül 'den bir ölçüde de olsa çıkılmasını,ne de komünist partinin kurulmasını dayatacak bir kitlesel ya da politik hareketten söz edilebilir.

İkincisi, egemen sınıfların ve siyasal iktidarlarının belirli bir kesimi gözlerine kestirip, "zararsız" buldukları bu kesim için komünist partisi kurulması fikrine anlayışlı yaklaşmaya başladıkları tezi de bana inandırıcı gelmiyor. İktidarın, güvenlik örgütlerinin raporlarına ve başka bilgilere dayanarak, mevcut sol güçler arasında bir tasnif yapmış olması mümkündür. Ama tek başına bunun, üstelik de 12 Eylül rejiminin ağırlığı sürerken komünist partinin yasallaşmasını gündeme getirebileceğini düşünmek doyurucu bir açıklama olmaz. Üstelik, gerçekleştirilecek yasal değişikliğin "Türkiye'de bir tek komünist parti kurulabilir; o da şunlar tarafından" gibi bir tasrih de içermesi, her halde mümkün değildir.

O halde daha gerçekçi bir açıklama ne olabilir?

Böyle bir açıklama için, en başta kendiminkiler, çok önceleri yaygın biçimde benimsenen kimi yaklaşımlarda ufak tefek değişiklikler yapmak gerektiğini sanıyorum. Görebildiğim şudur: Burjuva ideolojisi, egemen ideolojik eklemlenmeler içinde hiçbir zaman sahip olamadığı ağırlıkta bir yeri, bugün Türkiye kapitalizminin Avrupa ile bütünleşme perspektifinin de yarattığı bir ivme ile sağlamaya çalışmak-



tadır...Bir başka deyişle, sermaye ve onun iktidar(lar)ı, burjuva ideolojisinin ancak ve ancak birtakım hukuki düzenlemeler dolayımıyla boy gösterdiği, buna karşılık içine gerçek anlamda nüfuz edemediği eklemlenmeler ile artık yapamaz hale gelmiştir. Türkiye'deki ideolojik eklemlenme, belki uluslararası yönelimlerin de etkisiyle, burjuva ideolojisine gecikmiş bir işlev zammı tanımak zorunda kalmıştır.(5)

Çok açık söylenmeli: Bunun "burjuvazinin demokratlığı" ile hiçbir ilgisi yoktur. Türkiye burjuvazisi, yalnızca, klasik elemanlı eklemlenmenin verili perspektifler açısından yetersiz kalacağını, dünya kapitalizmi ile daha çok bütünleşme durumunda olan ülkede klasik eklemlenmenin bu kez ardında çok büyük bir boşluk bırakarak berhava da olabileceğini sezmiş, bunun tedbirini düşünmüştür.

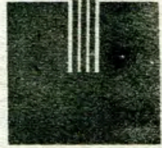
Komünist parti fikrine ılımlı yaklaşım, bu düşüncenin ürünlerinden yalnızca biridir. Ve bunda da, az önce söylediğim gibi, "batı Avrupa'nın sıkıştırması" gibi etmenlerin dışında, içsel süreçler daha ağır basmaktadır. Özetle Türkiye'de egemen sınıflara ve onların iktidarlarına bu anlamda "demokratlık aşısı"yapan, bir yanda ülke kapitalizminin geleceğine ilişkin olarak yapılan kesin tercih, öte yanda geleneksel ideolojik eklemlenmenin bu tercihle sergilediği uyumsuzluktur. Kısacası, Türkiye burjuvazisi, egemen ideolojik eklemlenmeyi yenileme gereği duymuştur.

Bütün bu söylediklerimin Türkiye'deki demokratikleşme sürecinin artık "geri dönülmez bir noktaya gelmesi', "liberalizmin Türkiye'de ilk kez sağlıklı bir dinamizm kazanması", eğer son günlerde bezdirici biçimde moda olan bir yazın türüne öykünürsem "evrensel demokrasi çağlayanının Türkiye'yi alıp götürmesi" vb. tür yorumlarla canıgönülden desteklenebileceğini düşündükçe, doğrusu huzursuzluk duyuyorum. Keyif kaçırmak hoş bir şey olmasa da, şu ünlü "madalyon"-un öteki yüzüne bakılmasını öneriyorum. Bu "yüz"e geçmeden önce, modeli ayrıntılandıracak birkaç ek var sırada.

Burjuva ideolojisinin ve onun ürünü bir tür liberalizmin egemen ideolojik eklemlenmede ağırlık kazanması, adeta fizik kurallar uyarınca, yerleşik kimi ögeleri de yakından etkileyecektir. Halil Berktay'ın katıldığım saptamasını biraz daha uzatacak olursam, bugünün Türkiyesi'ne, dinci ve ırkçı ideolojiler ile onlarla aynı doğrultudaki politik örgütlenmeler, bu saf halleriyle, egemen eklemlenmenin biraz daha kıyılarına itileceklerdir.(6)

5. Yukarıdaki değinmeyi ve kendi görüşlerime ilişkin rötuşları yaparken, Sevan Nişanyan'ın yıllar önce ***Birikim'****de yayınlanmış bir yazısını hatırlayıp esinlendiğimi belirteyim. (bk. "Burjuva Devletinin Sorunları ve T.C. Devleti", Birikim, no: 52-53)*

6. Halil Berktay'ın yazısı için bk. ***Sosyalist Birlik,*** *no: 3 (Türkiye'de Dinci-Irkçı Partilerin bir Geleceği Olabilir mi? ss.42-57) Ayrıca kesinlikle (1) notta belirtilen kahinlik yarışının dışında, faşizm tehlikesinin gerçekte MHP'nin kendisinden kaynaklanmadığını, MHP'nin asıl başka bir misyon adına kullanıldığını, pekçok Marksist*



Açmakta yarar var. Burjuva ideolojisi, söylediğim gibi, egemen ideolojiye bu saf haliyle eklemlenemedi. Olduğu yerde olabilmek için tam tamına kendisi olmaktan çıkmak zorunda kaldı. Aynı şey, bugünün Türkiyesi'nde hem burjuva ideolojisinin kendisi hem de örneğin dinci ve ırkçı ideolojik oluşumlar için geçerlidir. Aynı anlamda, ANAP'ın eski "dört siyasal eğilimi temsil etme" stratejisi hiç de boş söz değildi. Bugün de değildir; ANAP tarafından temsil edilen eklemlenmeye bir ölçüde dönüşerek ve ödün vererek entegre olmayan ırkçı ve dinci kadrolar, "saf" ideolojik oluşumlarıyla birlikte, egemen eklemlenmenin uçlarına doğru daha çok yol alacaklardır.

Bu noktada, dincilikle ırkçılık arasında bir fark gözetmek mümkündür. Görüldüğü kadarıyla MSP-RP çizgisinin temsil ettiği dinciliğin ideolojik, MHP-MÇP'nin temsil ettiği sağcılığın ise politik yönü göreli olarak daha ağır basmaktadır. Bunun en doğal sonucu şudur: Politik başarısızlıklar, iktidarı hedefleyip de bunun gerçekleşmemesiyle doğan yenilgiler, MHP-MÇP çizgisinin politik kadroları üzerinde çok daha dağıtıcı bir etki yaratabilmektedir. En geçerli tutkal olarak iktidar ya da iktidara ortak olma perspektifi yok oldukça, öncü kadrolar da dağılabilmektedir. Aynı durum MSP-RP çizgisi açısından bakıldığında daha az söz konusudur ve bunun nedeni de politik darbelere az çok dayanıklı bir ideolojik oluşumun varlığıdır.

Ancak, ortada bir çelişki daha vardır. MSP-RP ile MHP-MÇP çizgilerinin yukarıda söylenen anlamda biraz daha marjinalleşmeleri, bunların egemen ideoloji içindeki etki paylarının da aynı oranda düşmesi anlamına gelmiyor. Çünkü onları marjinalleştiren,bir anlamda, temsil ettiklerinin ideolojik eklemlenmeye daha çok soğurulmasıdır. MHP başkanı Türkeş'in 12 Eylül dönemini "MHP'ni hapse atan bir MHP iktidarı" olarak değerlendirmesi de salt temelsiz bir yakınma sayılmamalıdır. "Bu iş" o zaman başlamıştır...

*gibi ben de zamanında farkedebilmiştim: "MC dönemlerinde tırmandırılan faşizm kesin ve klasik sonucuna ulaşmadığı için ortada bir boşluk ve yine burjuvazinin uzun süre tahammül edemeyeceği bir laçkalık doğdu. Şimdi burjuvazi bu boşluğu legal şiddeti ön plana çıkararak, legal şiddete yeni misyonlar yükleyerek doldurmaya çalışıyor. Bugünkü planın özü bu. Burjuvazi legal şiddete, yani devlete yeni davetiyeler çıkarıyor. Özel misyonlar için beslenen fanatik gruplar, bugün işlev olarak legal şiddete göre geri planda kalıyorlar (...) Legal şiddeti ön plana çıkarmak ve legal şiddetin tüm olanaklarından sınırsızca yararlanmak için 'inandırıcı bir dış tehlike' yaratmak gerekiyor. Sonra da bu "dış tehlike"yi içerdeki olaylarla bütünleştirmek. Beylik, ama etkili bir taktik. Öyle ki huzursuz halk karşılaştığı her olayın içinde bir yabancı, bir 'dış mihrak' arayacak. Bugün CHP'nin ençok okunan gazetesi halka, yayını ile bu 'tehlike'yi işaret ediyor. Sonra huzursuz yığınlar büyük bir korku içinde devleti aramaya başlayacaklar. Bir baskı ve şiddet aracı olarak devlete sımsıkı sarılacaklar. 'Anarşinin durdurulması', 'Türkiye'de gözü olanlara' gerekli dersin verilmesi için, uyguladığı şiddete de razı olarak devlete güvenecekler. Burjuvazinin en akıllı kesiminin bugünkü planı, özetle böyle" (bk. Metin Çulhaoğlu: "Devlete Çıkarılan Davetiye", **Yürüyüş** no: 168, 27 Haziran 1978, s.3)*



Böylece toplam olarak ortaya, çelişkilerin daha da arttığı bir durum çıkmaktadır. Yeni ideolojik eklemlenmeye duhul eden burjuva öğeler, dincilik ve şovenizmin 12 Eylülce ve ANAP'ca gerekli transformasyonlardan geçirilmiş çeşitlemeleriyle bir arada, yanyana bulunmak zorundadırlar. Ne özel olarak iktidardaki ANAP'ın ne de düzenin bizzat kendisinin, bunalım olmaksızın bu çeşniyi uzun süre götürmeleri mümkündür.

Bu durumda, baştan bu yana açık kalmış bir noktayı önce genel, sonra da Türkiye'nin politik perspektifleri açısından gidermek gerekiyor. Soru şudur: Egemen ideolojik eklemlenmenin belirli bir politik örgütlenme tarafından tek başına temsil edilmesiyle, ayrı ayrı partilerce ve bir toplam biçiminde temsil olunması arasında ne gibi farklılıklar vardır?

Gerçekte, yaygın ve ağırlıklı olan (ve kimilerinin de adına demokrasi dedikleri) şey, egemen ideolojinin, ayrı ayrı politik örgütlenmelerin toplamıyla ortaya çıkmasıdır. Türkiye'de ise ANAP'ın yükselişi bu anlamda bir aykırılığı, ya da daha doğru bir deyişle "geçiciliği" temsil eder. Bu aykırılık da her şeyden önce, 12 Eylül döneminin yarattığı depolitizasyonun ürünüdür. Bunu, depolitizasyonun belirli bir tanımından hareketle söylüyorum. Kullandığım tanım şu: Kitlelerin ve bir oranda da ara kadroların düşünce ve eylemlerinin, geleneksel ideolojik-politik bağlantılarından ayrılması, yeni bağlantıların henüz yerleşememesi nedeniyle de "serserileşme"si... ANAP 1983'teki seçim başarısında bu serserileşmeden yararlanmıştır.

Oysa bugün yolun sonuna yaklaşıyor gibi. Bununla, ANAP'ın örgütsel eriyişinin de tam tamına aynı hızla süreceğini söylemiyorum. Kim ne derse dersin ANAP için bugünkü oy düzeyinin altına düşmeme, hatta üstüne çıkma şansı henüz mevcuttur. Ancak aynı partinin, "dört eğilimi birden temsil etme" görüntüsünden kaynaklanan eski oy potansiyeline yaklaşabilmesi artık mümkün değildir.

Bu noktadan daha "alt" bir somutluk düzlemine inilmesi mümkündür sanırım. Türkiye'nin yakın geleceğinin gündemine koalisyon tartışmaları ve belki de bizzat kendisi yerleşeceğe benzemektedir. Fiili pazarlıkların ve belki de bunların sonucunda bir kabine kurulması gibi politik prosedürlerin ötesinde, bizatihi koalisyon tartışmalarının ve fikrinin kendisi, politik partilerde ve sahip çıktıkları genel ideolojik çerçevelerde önemli gelişme ve değişmeler yaratabilecektir. Bunların mutlaka tek yönlü olmayacağını özellikle vurgulamak isterim. Örneğin koalisyon fikrinin kendisi bir düzlemde "uyuşma" öngörse bile, koalisyonun muhtemel katılımcıları bir başka düzlemde, birbirlerinin karşısına birbirlerine aykırı kimi özel yönlerini biraz daha sivrilterek de çıkabileceklerdir. Her ülkede böyle olmayabilir. Ama Türkiye'de, özellikle de günümüzün koşullarında koalisyonun kendisi ya da yalnızca bunun tartışılması, yüzeysel kimi konularda anlaşır görünen partilerin, başka ve daha özsel konulardaki farklılıklarını iyice bilemelerinden başka bir sonuç yaratmayacaktır.

"Osmanlı İmparatorluğu-Türkiye Cumhuriyeti, sınıfsal gelişme dinamikleriyle kendi özel burjuva ideolojisini üretememiştir. Burada hiç kuşkusuz, az önce değindiğim karşılıkta 'saf' bir ideolojik oluşumu kastediyorum."

Bu da tam tamına, yeni istikrarsızlıklar ve politik bunalımlar anlamına gelmektedir.

"BUNALIM" KAVRAMI NASIL AÇILMALI?

Amacım, belki içinden kimi politik kestirimlerin de çıkarılabileceği genel çerçeveyi çizmekti. Yoksa bizzat bu kestirimlerde bulunmak değil. Gene de, buraya kadar gelmişken, politik öngörü sınırlarında gezinen birkaç noktaya daha değinmekte sakınca yok.

Bunlar son derece önemli de olsalar, çizmeye çalıştığım **üstyapısal** çerçeveye bir anlamda dışsal sayılabilecek etmenlere pek değinmediğim dikkati çekmiştir. Bunlar, kolayca tahmin edilebileceği gibi, Türkiye kapitalizminin kendini yeniden üretmesi ve dünya kapitalizmiyle çok yönlü bütünleşmesi süreçlerinin doğrudan ürünü olan etmenlerdir. Bu alanın büsbütün boş kalmaması için, kimi temel noktalara değinmek mümkün.

Bu konuda, başlangıç için çok önemli bir saptama olarak şunun dile getirilebileceğini sanıyorum: Türkiye'de sermayenin kendi iç çelişki ve hesaplaşmalarını da yansıtan, yani bir yüzü de bu hesaplaşmalara dönük olan bir genel **siyasal** yeniden yapılanış yaşanması olasılığı artık tükenmiştir. Eğer K.Boratav'ın sınıflamasını kullanacak olursak, burjuvazi-siyaset ilişkilerinde "tekil", "kısmi" ve "genel" düzeyler arasında ancak "tekil" düzey, o da **a posteriori** gündeme gelebilir. Sözgelimi yeni bir politik iktidardan sonra, tekil anlamda A ya da B özel sermaye grubunun çıkarlarının daha çok kollanması anlamında. Bunları büsbütün küçümsemek doğru olmaz. Ancak bu tür ilişkileri, sözgelimi sanayi, tarım ve ticaret burjuvazileri gibi daha genel sınıfsal kategorilerin yarattıkları dinamiklerden özenle ayırmak gerekir. Türkiye'de kapanmış olan, bu ikincisidir. Son örneği 12 Mart döneminde tekelci sanayi burjuvazisi ile tarım ve ticaret burjuvazileri arasında görülen bir "sınıf içi" hesaplaşma olasılığı, eğer kastedilen ciddi politik altüst oluşlar ise, artık gündemden düşmüştür. Dolayısıyla Türkiye'de bugün görülen politik karşıtlıklar ile sermayenin genel kategorilerinin taraf oldukları denge ve çelişkiler arasında izdüşümler kurmak anlamlı olmayacaktır. Politik iktidarlardan birinin bir müteahhitlik grubunu, ötekinin ise bir başkasını tutması, klasik anlamda "sınıf

> **"Türkiye'de sermayenin kendi iç çelişki ve hesaplaşmalarını da yansıtan, yani bir yüzü de bu hesaplaşmalara dönük olan bir genel siyasal yeniden yapılanış yaşanması olasılığı artık tükenmiştir."**

dinamikleri" kategorisine sokulmamalıdır.

Bu açıklamadan sonra, Türkiye'nin hem yakın geçmişini hem de geleceğini değerlendirmede önem taşıyabilecek bir başka ayrımdan daha söz edilebilir. En genel anlamıyla "bunalım" kavramının ekonomik, politik ve toplumsal olarak alt başlıklara ayrılmasında yarar olduğunu sanıyorum. Çünkü çok özel kavuşma uğrakları dışında, bunların üçünün, her genel bunalımda mutlak çakışma içinde olduklarını söylemek, bence büsbütün yanlıştır.

Son üç örneği alalım. Bunalımların darbelerle sonuçlandığı üç örnek. 27 Mayıs, sözcüğün gerçek anlamında bir ekonomik bunalım olmasa bile özellikle sanayi burjuvazisinin çıkarlarına yeni bir çerçeve arandığı, toplumsal bir bunalımdan söz edilemese bile politik bunalımın (hukuki bunalımla birlikte) hızla derinleştiği koşulların üstüne gelmiştir. 12 Mart sanayi, ticaret ve tarım burjuvazilerinin genel politika perspektiflerinin ayrıştığı (ama tam bir ekonomik bunalımdan söz edilemeyecek), öte yanda ise toplumsal bunalım göstergelerinin çoğalıp politik bunalımın gerçekten doruğa tırmandığı bir dönemi noktaladı. Nihayet 12 Eylül, sermaye kesiminin bunalımına çare bulunduğu, buna karşılık toplumsal ve politik bunalımın üstesinden gelinemez boyutlar aldığı bir tarih kesitini devraldı.

Çok kaba bir özet de olsa, bundan önemli bir sonuç çıkartmak mümkün: Türkiye'de, sözcüğün en klasik anlamıyla bir bunalım için, bunalım ögelerinden herbirinin kendi süreçlerinin maksimum noktalarına erişmeleri ve birbirleriyle bu noktada buluşmaları gerekmiyor. Hele hele, genel bir bunalım için "ekonomik çöküntü" denen şey hiç gerekmiyor. Bunu şu nedenle söylüyorum: Türkiye'nin yakın geleceğinde az çok istikrar görenler eğer bu öngörülerini tek başına ekonominin "gemisini kurtarabilme" şansına bağlıyorlarsa, bu sağlıklı bir yaklaşım sayılamaz. Çünkü Türkiye'de **yapısal** olarak bunalımlı bir temele oturtulan ve buradan kurtulması pek de mümkün görünmeyen ideoloji ve politika, ekonominin bu anlamdaki "açık"larını rahatlıkla kapatabilmektedir.

Şimdi, olasılıklardan söz eden bir "zihin jimnastiği"ne geçebiliriz. Evet, salt olasılık olarak söz ediyorum: Türkiye'de bugün kurulu dengeleri altüst edip, gerçekten köklü ve toptancı dönüşümlere yol açabilecek bir **dış** etmen, dünya kapitalizminin güncel yönelim ve tercihlerini silkeleyecek genel bir bunalımın yaşanması olabilir. Ulusla-

rarası işbölümü, serbest ticaret, özelleştirme ve piyasacılığın bugün yerleşiklik kazanmış itibarı düşünülürse, böyle bir değişimi ancak ve ancak gerçekten derin bir ekonomik bunalım, ya da önemli kapitalist ülkelerin devreden çıkmasına yol açacak kopuşlar gündeme getirebilir. Bu, büsbütün ihtimal dışı değildir. Ancak doğrusu, bunun zamanı hakkında tahminde bulunacak gücü kendimde göremiyorum.

Türkiye'nin içine döndüğümüzde, politika, ideoloji ve toplum kaplarındaki bunalım düzeyini daha da yükseltici ekonomik bunalım olasılıkları yok mudur? Olmadığını söylemek herhalde mümkün değil. Bir kere Türkiye ekonomisi enflasyon, sınai üretimde gerileme, dış borç ödeme yükümlülükleri, sanayi yapısını Avrupa'ya hazırlama gibi kimileri gerçekten de zorlu gündem maddeleri ile karşı karşıyadır. Gene de bunlar, kendi başına bir "bunalım güvencesi" olarak değerlendirilmemelidir. Türkiye, toplumsal ve politik yüzleri açısından, başka ülkelere göre daha karmaşık bir profil sergilemektedir. Her birinin tek tek aldıkları boyutların ötesinde, Türkiye'de, ekonomik, politik ve toplumsal bunalımlar arasındaki bağlar çok daha dolaylı, karmaşıktır. Ekonomiden başlayarak diğer alanlara uzanan "doğrusal" bir bunalım yansıması, bu karmaşıklığı açıklayamayacak, kısır bir soyutlama olacaktır.

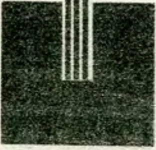
Sonuç olarak, şunu söylemekte sakınca görmüyorum: Bir, Türkiye'de kendi boyutlarına birebir tekabül eden bir toplumsal- politik kaos yaratma zorunluluğu olmaksızın da süreğenleşen bir ekonomik huzursuzluk gündemi vardır, bundan sonra da olacaktır; iki, toplumsal ve politik alanlarda yaşanan ve yaşanacak bunalımların ekonominin bir ölçüde dışında, kendi özel ve yer yer kurumsallaşmış "hızlandıran"ları vardır. Türkiye'de yakın dönemin istikrarsızlıkları, bir ekonomik çöküntü hiç gündemde olmasa bile, bu hızlandıran etkisiyle toplumsal ve politik alanlarda pekala yükselebilecektir...

Sonuç olarak, elimize bir toplamı, bütünü aldığımızda ne çelişkilerin gerçek anlamda yumuşatılabildiğini, ne de var olan çelişkilerin bunalıma dönüşmesini engelleyici setlerin kurulabildiğini görüyoruz. Yaşanan tüm deneylere, yapılan bunca düzenlemelere karşın,bu setler her zaman devlet'in temsil ettiği zor olabilmiştir ancak. Ve bugün de böyledir.

Örnek mi? En son ANAP deneyini alalım. ANAP "dört politik eğilim"in tek temsilcisi olarak kazandığı büyük çoğunluk ile ekonomik ve politik göstergelerde umduğu istikrar sonucu başlarda rahat bir görünüm vermiş, hatta bu görünümüyle birtakım solculara "yaşasın, işte liberalizm!" çığlıkları bile attırabilmiştir. Öyle ki ANAP, burjuva egemenliğinin hem en muhkim hem de en saldırgan kalesi olarak devlet'i daha geri planda, gizlenmiş tutan, buna karşın örneğin yerel yönetimlere geniş hareket alanı tanıyan bir iktidar anlayışının temsilcisi olarak alkışlanmıştı bile...

Kimbilir, belki gerçekten de bunu düşünüyordu.

Ama Türkiye'deki ekonomik göstergelerin, bir çöküş olmasa bile



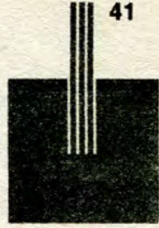
sürekli bir ağrı kaynağı olmaya devam edeceği çabuk anlaşıldı. Sonra, ilkinden daha önemlisi, politika kendine özgü dinamikleriyle gene kendine özgü bir sertleşme getirdi çok kısa sürede. ANAP kendine olan güvenini yitirdiği andan itibaren, saklar göründüğü devlet'i bu kez her yere sokmaya başladı. Örneğin bugün Türkiye'de devlet'in, valiler ve etkinlikleri aracılığıyla ülkenin dört bir yanına yaydığı baskıcılık 1930'larınkiyle kıyaslanabilecek boyutlardadır. Liberal ANAP'ın geldiği yer budur. Bu, tek başına, ne enflasyondur ne de başka bir şey. Bu, Türkiye'de politikanın bunalım üretici temeller üzerine kurulu olmasının sonucudur. Ve herhalde bunun adı da "istikrar" değildir. Türkiye'nin bu alanda gerçek bir istikrar yaşayabileceğini, bundan sonrası için de, hiç sanmıyorum.

Böyle bir tabloda Kemalizmin yeri nedir? Bu soruyu fazla damdan düşme bulanlar olursa, hatırlatıyorum: Daha önce Kemalizmden, politik istikrarsızlıklar ve sivrilikler karşısındaki "pozitivist güvenlik kuşağı" olarak söz edilmişti...

Kemalizm, üzerinde ihtiyatla durulması gereken bir konu. Belirli bir açıdan bakıldığında Türkiye'de Kemalizmin ideolojik-politik anlamını yitirdiğini, ülkenin geleceği açısından da büsbütün işlevsizleştiğini söylemek mümkündür. Ancak böyle tek yönlü bir yaklaşım eksik, eksik olduğu için de yanıltıcı sonuçlar verebilecektir.

Gerçek olan, Kemalizmin, sınırları az çok belirgin ideolojik-politik oluşumlara denk düşme ve onların söylemi olma potansiyelini yitirmesidir. Özetle Kemalizmin altyapıda belirli sermaye kategorilerinin, üstyapıda ise özel olarak belirli sivil güçlerin temel ideolojik-politik söylemi olma şansı kaybolmuştur. Daha somut bir örnekle: Kemalizme bakış konusunda örneğin eski DP-AP çizgisi ile CHP arasında kimi net ayırımlar çizilebilirken bugün ANAP, DYP ve SHP için, bunların Kemalizme yaklaşımlarını ölçüt alan bir ayrıştırmaya gitme olanağı kalmamıştır. Biri ne kadar Kemalistse, öteki de o kadardır. Belki bundan da önemlisi şudur: Gene Kemalizme yaklaşım konusunda, mevcut politik partilerin (RP hariç) yaklaşımı ile ordunun yaklaşımı arasında net ayırımlar çizilebilmesi de artık mümkün değildir...

Bu durumun nedeni, Kemalizmin iki anlamda "tüketilmiş" oluşudur. Bir kere dünya kapitalizminin bugünkü global yönelimleri ve bu yönelimler çerçevesinde Türkiye kapitalizminin tercihleri dikkate alındığında, Kemalizmin merkeziyetçi, otarşik, sanayici vb. söyleminin gündem dışı kaldığı ortadadır. Kemalizm, önce bu anlamda "tükenmekte"dir. Ancak bir diğer tüketim daha vardır ve bu da, RP hariç öteki tüm burjuva partilerinin, politik arenada kalıp iktidar mücadelesi verebilmek için, Kemalizme belirli anlamlarda daha çok sahip çıkmaları gerektiğini anlamalarıdır... Kemalizmin bu anlamdaki "tüketilişi", aynı zamanda onun başarısı sayılmak gerekir. Çünkü bu anlamda Kemalizm fikri cazibesi ile olmasa bile kendisini temsil ettiği varsayılan güçler aracılığıyla, geleneksel ideolojik oluşumların kendi doğal gelişimleri sonucu gidebilecekleri yönleri değiştirten, alabilecekle-



ri nihai biçimlenmelere kesin sınırlar getiren bir **ortak payda ideolojisi** olma işlevini bugün de korumaktadır...

Belki hepsinden de önemlisi şu gerçektir: Ekonomik boyutla takviyeli olsun olmasın, politik ve toplumsal bunalımların Türkiye'yi getirebileceği kimi darboğazlar yeniden bir *deux ex machina* ile aşılmak istenecekse, bu "kurtarıcı" mutlaka ve mutlaka abartılı bir Kemalist söylemle inecektir sahneye. İşte bu açıdan da, fiili tüketilmişliği ne olursa olsun Kemalizm, olağan ve olağandışı yollardan iktidara oynayan her türden ögenin başvurmak zorunda bulunduğu bir adres olma işlevini uzun süre koruyacaktır. Türkiye'de, sivil güçlerin Kemalizme asgari bir borç ödemesi yapmadan iktidarda kalmaları, sivil olmayan güçlerin ise abartılı bir Kemalist retorik kullanmadan eylem rasyonalizasyonuna gidebilmeleri mümkün görünmemektedir.

Bir başka uzak olasılık ise, Türkiye'nin, ya kendi özel dinamikleriyle ya da az önce değinildiği gibi dünya kapitalizminin girdiği yepyeni bir rota sonucunda sanayici ve kalkınmacı uygulamalara yeniden dönme gereği duymasıdır. Dediğim gibi bu, yakın bir olasılık olarak görünmüyor. Ancak eğer böyle bir dönemeç gündeme gelirse, bu dönemecin ideoloji ve politika alanındaki rötuşlarını yapacak güç, öyle sanıyorum ki gene en çok Kemalist bir söylem kullanmak zorunda kalacaktır.

SOL İÇİN KÜÇÜK NOTLAR

Türkiye Marksist solunun bu söylenenler nezdinde özel bir yeri var mı?

Bu konuda iki boyut özellikle dikkate alınmalı. İlki, baştan bu yana sözü edilen ideolojik oluşumların Marksist sol üzerindeki etkileridir. İkincisi ise Marksist ya da Marksist kökenli solun, yeni ideolojik-politik oluşumları etkileyici bir işleve sahip olup olmadığıyla ilgilidir.

Sosyalist hareketin burjuva ideolojisi karşısındaki konumu teorik olarak ayrışmış, ilkesel ve yerleşik bir nitelik taşımalıdır. Buna karşılık egemen ideoloji karşısındaki konumu, özel tepki ve kopmaları da öngören, daha konjonktürel bir boyut içermelidir.

Eğer egemen ideoloji kendi başına tekil ve saf bir ideolojik katego-

"Türkiye'de, (sözcüğün en klasik anlamıyla) bir bunalım için, bunalım ögelerinden herbirinin kendi süreçlerinin maksimum noktalarına erişmeleri ve birbirleriyle bu noktada buluşmaları gerekmiyor. Hele hele, genel bir bunalım için 'ekonomik çöküntü' denen şey hiç gerekmiyor."

"Kemalizmin altyapıda belirli sermaye kategorilerinin, üstyapıda ise özel olarak belirli sivil güçlerin temel ideolojik-politik söylemi olma şansı kaybolmuştur."

riyi değil de eski-yeni pek çok oluşumun özel eklemlenme biçimini anlatıyorsa, sosyalist hareketin egemen ideolojinin dışında kalması en başta seçmeci ve politik bir eylem olmak zorundadır. Bununla, kesinlikle, verili ideolojik eklemlenmenin kimi ögelerine taktiksel yakınlıklar sağlanmasını kastetmiyorum. Gerekli olan, egemen ideolojinin de dışında kalınmasıdır. Ancak egemen ideolojinin dışında kalınmasında; bir, bu eklemlenmenin o konjonktürdeki yapıştırıcısının ne olduğunu bilmek; iki, siyasal eylem olarak da bu yapıştırıcıyı çözücü davranabilmek gerekir . Hiç kuşkusuz böyle bir etkinlikte, vurgular da dönemlere göre değişebilecektir.

Bugün Türkiye solunun gündeminde böyle bir sorun olduğuna inanarak söylüyorum: Sosyalist hareketin, egemen ideolojik eklemlenmenin verili uğraktaki tutkalının ne olduğuna hiç dikkat etmeden, salt **kendi tarihsel** deneyimine bakarak seçeceği bir ana hedef, onu egemen ideolojiden kurtarmak şöyle dursun pekala onun tam içine de taşıyabilecektir.

Açık örneği de verilebilir. Türkiye sosyalist hareketinin, tarihinin büyük bölümü itibarıyla Kemalizmden kopamamış olması, **bugün** için önümüze abartılmış ya da yapay bir "kopuş" misyonu dikmemelidir. Çünkü bugünkü egemen ideolojik eklemlenmede ağırlıklı yapıştırıcı öge, giderek liberalizm olmaya başlamaktadır. Şu an bu ögenin ağırlığı çok belirgin görülemese bile, en azından gidiş ve yöneliş o doğrultudadır.

Bunu rahatlıkla söyleyebilmemin bir nedeni de, Türkiye sosyalist hareketinin Kemalizmden kopuşu, gecikerek de olsa esas itibarıyla gerçekleştirmiş durumda olmasıdır. Kemalizmden kopuşun sosyalist hareket için gerçekten de birincil önem taşıdığı dönem, 1961-71 dönemi idi. Birikimsizlik ve geç başlamışlık, gerekli olan radikal kopuşun bu dönemde tamamlanabilmesini engelledi. Ancak,ana gövdenin 1969-71 arasında en sarsıcı kopuşu yaşadığını söylemek abartma olmayacaktır. Daha sonra bu kopuşu izleyen tortu temizleme süreci yaşandı. Bugün de söz konusu olan, en çok, küçük tortuların temizlenebilmesidir. Açık söylersem, bugün "Kemalist etki"nin, tek tek kimi solcu bireyler dışında, solun hiçbir ana kümesine yeniden nüfuz edemediğini sanıyorum.

Bütün bunlardan söz etmemin nedeni, dikkatli bir okur için açıktır sanırım. Türkiye'de bugün "Kemalizmden kopuş" isteyenlerin gerçek hedeflerinin yalnızca Kemalizm olduğunu da hiç sanmıyorum. Ya-

pılmak istenen Kemalizm örtüsü altında, Türkiye sosyalizminin içindeki Jakoben mayayı da silip atmaya yöneliktir. Dünyanın ve evrensel sosyalizmin bugünkü koşullarında, üstelik Türkiye gibi kendiliğinden kitle hareketliliğinin yok denecek kadar az olduğu bir ülkede tutup Jakobenizme savaş açmak, Oblomovca bir demokratlığa övgü düzmekten başka hiçbir anlama gelmez.

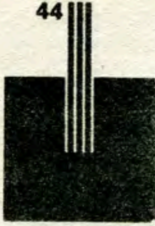
Anlatılanlar belki bugünden çok yarın için anlam taşımaktadır. Sosyalist harekette ideolojik ve politik görevler, verili durumla birlikte, gidişatın genel yönünü hesaba katmak zorundadır. MDD çizgisi, geçmişte, topladığı büyük kitleye karşın 60'ların gidişatında 20'lerin Türkiyesi'ni aradığı için oldukça arkaik bir söylem taşımıştı. Bugün, eski MDD'cilerin hepsi bunu kabul ediyor. Türkiye'de bugünkü durum, geleneksel ideolojik ögelerle yeni yeni yayılan burjuva demokratizminin eklektik bir birliğidir. Bu nedenle de, burjuva demokratizminin giderek "daha egemen bir öge" olarak yayılması, solun pek çok kesimine cazip bir strateji olarak görünebilir. Öyle ya, bu sağlandığında Türkiye en azından daha "çağdaş", daha "demokratik" bir görünüme kavuşacaktır. Gene de hiç unutulmaması gereken şudur: Türkiye'de düzenin mantığı, burjuva demokratizminin batıdaki yerleşikliğine kavuşmasına hiçbir zaman olanak tanımayacak, marjinalleştirilen dinci, ırkçı vb. örgütlenmelerden devralınan ideolojik ögelere, egemen eklemlenmede her zaman belirli bir yer tanınacaktır. Böyle bir durumda Türkiye sosyalizminin burjuva demokratizminden kopamaması, onu, egemen ideolojik eklemlenme **içinde** burjuva demokratizmini diğer ögelere karşı savaşa tahrik eden geveze bir yardakçı durumuna düşürecektir.

★★★

Bu söylenenler, "iki boyut" sorununa yeniden dönmemizi mümkün kılıyor. Bir: Yeni eklemlenme Türkiye solunu fiilen ne ölçüde etkiliyor? İki: Türkiye solunun kendisi, bu eklemlenmeye özel bir katkıda fiilen bulanabiliyor mu?

Demokrasi eşittir piyasa denkleminin Türkiye'nin toplumsal, politik ve kültürel yaşamında bu denli etkili olduğu başka bir dönem yoktur sanırım. Belli başlı sosyalist ülkelerde görülen gelişmeler de, aynı denkleme sahip çıkanları şevklendirmektedir. Ve belki de en ilginci bugün Türkiye solunda, sosyalist ülkelerde piyasayı daha çok savunanları "daha solda" sayanlar hiç de az değildir. Özal gibi biri sosyalist ülkeleri kastederek "bakın devletçilikten onlar bile vazgeçiyorlar" dediğinde, ya başlar öne eğilmekte ya da hafifçe tasvipkar sözler edilmektedir.

Özetle burjuva ideolojisi bu anlamda solu da etkiler durumdadır. Dincilik, faşizan ögeler, despotizm, korporatizm vb. vb. gene gündemde, egemen eklemlenmenin içindedir. Ama daha yeni olan, her zaman daha geniş bir etki ve yayılma alanına sahip olacaktır. Bugünkü ideolojik eklemlenmede bu anlamda öne çıkıp hızla yayılan da, piyasa eşittir demokrasi, devletçilik eşittir despotizm denklemlerine dayalı bir söy-



lemdir.

O halde ilk sorunun yanıtı şöyle verilebilir: Yeni ideolojik eklemlenme Türkiye solunu da doğrudan ya da dolaylı, ama mutlaka etkilemektedir. Hemen belirteyim; bunu öyle korkunç ya da bağışlanmaz bir gaf olarak görüyor değilim. Üstelik bir yerde doğal da buluyorum. Çünkü solun tanıdığı burjuva ideolojisi, yani burjuva ideolojisinin eklemlenme dışı saf hali ile sosyalist düşünce arasında tarihsel ve mantıksal kimi bağlar vardır. Solun henüz yeterince farkedemediği, bu saflığın ideolojik eklemlenmeye nüfuz edebilmek için geçirdiği dönüşüm ve yozlaşmadır. Solun safça yönelttiği "demokrasi şu demektir ama bizde bu yok" itirazlarının kökeninde de bu aymazlık vardır. Aymazlığın bir başka nedeni de, sosyalist teori ve bilincin eşitsiz gelişimi sonucunda, başlarda gerçekleşmesi gereken bir cepheleşmenin sonlara kalmasıdır. Özetle, Türkiye solunun yakın geleceğinin gündeminde, egemen ideolojik eklemlenme dolayımının dışına çıkmayı başarıp, saf burjuva demokrasisi ile sosyalist demokrasi arasındaki kesin ayrımları ilkesel düzlemde yerleştirme işi vardır.

İkinci soru, etkilenmenin ötesinde, Türkiye solunun, egemen ideolojik eklemlenmeye kendi Marksist birikimi ile katkıda bulunup bulunmayacağı idi.

Bu soruya da olumlu cevap vermek zorundayım. Evet, Türkiye'de solun bir kesimi, kendi Marksist birikimini böyle bir oluşum için ve onun adına kullanma sürecindedir. Bunu "kurgusal" bulacaklar için hatırlatmak isterim: "Bu ülkede burjuvazi liberalizm üretemedi, bari bunu Marksizm yapsın" diyen akademik düşünce, bugün bir politik akım olma yolundadır. Ayrıca burada da, yapılan işi öyle "ihanet" vb. olarak görmüyorum. Yıllardır Marksizmde bir şey üretemeyenlerin, şanslarını bir de liberalizmde denemelerine neden itiraz edilsin? Belki burada başarılı olurlar.

Gene de işleri buraya getiren süreçlere bir nebze daha yakından eğilinebilinir. Bence söz konusu "kayma"nın temel nedeni, çaresizlik içinde "Batıcı" ve "liberal" olmakla, gene çaresizlik içinde ham bir manifesto devrimcisi olmak arasında ciddi bir cazibe odağının henüz kurulamamasıdır. Oysa Türkiye, böyle bir odağın kurulması açısından son derece verimli olanaklar barındırmaktadır. Başka deyişle yapılacak iş, öyle akıntıya kürek çekmek de olmayacak. Türkiye sosyalist hareketinin, sözgelimi İtalyan Komünist Partisi türü bir politik yapılanma tarafından temsili, nesnel olarak mümkün değildir. Ne kadar çabalanırsa çabalansın, Türkiye'de, sivriliklerden büsbütün arınmış, nicelik ve etkinlik olarak da anlamlı bir düzen konsensus'u bulmak mümkün görünmüyor. Uçları marjinal konumlara iten süreçler bile, görüldüğü gibi, o uçlarca temsil olunan pekçok şeyin merkeze entegre edilmesini zorunlu kılıyor. Bu yüzden de politik dengesizlik ve sürtüşme, Türkiye'nin geleceği oluyor aynı zamanda.

Türkiye sosyalist hareketinin bunları hiç göremediğini elbette kimse iddia edemez. Görüyor da, sanırım bir noktada küçük bir zihniyet

değişimine gerek duyuyor: Politik etkinlik ve hareket, mutlaka ideolojik anlaşmayı izlemesi gereken ikinci bir aşama değildir. İdeolojik anlaşma konusunda gerekenin ötesinde titizlik, politik güç oluşturma görevinin ifasını sürekli olarak erteliyor. Politik bir güç oluşturulamayınca da, umarsızlık içinde, dış etkilenimlere bağışıklık giderek azalıyor.

Politik etkinliğin mutlaka az çok sağlam bir ideolojik temeli olması gerektiğini ben de kabul ediyorum. Ama belki biraz daha farklı olarak, ideoloji ile politik etkinliğin birbirlerini aynı süreç içerisinde destekleyerek geliştirebileceklerini düşünüyorum. Aşırı ayrıntı aranmaksızın, mükemmelciliğe kapılmadan, gerçekçi ideolojik anlaşmalarla politik etkinlik kanallarına girilmesinin, mevcut parametreleri adım adım değiştirerek, ideolojik temeli de netleştireceğini sanıyorum.

GELECEK

1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİMLER

İlhan Tekeli

I.GİRİŞ

Dokuz yıl gibi uzun bir süre geçtikten sonra ikinci Türk Sosyal Bilimler Kongresi'ni yaptık. Kongrenin son yarım günündeki iki oturumda genel bir değerlendirme yapıyoruz. Bu iki oturumdan birincisinde 1940'larda Şerif, Boran, Berkes tarafında oluşan gelişmeleri inceledik. Bu ikinci oturumda da gerek bu kongrede sunulan bildirilere, gerek içinde yaşadığımız ortamdan edindiğimiz izlenimlere dayanarak, günümüzün sosyal bilimlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Bu konudaki ilk saptamayı 1940'lı yılların deneyine bakarak yapabiliriz. 1940'lı yıllarda üç dört kişinin üniversiteden uzaklaştırılması yeni yeşeren sosyal bilimlerin kurumasına yetmiştir. 1950'li yıllar, Türkiye'de toplumbilimlerin sesinin duyulmadığı yıllar olmuştur. Toplumbilimlerin Türkiye'de yeniden canlanması, 1961 Anayasası'nın getirdiği serbest düşün ortamı ve Devlet Planlama'nın toplumbilimlerine kazandırdığı işlevsellik sonucu 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Türkiye'de 1980 askeri müdahalesinin ve YÖK'ün bu canlanmayı bastırmak yönündeki gayretlerinin etkili olmadığını 2. Türk Sosyal Bilimler Kongresi gösteriyor. 1980'li yıllarda toplum bilimleriyle uğraşanların sayısı ve yaygınlığı öyle bir düzeye ulaşmış bulunuyor ki, artık

1940'lı yıllardaki gibi bir müdahale ile toplumdan kolayca uzaklaştırılamıyor.

Bu saptama bizi yanıltmamalıdır. Yaptığımız bu üç günlük kongreye geniş bir katılım oldu. Burada sunulan bildiriler belli bir bilimsellik düzeyinin üstünde. Ama öznel olarak benim kanım 1960'lı-1970'li yılların sosyal bilim araştırmalarının iddiasını taşımıyorlar. Eğer biz Türkiye'de şosyal bilimlerin gelişmesinin tarihini yazsaydık, her dönemde yapılan yeni bir araştırmadan, yeni bir gelişmeden söz edebilirdik. Bu da bize bir birikimin, bir gelişmenin olduğu izlenimini verirdi. Sonuçta olumlu bir değerlendirmeye ulaşırdık.

Oysa toplumbilimlerinde olan bu gelişmeleri, toplumsal oluşumları yönlendirmek, geleceğin bilgi gereksinmesini karşılayacak bir gelişme içinde bulunmak ölçütleri açısından değerlendirirsek, aynı iyimser değerlendirmeyi yapmamız güçleşir. Tarihsel süreçler, ancak, geleceğin öngörüsü içinde açıklık kazanabilir. Bugünün eyleminin doğruluğu ancak geleceğin amaçları içinde kavranabilir. Tarih de, çoğu kez söylendiği gibi, geçmişten günümüze doğru yazılmaz. Günümüzden geçmiş kavranarak yazılır. Onun için, her yeni dönemde tüm tarih yeniden ve yeniden yazılmaktadır. Bu nedenle, günümüzün toplumbilimlerini değerlendirmek için önce geleceğe bakmamız, geleceğin görüşüne sahip olmamız gerekir. Ben de bu paneldeki konuşmamda Türkiye'deki sosyal bilimlerin değerlendirmesini yapabilmek için, önce geleceğin uzun erimli bir görüşünü kurmaya çalışacağım.

Bir bilimsel alanın gelecekteki görüsü nasıl kurulabilir? Bu konuda bize yol gösterecek olan, bilimsel değişme kuramlarıdır. Buradaki konuşmada bilimsel değişme kuramlarından esinlenerek analizimizi üç bölümlü bir ele alışla sürdürebiliriz. Bunlardan birincisi, toplum bilimlerin dış senaryosunu ya da tarihini yazmaktır. Bu, çözümlememize toplumsal değişme ile bilimsel değişmeler arasındaki ilişkileri getirmek olanağı sağlayacaktır. Toplumsal dönüşümlerin toplumbilimlerine getireceği yeni istemlerin niteliğini ve bunları karşılamak için gerçekleşecek gelişmeleri kavramamıza yardımcı olacaktır. İkincisi, toplumbilimlerin iç senaryosunu yazmaktır. Bir bilimsel alanın olguları açıklamakta karşılaştığı sorunların yarattığı iç dinamikler üzerinde durulacaktır. Çözümlememizin üçüncü bölümü, bu iki tür senaryonun ortaya çıkardığı bilimin nitelikleri üzerinde duracaktır. Ortaya çıkan bu bilim ne kadar özgün olabilir? Niteliği ve niceliği, toplumsal gereksinmeleri karşılamakta ne kadar yeterli olabilir? Ne tür ideolojik çerçevelerin hakimiyetinde bulunabilir? Yani, dış ve iç senaryolar hakkında üst dilde bir konuşma olacaktır.

II. TOPLUMBİLİMLER İÇİN BİR DIŞ SENARYO

Kuşkusuz önümüzdeki 10-15 yılda Türkiye'de ve dünyada toplumbilimlerinde ne tür gelişmeler olacağını kestirebilmek için kapsamlı



çalışmalar yapmak gerekiyor. Bu panelin sınırları içinde önümüzdeki yıllarda toplumbilimlerindeki gelişmeleri önemli ölçüde belirleyeceğini sandığım üç toplumsal olgudan söz edeceğim. Bunlardan birincisi yaşanmakta olan dünya ekonomik bunalımı, ikincisi bilgi ve haberleşme devrimi, üçüncüsü ise soğuk harbin kalkışı olacaktır. Bu üç olguyu sırasıyla ele alalım.

1970'li yılların başlarından beri dünya bir ekonomik bunalım yaşıyor. Bu bunalımın etkilerinin, özellikle çevre ülkelerinde, önümüzdeki yıllarda da süreceği bekleniyor. Toplumların ana sorunu yaşanan bu kriz. Toplumbilimlerinden çözüm bulması istenilen ana soru bu oluyor. Var olan toplumsal sistem, kriz anında kararlılığını ve kendisini yeniden üretebilme niteliğini kaybediyor. Sistemin kararlılığını sağlayan ve kendisini yeniden üretebilmesine olanak veren yeni bir kapital birikim sürecinin, var olan siyasal güçler dengesine uygun olarak kurulması aranan çözüm oluyor. Bu çözüm sadece ekonomi alanında belli politika değişikliklerinden meydana gelmiyor. Toplumun tüm kesimlerine yayılan bir yeniden yapılanmayı gerektiriyor. Çok yönlü köklü bir dönüşüm aranıyor. Çözüm için üretimde bilgisayar kullanımı, robotların değişik türlerinin yaygınlaşması, vb. teknolojik gelişmeler ortaya çıkarken, işin örgütlenme biçimlerinde önemli değişmeler yaşanıyor. Fonksiyonel uzmanlaşma, işin parçalara ayrılması ve montaj hattı kurulmasına dayanan Fordist iş örgütlenmesi biçimlerinin yerini, çalışma takımlarının oluşturulması, işte rotasyon, yaparak öğrenme, esneklik, vb. ilkelere dayanan Ford sonrası iş örgütlenmesi biçimleri almaya başlamıştır. Yeni üretim sürecinin niteliğine göre tüketimin ve talebin yeniden örgütlenmesi gerekecektir. Eğitimin içeriğinde ve kurumsallaşmasında değişiklik gerekecektir. Temeldeki bu dönüşümün toplumun her kesimine nasıl işleyeceğini daha da ayrıntılandırmaya gerek yok.

Bizim bakımımızdan ilginç olan, bu dönüşümün kendisinden çok toplumbilimlere olan etkisidir. Kuşkusuz bu büyük dönüşümün ve ortaya çıkardığı toplumsal yapının betimlenmesi, kavranması, çözümlenmesi, şimdiye kadar gelişmiş toplumbilimi ile bütünleştirilmesi, toplumbilimciler açısından bir görev olarak duruyor. Bu dönüşüm; toplumbilimciler açısından sadece gözlem yapılacak bir laboratuvar olarak ilginç değil, aynı zamanda da, yapılacak araştırmalar, geliştirilecek politikalarla etkilenecek, biçimlendirilecek, bir parçası haline gelinecek oluşum olarak ilginç.

Dünyada yaşanılan bir yeniden yapılanma, dünyanının her tarafın-

"1940'lı yıllarda üç dört kişinin üniversiteden uzaklaştırılması yeni yeşeren sosyal bilimlerin kurumasına yetmiştir."



da birden aynı yoğunlukta olmuyor. Önce merkez ülkelerde ortaya çıkıyor, sonra çevre ülkelere yayılıyor. Yeniden yapılanma çevre ülkelere yayılmaya başladığında beraberinde kuramını da getirecek. Türkiye gibi çevre ülkelerindeki toplumbilimcileri de, bu kuramın Türkiye'deki özgül koşullarda geçerliliğini sınamak durumunda kalacaklar.

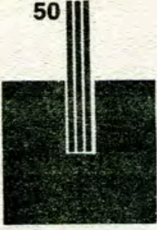
Böyle bir dönüşüm anında dönüşümün dünya mekanında yayılmasına bir merkez-çevre modeli içinde yaklaşınca Türk toplumbilimcilerine düşen rol de oldukça edilgen oluyor. Bu edilgenlikten kaçınmak isteyen bir bilim adamı, kaçınmanın yolunu merkez ülkelere giderek, o araştırmalara katılarak bulabilir. Ama bir ülkenin toplumbilimcileri olarak soruna baktığımız zaman, çözüm yaşanan ülkenin, dönüşümden yararlanarak, dünya işbölümünde bulunduğu noktayı değiştirebilmesinden geçiyor.

Başka bir deyişle, sorunun çözümü bilimsel olmaktan çok, siyasal oluyor. Krizler sorunlar, sıkıntılar dönemi olduğu kadar, bir ülkenin dünya işbölümündeki yerini değiştirmesi bakımından fırsatlar dönemi oluyor.

Türkiye'de, günümüzün toplumbilimleri henüz yaşanan kriz sorunsalından etkilenmemiş görünüyor. Kanımca, Türk toplumbilimleri hâlâ bir önceki dönemin kalkınma sorunsalının etkisi altında bulunuyor. Bu ortalama bir yargı. Bir araştırmaya dayanmıyor. Yaşanan ortamın bıraktığı izlenimlere dayanıyor. Kuşkusuz ekonomik krizden söz ediliyor, politikalar öneriliyor, bu politikaların başarılı ya da başarısız olduğu tartışılıyor, ama kriz, alanların dışındaki toplumbilim araştırmalarını belirleyen ana sorunsal haline gelmiş değil.

Kanımca toplumbilim analizlerimizi hâlâ halkınma sorunsalı etrafındaki alışkanlıklar belirliyor. Bunun Türkiye'nin özgül durumundan kaynaklanan nedenleri bulunabilir. Türkiye'de toplumbilimlerdeki gelişmenin, 1960'lar sonrasında, kalkınma planlaması çerçevesinde şekillenmesinin bunda etkisi olduğu ileri sürülebilir. 1980 sonrasında Türkiye'de toplumbilimlerin yaşadığı duraklamanın, yeni sorunsal alanlarına açılmayı güçleştirdiğinden söz edilebilir.

1960'lı yılların kalkınma yazınının toplumsal sorunlara yaklaşımı oldukça basitleştirilmiş bir şemaya dayanıyor ve geliştiği dönemin özgül koşullarının etkilerini taşıyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasının keynesci ekonomik politikaların egemenliğinde ve refah devleti anlayışı içindeki kapitalist metropoller dünya ekonomisinde oldukça uzun bunalımsız bir dönem ortaya çıkarabilmişti. Yaşanmakta olan bu deney geri kalmış ülkelere bir anlamda tek değişkenli bir doğrusal kalkınma ideolojisinin ihracını kolaylaştırıyordu. Hızlı kalkınmasını sağlayan bir ülke refahını yaygınlaştırmak için de olanaklar ele geçiriyordu. Önemli olan, hızlı kalkınmayı gerçekleştirmekti. Refahın yaygınlaştırılması arkadan gelecekti. Kalkınma düşüncesi içinde ulaşılacak toplumsal yapı, büyük ölçüde belirliydi. Bu, gelişmiş sanayi ülkelerinin yapısıydı. Bu yapıya evrimci bir çizgide, gayretlerin birikme-



siyle ulaşılabilirdi. Bu model içinde bunalımların, toplumun kendisini yeniden üretememesinin, gayretlerinin yok olmasının yeri yoktu. Kalkınma yolundaki ülke daha çok fedakarlık yaparak, ya da yatırımla büyüme hızını artırarak, gelişmiş ülkelerle arasındaki gelişme farkını zamanla kaldırabileceği beklentisi içindeydi. Bu düşünce kalıbı yalnızca ekonomi alanında değil, aynı zamanda da toplumbilim alanında da, modernleşme kuramı ile kendisini gösteriyordu.

Oysa, dünyanın içinde bulunduğu ekonomik kriz artık kalkınma yazınının düşünce kalıplarının dışına çıkılmasını gerektiriyor. Evrimsel olarak ulaşılacak model yok oluyor. Model yeniden bir yapılanma içinde. Yeniden yapılanma sırasında, yeniden yapılanmanın bütünlüğünü algılayıp, onun içinde daha ileri bir işbölümü noktasında yer tutmak gerekiyor. Krizin fırsat olması da bu demek. Bu fırsatı algılayabilmek için de kalkınma eksenli kuramsal çerçevelerden, kriz eksenli kuramsal çerçevelere geçmek gerekiyor.

Kuşkusuz, 1960'lı yılların kalkınma yazınını benim burada yaptığım gibi basitleştirmek, bu yazına yapılan birçok haksızlığı içerecektir. Ama anlatmak istediğim konuya açıklık kazandırabilmek için, bu kaçınılmaz oluyor.

Orta erimde toplumbilimler alanını etkileyecek önemli oluşumlardan ikincisi, yaşanmakta olan bilgi ve haberleşme devrimidir. Bu devrimi, yaşanmakta olan ekonomik bunalımdan bağımsız olarak görmemek gerekir. Kapitalist sistem, bunalımını aşabilmek için, bu devrimin genetik mühendisliğinden, robotlara, elektronik ve bilgisayar mühendisliğinin en uç alanlarına kadar uzanan birçok alandaki buluşu uygulamaya sokuyor. Dolayısıyla, bilgi ve haberleşme devrimini de kriz sorunsalı içinde düşünmek olanaklıdır. Ama bu devrimin toplumbilimler bakımından önemli bir özelliğine değinebilmek için, burada ayrıca ele almakta yarar var.

Bu devrim bilginin yayılımını, yayılma hızını, denetimini, kullanılma biçimini, işlenme hızını, vb. değiştirerek, iş ilişkilerinde ve insanlar arası ilişkilerde çok önemli değişiklikler yaratabilme potansiyeli taşıyor. Eğer örnek vermek gerekirse, bu teknolojik olanaklar, halkın tam katılımını sağlayan mükemmel bir demokrasi kurulması için kullanıldığı gibi, bunun tamamiyle ters olan tam totaliter bir rejimin kurulması için de kullanılabilir. Benzer biçimde, işler evlere desantralize edilebilir, ev-işyeri ayrımı ortadan kaldırılabilir. Ev, emeğin yeniden üretildiği bir mekan olma niteliği yanısıra, yeni işlevler de kazanabilir. Üretim mekanı haline gelebilir, bütün dünya faaliyetlerine katılmanın bir terminal noktası olabilir. Ev-işyeri ayrımı ortadan kalkınca, insanların günlük zaman bütçelerini düzenleme de büyük esneklikleri doğabilir. Günlük yaşamın ritminde değişikliklerden söz edilebilir. Bu örnekleri uzatmakta yarar yok. Ortaya çıkacak olanaklar yelpazesinin zenginliğini belirtmek için bunlar yeterli.

Toplumbilimler için kritik olan soru bu noktada ortaya çıkıyor. Bu olanaklar içinde, gerçekleşecek olan hangisidir? Teknoloji toplumsal

51

"Yeniden yapılanma merkez ülkelerden çevre ülkelere yayılmaya başlandığında beraberinde kuramı da getirecek."

olguları tam olarak belirlemiyor. O bir çerçeve veriyor. Bunun içinden hangisinin gerçekleşeceğini toplum ici güçler dengesi belirliyor. Yeni teknolojik olanaklar var olan güçler dengesini yeniden üretecek biçimde kullanılma eğilimini taşıyor. Bu genellikle doğru. Var olan güçler yeni teknolojik olanakların, güçler dengesini değiştirecek biçimde kullanılmasını engelliyorlar. Ama her zaman bu kontrolun olanaklı olduğunu düşünmemek gerekir. Bir yandan, bu teknolojik olanakların kullanılmasının yarattığı, hesaplanılamayan birikimler, öte yandan, güçler dengesini değiştirmek isteyenlerin yeni olanaklar çerçevesinde yeniden formüle edeceği ideolojik çerçeveler ve bunun etrafında oluşan güç birlikleri, beklenmeyen değişmelere yol açabiliyor.

Böyle bir öngörü içinde yaşanan bilgi ve haberleşme devrimi karşısında toplumbilimlerine düşen önemli roller de açıklık kazanıyor. Bu da oluşumları arkadan izleyip açıklamaya çalışmak yerine, yaratıcı seçenekler geliştirerek oluşumu etkilemeye ve daha demokratik, eşitlikçi ve mutlu bir dünyanın oluşumuna katkıda bulunmaya çalışmak oluyor.

Türkiye gibi geri kalmış ülkelerin toplumbilimcileri açısından da soruna, eğer oluşumların uzaktan izlenmesi biçiminde yaklaşılırsa, geri kalmışlıklarını yeniden üretmeye katkıda bulunmuş olurlar. Yapılması gereken, bu teknolojilerin üretimine doğrudan katkıda bulunan bir ülkede yaşanmamış olsa bile, bu gelişmeleri yakından izleyerek, bu teknolojilerin kullanma biçimleri ve ortaya çıkaracağı yeni uluslararası ilişkiler ve toplumsal yapılar üzerine seçenekler geliştirmek, bu seçenekleri toplumsal talepler haline getirmeğe çalışmaktır.

Önümüzdeki yılların toplumsal sistemlerini etkileyecek üçüncü önemli gelişme sosyalist ülkelerde uygulamaya konulan açıklık ve yeniden yapılanma politikaları ile, iki blok arasındaki yumuşamadır. Batı bloku sosyalist ülkelerde ortaya çıkacak bir çoğulculuktan büyük ölçüde etkilenecektir. Ve bu değişmeye ideolojik olarak hazır değildir.

Önünümüzdeki yıllarda, iki blok arasındaki ilişkilerde yaşanan değişmeler ve blokların birbirlerine bakış açılarındaki yeni yönelmeler var olan toplumbilim kuramlarında da ideolojik içeriklerin yeniden gözden geçirilmesini gerektirecektir. İki blok arasında birbirinden yalıtılmaya dayanan, varlığının gerekçesinin diğerinin düşmanlığında bulan ilişki biçimleri sona erince, birçok toplumbilim kuramı dayanağını kaybedecek ve yeni kuramlar, yeni doktrinler oluşturulacaktır. Dış senaryonun yazılmasında etkili olabilecek bu üç önemli olgu, önümüzdeki yıllarda toplumbilimler açısından çok önemli gelişmelerin hebercisi oluyor. Önümüzdeki yılların dış senaryosu üzerinde yaptığımız bu irdelemelerden sonra, iç senaryo üzerinde duralım.



III.TOPLUMBİLİMLERİN İÇ SENARYOLARI ÜZERİNE

Bir panel konuşmasının sınırları içinde böyle bir iç senaryoyu geliştirmek, dış senaryo üzerinde konuşmaktan daha zor. Bunun için önce çok değişik toplumbilimleri alanlarında birbiriyle yarışan ne tür araştırma programları olduğunu saptamak gerekiyor. Daha sonra da her bir araştırma programının kendi sorun alanındaki olguları açıklamakta, politikalara yol göstermekte nasıl sorunlarla karşı karşıya kaldığını ve bu sorunları aşabilme yolları ve olasılıklarını ele almak lazım. Bu, kendi başına çok geniş bir araştırma; ayrıca, dış senaryoda olacak gelişmelerin iç senaryo üzerindeki etkileri üzerinde de durulmak istenirse, çok daha karmaşık bir durumla karşılaşılacaktır. Burada böyle bir denemeye girmeyeceğim. Türkiye için daha temel bir konu üzerinde duracağım. O da, Türkiye için araştırma programları ve bunların iç senaryolarından söz edebilmenin olanakları olacak. Türkiye'de değişik bilim adamlarının dünyadaki değişik araştırma programlarının Türkiye'deki temsilcisi olduğu kolayca gösterilebilir. Hatta, bu programlara önemli katkılarda bulunmuş olabilirler. Bu durumda, Türkiye içinde oluşacak bir iç senaryo söz konusu olmayacaktır. Bizi ilgilendiren Türkiye'de belli bir sorun alanında belli araştırma yöntemleri ve yaklaşımları konusunda uzlaşmış araştırmacılar grubu yoğunlaşmasının varlığı ya da yokluğudur. Bu araştırmacılar grubu birbirlerinin araştırmalarından etkilenerek bir sorun alanında bilgi üretebilmekte, belli bir yoğunlaşma eşiğinin aşılmasından sonra da dünya biliminin sınırlarına ulaşmakta ve özgün katkı yapabilmekteyseler, üzerinde konuşulacak bir durum vardır. Bir ülkede bir bilim alanının iç senaryosundan söz edebilmek için, bu tür belli alanlarda araştırma yoğunlaşmalarının gerçekleştirilmesi önkoşuldur.

1960 ve 1970'li yılların toplumbilim gelişmeleri, Türkiye'de bazı alanlarda böyle yoğunlaşmaların gerçekleştirilmesine olanak vermişti. Bunlardan benim disiplinime yakın olan ikisi, gecekondu araştırmaları ve kırsal dönüşüm araştırmalarıydı. Bunlara, başka alanlarda da eklenecek yoğunlaşmalar vardı. Oysa 1980'ler bu yoğunlaşmaların güçlenmesini ve çeşitlenmesini getirmedi; tersine, bu yoğunluk alanları zayıfladı. Türkiye'de belli alanlarda araştırma programlarının dıştan bağımsız iç senaryolarından söz etmeyi anlamlı olmaktan çıkardı.

IV.DIŞ VE İÇ SENARYOLARIN GÖSTERDİKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dış ve iç senaryoların çok genel bir değerlendirmesi, önümüzdeki yıllarda dünyada toplumbilimlerin büyük değişikliklere gebe olduğunu gösteriyor. Böyle bir değişme süreci içinde, Türkiye'deki toplum-

bilimcilerin katkıları ne olabilir? Salt kağıt üstündeki seçenekler olarak, dört farklı olasılıktan söz edilebilir.

Bu seçeneklerden birincisi, yaşanmakta olan dönüşümlerin teknolojik ve örgütlenme bakımından öncülüğünü yapan gelişmiş ülkelerin ve bu ülkelerin hakim sınıflarının güçlerini yeniden üretmesine yardımcı olacak toplumbilim kuramları üretilmesine özgün katkılarda bulunmaktır. Böyle bir gelişmeye Türkiye'deki toplumbilimcilerin katkıda bulunmasına, ülkenin dünya işbölümü içindeki yeri olanak vermeyecektir.

İkinci seçenek, birinci seçenekte sözü edilen toplumbilim kuramlarının, yeniden yapılanma sürecinde kaybedenler açısından, karşıtını geliştirmek ve yarışan bir araştırma programı olarak ortaya çıkarmaktır. Türkiye'nin dünya işbölümündeki konumu Türk toplumbilimcilerin bu tür bir kuramın oluşmasına katkı yapma olasılığını artırıyor. Türkiye'nin nesnel konumu buna elverişli. Ama böyle bir katkıda bulunmak için yaratıcı bazı bilim adamlarının bulunması ve böyle bir kuramı geliştirmesi yeterli değildir. Dünya bilimsel çevreleriyle sıkı ilişkiler içinde bulunan etkili bir toplumbilim çevresinin oluşmuş bulunması da gerekir. Türkiye'de dünya toplumbilim çevreleriyle yoğun bir karşılıklı etkileşim içinde bulunan toplumbilim çevresi oluşmadıkça, Türkiye'nin bir karşı araştırma programı oluşturmakta özgün katkılarda bulunması olasılığı yoktur. Bugün Türkiye'nin içeriye dönük, yeterli araştırma yoğunluğu bulunmayan toplumbilim çevresi böyle evrensel bir katkıyı yapmaktan uzaktır.

Üçüncü seçenek, yine birinciye bağlı olarak ortaya çıkabilir. Birinci seçenekte üretilen kuramları Türkiye'ye ithal etmek, Türkiye'nin sorunlarına bu kuramları uygulamakta bir aracılık rolü üstlenmek. Bu pasif bir durum. Eğer Türkiye, toplumbilimler konusunda özel bir çaba göstermezse, içine düşeceği durum bu olur. Bu seçeneğin bir başka biçimi ikinci seçenekteki kuramları birincisine benzer olarak Türkiye'ye ithal etmektir. Her ne kadar, bu kuramların ithali Türkiye'nin nesnel durumuna birincilerden daha uygun düşerse de, yeni bilgi üretimi açısından önemli bir fark yoktur.

Dördüncü seçenek ise, Türkiye'nin dünya işbölümündeki konumu

"Teknoloji toplumsal olguları tam olarak belirlemiyor. O bir çerçeve veriyor. Bunun içinde hangisinin gerçekleşeceğini toplum içi güçler dengesi belirliyor. Yeni teknolojik olanaklar var olan güçler dengesini yeniden üretecek biçimde kullanılma eğilimini taşıyor."



dolayısıyla ortaya çıkan sorunlar alanında, belli alanlarda araştırma yoğunlaşmaları yaparak, sınırlı alanlarda özgün bilimsel üretim yapabilen toplumbilim çevreleri oluşturmak ve bu katkılara dayanarak, dünya bilim çevreleriyle karşılıklı etkileşmeyi artırmaya çalışmaktır. Bu, bir anlamda, Türkiye'nin 1960- 1970'li yıllarda yaşadığı deneyi yeniden canlandırmaktır.

Türkiye için, 1990'lı yıllarda gerçekleşmesi beklenebilecek en iyimser gelişme budur. Bunu gerçekleştirmede bir başarı sağlanırsa zaman içinde ikinci seçeneğe doğru bir geçiş söz konusu olacaktır. Eğer bu gerçekleştirilemezse, en gerideki üçüncü seçeneğe kendiliğinden gelinmiş olacaktır.

GELECEK

TÜRKİYE-AT İLİŞKİLERİ ÜZERİNE GÖZLEMLER

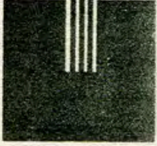
Gürel Tüzün

Bu yazıda Türkiye'nin Avrupa Kömür Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'ndan oluşan Avrupa Toplulukları (AT) ile ilişkilerinin bazı yönleri üzerinde durulacaktır. Türkiye-AT ilişkilerinin tarihçesi, Türkiye sanayisinin AT karşısındaki rekabet gücü ve AT üyeliği ile Türkiye'de demokrasi ilişkisi ele alınacak belli başlı konuları oluşturmaktadır. Amaç Türkiye-AT ilişkilerinin kapsamlı ve ayrıntılı bir değerlendirmesinden çok, bu konudaki tartışmalarda yardımcı olabilecek belirli gözlemleri sunmaktır.

1. TÜRKİYE-AET İLİŞKİLERİNİN TARİHÇESİ[1]

Türkiye'nin AET serüveni 1950'li yılların sonlarında başladı. Yunanistan'ın AET'ye ortaklık için 15 Temmuz 1959'da başvurmasını, 31 Temmuz 1959'da Türkiye'nin başvurusu izledi. İleri sürülen gerekçe daha çok siyasal nedenlere dayanıyordu: Türkiye bir yüzyılı aşkın bir süredir Batı dünyasının bir parçası olmaya çalışıyordu. Bu açı-

1. Türkiye ile AET arasındaki ilişkilerin başlangıcı ve gelişmesi Birand'da (1985) kapsamlı bir biçimde anlatılmaktadır.



dan, ileride kurulacak Avrupa Birleşik Devletleri'nin ilk adımını oluşturan, o zamanki deyimiyle, Ortak Pazar'ın dışında kalması düşünülemezdi. Ayrıca, o dönemdeki Türk-Yunan gerginliği gözönünde bulundurulduğunda, Yunanistan böyle bir uluslararası kuruluşta yalnız bırakılamazdı. Üstelik, Türkiye'ye rakip tarım ürünleri üreten Yunanistan'ın Ortak Pazar'a katılması durumunda Türkiye bu pazarları kaybedebilirdi.

Başvuru ciddi bir hazırlığa dayanmıyor, daha çok Yunanistan'dan geri kalmamak isteğini yansıtıyordu. Başlangıçta, Yunanistan ve Türkiye'nin ortaklık başvuruları AET tarafından çok olumlu karşılandı. Bu tavırda, başını İngiltere'nin çektiği EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi) ülkeleri ile AET'nin 6 üyesi arasındaki rekabetin önemli etkisi vardı. Yunanistan ile AET arasındaki ortaklık anlaşması 1 Kasım 1962'de imzalandı. Türkiye-AET görüşmeleri ise aynı yılın Temmuzu'nda başladı ve 12 Eylül 1963'te Türkiye ile AET arasındaki ortaklık anlaşmasının Ankara'da imzalanmasıyla sonuçlandı.

1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren ve Ankara Anlaşması olarak bilinen bu anlaşmaya göre Türkiye'nin ortaklığı üç aşamalı uzun bir süreç sonunda tamamlanacak, tam üyelik ancak bundan sonra söz konusu olabilecekti. Beş yıllık hazırlık dönemi Türkiye'nin, daha sonraki aşamalarda kendisine düşecek yükümlülükleri üstlenebilmesi için, Topluluğun yardımıyla ekonomisini güçlendirmesi öngörülüyordu. İlke olarak 2 yıl sürecek geçiş döneminde, Türkiye ile AET arasında gümrük birliği aşamalı olarak kurulacak, ayrıca Türkiye ekonomik politikalarını Topluluğunkilere yakınlaştıracaktı. Süresi belirsiz son dönemde ise, ekonomi politikaları arasındaki eşgüdüm güçlendirilecekti.

Hazırlık dönemi ilerledikçe, AET ortaklığının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri konusunda kuşkular, kaygılar dile getirilmeye başlandı. Buna karşılık, Türkiye burjuvazisi ve siyasal iktidar AET ile ilişkilerin sanayiyi olumlu olarak etkileyeceğini, sanayide bir yapı değişikliğine yol açacağını savunuyordu (Köymen, 1974).

Daha ilk aşama sona ermeden, Türkiye'nin isteği üzerine, ikinci döneme geçiş görüşmeleri 1969 Şubatı'nda başladı ve ikinci aşamayı düzenleyen Katma Protokol (KP) 23 Kasım 1970'te imzalandı. 1 Ocak 1973'te yürürlüğe giren KP'ye göre geçiş döneminde, 22 yıllık bir süre içinde sanayi ürünlerinde gümrük birliği sağlanacak ve 1976-86 arasındaki 10 yılda AET ile Türkiye arasında işgücünün serbest dolaşımı gerçekleştirilecekti. Türkiye bazı sanayi malları üzerindeki gümrük vergilerini 12 yılda, ötekileri ise 22 yılda sıfırlayacaktı. AET Türkiye'den ithal edilen sanayi ürünleri üzerindeki gümrük vergilerini kaldıracak, Türkiye kaynaklı tarım ürünleri ithalatında bazı ayrıcalıklar tanıyacak ve uygun koşullarla kredi sağlayacaktı.

1970'lerde Türkiye solu KP'yi genel olarak olumsuz biçimde değerlendirdi. Türkiye'nin ekonomik ve siyasal bağımsızlığının ortadan kalkacağı, yurtiçi pazarın tümüyle yabancı tekellerin sömürüsüne açıla-

"1970'lerde Türkiye solu Katma Protokolu genel olarak olumsuz biçimde değerlendirdi. Türkiye'nin ekonomik ve siyasal bağımsızlığının ortadan kalkacağı, yurtiçi pazarın tümüyle yabancı tekellerin sömürüsüne açılacağı ileri sürüldü."

cağı ileri sürüldü. Böylece Türkiye emek-yoğun hafif sanayi dallarında uzmanlaşarak kapitalist dünyadaki iş bölümü içinde yerini alacaktı. Öte yandan, yabancı tekellerle içiçe geçmiş yerli tekelci sermaye grupları Türkiye'nin geleceğini ipotek ederek kendi geleceklerini güvence altına almış olacaklardı. Buna karşılık, burjuvazi AET üyeliğinin maliyetlerin düşmesini teşvik ederek sanayinin rekabet gücünü artıracağını, üretim artışına yol açarak işsizliği azaltacağını savunuyordu.[2]

Ancak, gelişmeler hiç de beklendiği gibi olmadı ve KP ancak bir iki yıl işleyebildi. Türkiye 12 yıllık listedeki mallar için her biri yüzde 10'luk ve 22 yıllık listedekiler için ise her biri yüzde 5'lik iki indirimi gerçekleştirebildi. AET ise Türkiye'den ithal ettiği sanayi ürünleri üzerindeki gümrük vergilerini kaldırmakla birlikte, bazı ürünlere uyguladığı miktar kısıtlamalarını korudu. Öte yandan, AET'nin özellikle öteki azgelişmiş ülkelere tanıdığı ayrıcalıklar ve kolaylıklar Türkiye'ye Topluluk pazarlarında sağlanan avantajların yıpranmasına neden oldu. 1970'lerin ikinci yarısında giderek ekonomik bunalıma dönüşen güçlükler nedeniyle, Türkiye 1977'den başlayarak tüm yükümlülüklerini erteledi. Ekim 1978'de Türkiye AET'den, kendisine yeni ayrıcalıklar ve kolaylıklar sağlanmasını, yükümlülüklerinin 5 yıl süreyle ertelenmesini ve ek mali yardım talep etti. AET'nin Mayıs 1979'da bu isteklerden yalnızca 5 yıllık ertelemeye ilişkin olanını kabul etmesi sonucunda, Türkiye-AET ilişkileri dondurulmuş oldu. 12 Eylül darbesinin ardından ise Topluluk Türkiye ile ilişkilerini askıya aldı. İlişkiler ancak 1980'lerin ikinci yarısında yeniden canlanmaya başladı.

2. TAM ÜYELİK BAŞVURUSU

ANAP hükümeti 14 Nisan 1987'de, Ankara Anlaşması'nda öngörülen ikinci ve üçüncü aşamaların tamamlanmasından önce ve Avrupa Parlamentosu'nda ortaya çıkabilecek olumsuzlukları önlemek ama-

*2. AET konusu Kazgan'da (1975) ayrıntılı olarak işlenmiştir. Özellikle KP ile ilgili bir değerlendirme için **bkz.** Köymen (1974).*



cıyla AT'ye tam üyelik için başvurdu. Türkiye böylece, Özal'ın deyimiyle "ince, uzun ve yokuşlu bir yola" girmiş oldu. Üye ülkelerin tümünde Türkiye'nin Topluluğun ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğu bir dönemde başvurmuş olması olumsuz olarak değerlendirildi. Tam üyeliğin ancak 2000'li yılların başlarında gerçekleşebileceği, AET çevrelerinin ortak görüşü olarak ortaya çıktı. Üstelik bu tarih, kişi başına milli gelirin önemli ölçüde artırılmasından Türkiye'de gerçek demokrasinin yerleştirilmesine, "Avrupa Topluluğu insanlarının Türkiye hakkındaki genel fikrinin" değişmesinden "Türkiye'de normal bir vatandaşın kendini bir Avrupalı gibi hissetmesine" kadar uzanan bir dizi önkoşulun yerine getirilmesine bağlanıyor. Yunanistan'ın izlediği politikanın da etkisiyle Türkiye-AET ilişkilerinin gelişmesinin Kıbrıs sorununa bağlanması ve bunun sonucunda Ortaklık Konseyi'nin 1988'de toplanamaması bu olumsuz tavrın en belirgin göstergelerini oluşturuyor.

Özal hükümetinin, tepkilerin bu denli olumsuz olacağını bile bile neden tam üyelik için başvurduğu sorusunun yanıtlanması gerekir. Bu konuda geliştirilen bir "fesat kuramına göre", Özal aslında İslâm ülkeleri ile daha yakın bir işbirliği istemektedir ve bu amacına, AET üyeliği gerçekleşmediğinde daha kolay ulaşacaktır. Başbakanın "Türkiye'nin Avrupa'daki yerini almasını" ne denli içtenlikle istediğini kestirmek güç, ama başvuru ile iç politik gelişmeler arasında yakın bir ilişki olduğu açıkça görülüyor. Özal'ın AET'ye başvuru ile Anayasa'nın 175. maddesindeki değişiklik arasında ilişki kurmuş olması ya da başvurunun olumlu sonuçlanması için ANAP'ın yeniden iktidara gelmesinin zorunlu olduğunu ileri sürmesi iç politikanın önemini sergiliyor.

24 Ocak Kararları ile uygulanmasına başlanan ihracata yönelik ve daha liberal ekonomi politikası ve özellikle ilk yıllarda ihracatta sağlanan artışlar, Ankara Anlaşması ve KP gereklerinin yerine getirilebileceği yolunda iyimser bir ortam yarattı. Öte yandan, İspanya ve Yunanistan'ın ihracat yapılarının Türkiye'ninkine çok benzemesi nedeniyle, AET'nin son genişlemesinin Türkiye açısından çok olumsuz sonuçlar doğuracağı kanısı yaygınlık kazandı. Sermaye çevreleri ve hükümet sürekli olarak AET ile ilişkilerin ekonomik yanlarından çok siyasal yanlarına ağırlık verdiler. Batı'yla bütünleşme çabalarının yoğunlaştığı bir dönemde bu tür siyasal öncelikler daha bir önem kazandı.

Başvurunun altında yatan bir başka neden de başlayacak pazarlık sürecinde sağlanabilecek mali olanaklarla ilgilidir. Bunun için de mali

"Sermaye çevreleri ve hükümet sürekli olarak AET ile ilişkilerin ekonomik yanlarından çok siyasal yanlarına ağırlık verdiler."

protokola işlerlik kazandırılmasına büyük önem veriliyor. Özal, AT üyelerinin Türkiye'yi küstürmeyi göze alarak kısa dönemde başvuruyu reddedemeyeceklerini biliyor. Ayrıca, AT'ye üyelik için başvurmuş Türkiye'nin yabancı sermaye, özellikle de Japon sermayesi için çekiciliğinin artacağını umuyor. Böylece, bir yandan AT'den sağlanacak yardımlarla, öte yanda hızlanacak yabancı sermaye girişiyle ödemeler dengesi açıklarını karşılamak ve ağırlaşan dış borç sorununu aşmak amaçlanıyor.

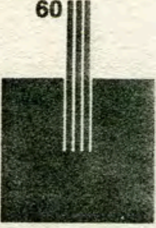
3. TÜRKİYE-AT TİCARETİ

24 Ocak Kararları ile ihracata dayalı bir gelişme stratejisi uygulamaya kondu. İç pazarı sınırlayıcı önlemler, TL'nin sürekli değer yitirmesi ve ihracata sağlanan teşvikler nedeniyle ihracatta önemli bir sıçrama gerçekleştirildi: 1979'da 2.260 milyon ABD doları olan ihracat 1988'de 11.662 milyon dolara yükseldi. Bu artışla birlikte ihracat içinde sanayi ürünlerinin payı da yükselerek 1979'da yüzde 34,7 iken 1988'de 76,7'ye çıktı. Benzer biçimde ihracat/GSMH oranı da yüzde 3,5'ten yüzde 17,9'a yükseldi. Aynı dönemde ithalatın artış hızı ihracata oranla daha yavaş olduğu için, 1979'da yüzde 44,6 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1988'de yüzde 80,7'ye yükseldi. İşçi dövizlerindeki duraklamaya karşılık, müteahhitlik, turizm ve taşımacılıktan sağlanan döviz gelirleri önemli boyutlara ulaştı.

Toplulukla ticaret de benzer eğilimler gösterdi. 1980'lerin başlarında Ortadoğu ülkelerine kayan dış ticaret sonraları yeniden Topluluğa yöneldi ve 1988'de AET'nin Türkiye'nin ihracatı içindeki payı yüzde 43,7, ithalatı içindeki payı ise yüzde 41,1 oldu. Aynı yıl, Türkiye'nin dış ticareti içinde en önemli yere sahip olan AFC'nin ihracat içindeki payı yüzde 18,4, ithalat içindeki ise yüzde 14,3'tü.

AET ülkelerinde büyümenin genellikle yavaş olduğu ve tarımsal ürün ithalatının vergi dışı önlemlerle engellendiği bir dönemde Türkiye'nin Topluluğa ihracatının artması önemlidir. Bu konudaki bir araştırmada, 1980-85 döneminde AET'ye ihracattaki artışın yüzde 66'lık bölümünün Türkiye'nin artan rekabet gücünden, yüzde 32,2'sinin AET'nin genişleyen ticaret hacminden, geri kalan bölümün ise ihracatın mal bileşiminin değişmesinden kaynaklandığı bulunmuştur (Kazgan, 1988).

Artan rekabet gücünün en önemli nedeni hükümetlerin izledikleri ihracatı teşvik politikalarıdır. Her şeyden önce, Türk Lirası 1980 sonrasında büyük bir değer kaybına uğradı. 1981'de 1 ABD $ = 110,24 TL. (ortalama) iken 1988'de bu rakam 1.416,49 TL'ye (ortalama) yükseldi. İkinci olarak, sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünleri ihracatında verilen vergi iadesi önemli ölçüde artırıldı. Ersel ve Temel (1984) sanayi ürünleri ihracatının vergi iade oranlarına duyarlığının fiyata duyarlığından daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Üçüncü olarak, 1977-86 arasında gerçek ücretlerin yüzde 40 azalması ve gerçek



tarımsal fiyatların düşmesi rekabet gücünün artmasında büyük rol oynadı. Eğer yukarıda sayılan etkenler olmasaydı, ihracattaki artış gerçekleşenin ancak üçte biri düzeyinde olacaktı (Kazgan, 1988). Burada önemli olan, sözü edilen etkenlerin AET'ye üyelik durumunda sürdürülme olanağının kalmayacağıdır.

Rekabet gücünün artmasında etkili olan bir başka etken ise sanayide kapasite kullanım oranının artması sonucu birim sabit maliyetlerin azalması oldu. Özel sanayi kesiminde kapasite kullanım oranının 1980'de yüzde 65'ten 1986'da yüzde 72,7'ye çıktığı tahmin edilmektedir (Kazgan, 1988). Öteki ülke mallarının giderek artan rekabetiyle karşılaşan yerli sanayide ne ölçüde teknolojik gelişme sağlandığı ise bilinmemektedir.

Kazgan (1988) AET'den ithalattaki artışın yüzde 66,7'lik bölümünün Türkiye'nin artan ticaret hacminden, yüzde 67,8'inin ise ithalatın mal bileşiminin değişmesinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık AET kaynaklı malların Türkiye piyasasındaki rekabet gücünün etkisi ise yüzde -34,5 olarak bulunmuştur. Başka bir deyişle, AET ürünlerinin rekabet gücü öteki ülke ürünlerine oranla daha düşüktür.

Karşılaştırdığımızda, Topluluğa ihracatın dünya ticareti yavaş gelişen mallarda, Topluluk'tan ithalatın ise dünya ticareti hızla gelişen mallarda yoğunlaştığı görülür. Öte yandan, artan rekabet gücü ihracat artışında önemli rol oynarken, ithalat artışındaki etkisi negatif olmuştur.

4. TÜRKİYE SANAYİSİNİN REKABET GÜCÜ

AT üyeliğinin Türkiye sanayisi üzerindeki olası etkilerini inceleyen araştırmaların sayısı çok sınırlıdır. Bu tür çalışmalar temelde, Türkiye sanayisinin serbest uluslararası ticaret koşulları altındaki rekabet gücünü belirlemeye yöneliktir. Çünkü, AT üyeliği gerçekleştiğinde öbür AT ülkelerinden gelen mallar Türkiye'ye gümrük vergisi, miktar kısıtlaması gibi engellerle karşılaşmadan serbestçe girebilecektir. Ayrıca, Türkiye AT'nin birçok azgelişmiş ülkeye tanıdığı tercih ve kolaylıkları da aynen benimseyeceğinden, Türkiye sanayisi yalnızca AT'nin değil bu tür ülkelerin sanayi ürünleriyle de rekabet etmek zorunda kalacaktır.

4.1. Aktan ve Baysan (1985)

Türkiye sanayisinin rekabet gücüne ilişkin araştırmalardan Aktan ve Baysan (1985), 66 sektöre ayrıştırılmış 1973 girdi-çıktı tablosunu temel alan bir doğrusal olmayan programlama modeline dayanıyor. Modelin çözümü, sanayinin farklı sektörlerinin uluslararası ticaretteki rekabet gücüne göre sıralanmasına olanak veriyor. Tablo 1'de gösterilen bu sıralamada, "rekabet gücü olan sektörler", dış rekabete tümüyle açık bir ortamda rakiplerine oranla bir fiyat üstünlüğüne sahip olanları; "marjinal sektörler" rakiplerine oranla yüzde 0-15 fiyat dezavantajına sahip olanları göstermektedir. Belli bir çaba harcanarak

"marjinal sektörler" rekabet gücüne sahip olabilirler. "Rekabet gücü olmayan sektörler" ise fiyat dezavantajı yüzde 15'i aşanları kapsamaktadır. Bu gruptakilerin rekabet gücüne sahip olması için çok büyük çabalar gerekmektedir. Bu yapılmadığında söz konusu sektörler serbest ticaret koşullarında tasfiye olacaktır.

TABLO 1
SEKTÖRLERİN REKABET GÜCÜ

1. Rekabet Gücü Olan Sektörler

Basım ve yayım, demir cevheri madenciliği, kuru fasulye, patates, soğan, öteki tahıllar ve yemler, buğday, demir-dışı metaller madenciliği, balıkçılık, başka besin maddeleri, tütün işleme, alkolsüz içecekler, pamuk, başka yağlı tohumlar, fındık, zeytin, üzüm, turunçgiller, tütün, domates, başka sebzeler, baklagiller, koyun, keçi, başka sanayi bitkileri, metal-dışı madenler, bitkisel ve hayvansal yağlar, kümes hayvanları, sığır ve manda.

2. Marjinal Sektörler

Deri ve kürk ürünleri, kömür madenciliği, et ürünleri, işlenmiş meyve ve sebzeler, başka hayvanlar, taş ocakçılığı, nohut, mercimek, giyim eşyası, tekstil, orman ürünleri, kereste, mobilya, çimento, demiryolu donanımı, ağaç ve mantar ürünleri, çırçırlama.

3. Rekabet Gücü Olmayan Sektörler

Cam ve cam ürünleri, petrol ve kömür türevleri, başka metal-dışı madenler, demir-dışı ana metaller, pirinç, başka ulaşım araçları, madeni eşya, motorlu araçlar, gemi yapım ve tamiri, başka imalat ürünleri, tarım makine ve donanımı, elektrikli olmayan makineler, gübreler, kauçuk ürünleri, başka kimyasal maddeler, ham petrol ve doğal gaz, petrol arıtımı, elektrik makineleri, ilaç, kâğıt, kâğıt ürünleri, demir ve çelik, alkollü içkiler, plastik ürünleri, şeker, un ve unlu ürünler.

Kaynak: Aktan, O. ve Baysan, T. (1985)

Tablo incelendiğinde, basım ve yayımcılık dışında birinci gruptaki sektörlerin tümünün bitkisel üretime, balıkçılık, hayvancılık ve madenciliğe, başka bir deyişle doğal kaynaklara dayalı olduğu görülecektir. Türkiye'nin sanayi ürünleri ihracatının kapsadığı ürünlerin çoğu



marjinal sektörler arasındadır. Bu durum söz konusu malların ihracatına sağlanan teşvikleri ve bunların bu tür önlemlere karşı duyarlı olmasının nedenlerini ortaya koymaktadır. Serbest ticaret koşulları altında yaşayabilirliği kuşkulu sektörler ise üçüncü grupta toplanmıştır. Yatırım malları sektörlerinin hemen hemen tümünün, ara malı üreten sektörlerin de bazılarının bulunduğu bu grupta tarıma dayalı bazı sanayilerin de yer alması oldukça ilginçtir.

Kazgan'a (1988) göre, sermaye stoku sabitken göreli ücret yüzde 10 artarsa, ilk iki gruptan üç sektör (metal-dışı madenler, bitkisel ve hayvansal yağlar, demiryolu donanımı) rekabet gücü olmayan sektörler arasına katılacaktır. Buna karşılık, eğer işgücü sabit kalırken sermaye stokunda yüzde 5'lik bir artış olursa petrol ve kömür türevleri sektörü marjinaller arasına katılacak, deri ve kürk ürünleri, kömür madenciliği, et ürünleri, işlenmiş meyve ve sebzeler, başka hayvanlar, taş ocakçılığı, nohut, mercimek, giyim eşyası, tekstil, orman ürünleri ve mobilya ise rekabet gücü olan sektörlere dönüşecektir. Bu bulgu, yatırımlar yoluyla sermaye stokunun artırılması durumunda asıl etkinin marjinal sektörler üzerinde ortaya çıkacağını göstermektedir. Özellikle son yıllarda yabancı sermayeye verilen önemin artması da bu olgudan kaynaklanmaktadır. İspanya ve Portekiz deneyimi, AET ile görüşmelerin başlamasıyla birlikte yabancı sermaye akımının da hızlandığını göstermektedir.

AET üyeliği ile birlikte gelecek olan işgücünün serbest dolaşımının, Türkiye'deki emek arzını azaltarak gerçek ücretleri artırması pek beklenmemektedir. Bunun nedenleri arasında, Türkiye'de işsiz sayısının yükselmesi, AET'de ekonomik büyümenin yavaş olması ve emekten tasarruf edici teknolojilere kayma sayılabilir. Ama başka nedenlerden dolayı Türkiye'de gerçek ücretlerde artış beklenebilir. Demokrasinin gelişmesine koşut olarak sendikaların güçlenmesi bunlardan birincisidir. İkinci olarak, Türkiye'deki tarımsal fiyatlar AET'dekilere oranla düşüktür. Tam üye olunduğunda Ortak Tarım Politikası'na (OTP) uyum nedeniyle tarımsal fiyatlar ve buna bağlı olarak parasal ücretler, en azından halen minimum düzeyde olan gerçek ücretleri sabit tutacak kadar yükselecektir. Bütün bu nedenlerden ötürü, Türkiye'nin büyük ölçüde gerçek ücretlerin çok düşük olmasından kaynaklanan rekabet gücü azalacaktır. Dolayısıyla, bugünkü rekabet gücünü korumak için bile ek yatırımların gerçekleştirilmesi gerekecektir. Kaldı ki, yukarıdaki çözümleme Türkiye'ye sermaye akımı olacağı varsayımına dayanmaktadır. Oysa, büyük bir olasılıkla Türkiye'den yurtdışına net sermaye akımı söz konusu olabilecektir. Böyle bir durumda, rekabet gücü önemli ölçüde azalacaktır.

4.2. Olgun ve Togan (1985)

Rekabet gücünün bir göstergesi yerli sanayinin ithalata karşı korunma derecesidir. Rekabet gücüyle koruma arasında ters yönlü bir ilişki vardır: Bir sanayi ne denli fazla korunuyorsa rekabet gücü o denli

63

"AET ülkelerinde genellikle büyümenin yavaş olduğu ve tarımsal ürün ithalatının vergi dışı önlemlerle engellendiği bir dönemde Türkiye'nin Topluluğa ihracatının artması önemlidir."

düşük olacaktır. Tam üyelikte vergi ve vergi-dışı tüm koruma önlemleri kaldırılacak ve vergi oranları çok daha düşük olan Ortak Gümrük Tarifesi'ne (OGT) uyum sağlanacak olduğundan, korumanın bugünkü boyutları büyük önem kazanmaktadır. Çünkü tam üyelik için gerekli uyarlama ve yeniden düzenlemelerin kapsamı buna bağlı olacaktır.

1980 sonrasında izlenen ekonomi politikası korumayı azaltıcı yönde çalışmıştır. 1984'te yüzde 76,3 olan ortalama nominal vergi oranı o yıl gerçekleştirilen indirim sonucunda yüzde 48,9'a düşmüştür (Kazgan, 1988). Korumanın en az olduğu sektörler tarım, balıkçılık ve madenciliktir. Buna karşılık, sanayi ürünlerindeki koruma hâlâ çok yüksektir.

Ancak, korumanın daha sağlıklı bir göstergesi efektif koruma oranıdır (EKO). Çünkü burada yalnızca nihai ürüne sağlanan doğrudan koruma değil, ithal girdiler aracılığıyla sağlanan dolaylı koruma da hesaba katılmaktadır. Olgun ve Togan (1985) çalışmasında 1984 öncesi ve sonrası için hesaplanan efektif koruma oranları Tablo 2'de gösterilmektedir. Burada ilk görülen, efektif koruma oranlarının aritmetik ortalamasında çok önemli bir düşmenin olduğudur. İkinci olarak, EKO'nun yüzde 100'ün üstünde olduğu sektörlerin sayısı 15'ten 12'ye düşerken, yüzde 51-100 grubundaki sektörler 5'ten 8'e çıkmıştır. Son olarak, ortalama EKO düşmekle birlikte, meydan EKO yüzde 50 düzeyinde sabit kalmıştır. Bu da oldukça yüksek bir korumanın varlığını göstermektedir. Kuşkusuz, bu yüksek korumanın kaldırılması pek çok sektör için önemli sorunlar yaratacaktır. Bazı işlenmiş tarım ürünleri ile giyim eşyası ve tekstilin en yüksek koruma oranına sahip grup içinde yer alması oldukça ilginç bir durumu sergilemektedir. Çünkü bu tür ürünler Türkiye'nin sanayi ürünleri ihracatının temelini oluşturmaktadır.

Burada ithalatın 1980 sonrasındaki liberasyonuna kısaca değinmek gerekir. Liberasyon oranı 1986'da yüzde 80'e ulaşmakla birlikte, ithalatı serbest bırakılan malların fonlar ve benzeri araçlarla korunması yoluna gidilmiş, bu tür malların sayısı 1984'te 40 iken 1986'da 379'a yükselmiştir. Böylece, bir koruma aracı olarak vergilerin yerini vergi benzeri önlemler almıştır (Kazgan, 1988).

TABLO 2

EFEKTİF KORUMA ORANLARI

EKO (%)	1984 Öncesi	1984 Sonrası
-100-0	Ormancılık, cam ve cam ürünleri, demir cevheri ve başka metaller madenciliği, başka taş ürünleri, demir ve çelik, başka kimyasal ürünler, ham petrol çıkarımı, arıtımı ve petrol ürünleri.	Ormancılık, demir cevheri ve başka metaller madenciliği, ham petrol çıkarımı, arıtımı ve petrol ürünleri, başka kimyasal ürünler, cam ve cam eşya, başka taş ürünleri, demir ve çelik.
1-50	Deri ve kürk ürünleri, ilaç, metal-dışı madenler, hayvancılık, taş ocakçılığı, basım, tarım, demiryolu taşıtları, balıkçılık, madeni eşya, alkolsüz içkiler, deniz taşıtları, elektrikli olmayan makineler, bitkisel ve hayvansal yağlar.	Deri ve kürk ürünleri, ilaç, tütün ürünleri, metal-dışı madenler, hayvancılık, taş ocakçılığı, kâğıt ve kâğıt ürünleri, tarım, balıkçılık, madeni eşya, basım, alkolsüz içkiler, deniz taşıtları, elektrikli olmayan makineler.
51-100	Kömür madenciliği, kara taşıtları, elektrik makineleri, ağaç ürünleri, alkollü içkiler.	Demiryolu taşıtları, bitkisel ve hayvansal yağlar, kömür madenciliği, kara taşıtları, ağaç ürünleri, elektrikli makineler, alkollü içkiler, çırçırlama, tekstil.
101+	Kâğıt ve kâğıt ürünleri, çimento, başka temel metaller, un ve unlu ürünler, kimyasal gübreler, başka besin maddeleri, plastik ürünleri, ayakkabı, mobilya, tarımsal donanım ve makineler, giyim eşyası ve başka tekstil ürünleri, işlenmiş meyve ve sebzeler, çırçırlama, tekstil, tütün ürünleri, kauçuk ve kauçuk ürünleri.	Çimento, başka temel metaller, tarımsal donanım ve makineler, kimyasal gübreler, un ve unlu ürünler, plastik ürünleri, ayakkabı, başka besin maddeleri, mobilya, giyim eşyası ve başka tekstil ürünleri, kauçuk ve kauçuk ürünleri, işlenmiş meyve ve sebzeler.
Ar.Ort.	% 285,7	% -81,2
Medyan	% 50	% 50

Kaynak: Olgun, H. ve Togan, S. (1985).

Aktan ve Baysan (1985) ile Olgun ve Togan (1985) çalışmalarının önemli bir eksikliği, 1973'teki sektörler arası ilişkileri yansıtan 1973 girdi-çıktı tablosunu kullanmış olmalarıdır. Özellikle ithalat ve ihracat yapısında 1973'ten günümüze değin gerçekleşen değişiklikler, her iki çalışmanın sonuçlarını önemli ölçüde etkileyecek niteliktedir. Ayrıca, Olgun ve Togan (1985) çalışmasında gerçekte uygulanan gümrük vergisi oranları yerine yasal oranlar kullanılmıştır. Oysa, dış ticaret rejimiyle yasal oranlar büyük ölçüde değiştirilebilmekte, teşvik uygulamasıyla da ithalatın önemli bir bölümüne gümrük vergisi bağışıklığı sağlanmaktadır.

4.3. İKV (1986) ve TİSK (1988)

Türkiye sanayisinin çeşitli sektörlerinin maliyet ve ürün niteliği ba-

TABLO 3

TÜRKİYE SANAYİSİNİN ÇEŞİTLİ SEKTÖRLERİNİN ULUSLARARASI REKABET GÜCÜ (İKV, 1986)

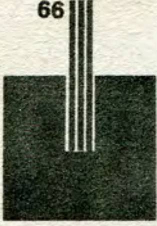
Uluslararası Rekabet Gücü Olan Sektörler

Un ve Unlu Maddeler	Tahta Levha
Bisküvi	Selüloz ve Kâğıt
	Ana Kimyasal Maddeler (bir bölümü)
Domates İşleme	
Şeker	Soda
Bitkisel Yağ	Sentetik ve Selülozik Elyaf
Zeytinyağı	İlaç Sanayii
Meyve Suları	Temizlik Malzemesi
Bira	Petro Kimya Ürünleri
Sigara	Kimyasal Gübre
Pamuklu Dokuma ve Giyim Eşyası	Petrol Rafineri Ürünleri
	Cam
Yünlü Dokuma	Seramik
Halı	Demir-Çelik
Deri Giyim Eşyası	Metalurji
Ayakkabı	Madeni Eşya ve Donanım
Lastik	Makine (bir bölümü)
Elektrik Makineleri ve Gereçleri	Otobüs, Kamyon, Minibüs
	Otomotiv Yan Sanayii
Dayanıklı Tüketim Malları	Gemi Yapımı

Uluslararası Rekabet Gücü Zayıf Olup Yaşayabilmeleri İçin Önemli Önlemler Alınması Gereken Sektörler

Et ve Et Ürünleri	Mobilya
Süt ve Süt Ürünleri	Boya
Konserve	Tarım İlaçları
Şekerli Maddeler	Kozmetik Ürünleri
Şarap	Porselen
Yem	Binek Otomobili
Plastik Eşya	Elektronik
Bıçkı Orman Ürünleri	

Kaynak: İKV (1986).



kımından uluslararası rekabet gücüne sahip olup olmadığının araştırıldığı bir başka araştırma İKV (1986) çalışmasıdır. Sanayiciler, sanayici dernekleri ve uzmanlarla yapılan görüşmelere dayanan bu çalışmanın özet bulguları Tablo 3'te verilmiştir.

Burada kapsanan 52 sektörden 37'sinin uluslararası rekabet gücünün olduğu, rekabet gücü zayıf 15 sektörün yaşayabilmeleri için ise **önemli** önlemlerin alınması gerektiği görülmektedir. Çalışmanın incelenmesi, ilk gruptaki sektörler için de belirli önlemlerin gerekli olduğunu göstermektedir. Ancak, çalışma tümüyle sanayicilerin beyan ve izlenimlerine dayandığından bir sektörün rekabet gücü olup olmadığının nasıl belirlendiği açık değildir. Buradaki sınıflamanın daha çok sanayicilerin öznel görüş ve yargılarına dayandığı söylenebilir. Bu nedenle de güvenilirliği oldukça sınırlıdır. Olsa olsa, sanayi burjuvazisinin görüş ve isteklerini yansıtan bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

TABLO 4

TÜRKİYE SANAYİSİNİN ÇEŞİTLİ SEKTÖRLERİNİN ULUSLARARASI REKABET GÜCÜ

(TİSK, 1988)

Yüksek Derecede Rekabet Edebilecek Sektörler

Un	Selüloz
Makarna	Petrol Rafineri Ürünleri
Pamuklu Dokuma ve Giyim Eşyası	Cam
	Çimento
El Halısı	Dayanıklı Tüketim Malları
Deri Giyim Eşyası	

Rekabet Durumları Normal Olan (!) Sektörler

Bisküvi	Kâğıt
	Ana ve Ara Kimyasal Maddeler
Zeytinyağ	
Şeker	Petrokimya
Meyve Suları	Kimyasal Gübre
Alkollü İçkiler	İlaç
Sigara	Demir Çelik
Yünlü Dokuma ve Giyim Eşyası	Döküm
	Alüminyum ve Bakır İşleme
Makine Halısı	Ayakkabı

Rekabet Şansı Çok Zayıf Olan Sektörler

Et ve Süt Ürünleri	Yem
Konserve	Ahşap Ambalaj
Şekerli Maddeler	Mobilya
Şarap	Boya
Tarım İlaçları	

Kaynak: TİSK (1988).

TİSK (1988) de İKV (1986) çalışmasına benzer bulguları içermektedir. Tablo 4'te özetlenen bu bulguların nasıl bir çalışma sonunda elde edildiği belli değildir. Kullanılan üçlü sınıflama İKV'ninkinden farklı olmakla birlikte, TİSK gruplarının İKV çalışmasından türetildiği söylenebilir. Kuşkusuz, yukarıda İKV (1986) çalışmasının güvenilirliği konusunda söylenenler TİSK (1988) için de geçerlidir.

4.4. DPT (1988)

Türkiye sanayisinin AT karşısındaki rekabet gücüne ilişkin en kapsamlı ve ayrıntılı çalışma Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından gerçekleştirilmiştir. 1986 Ağustosu'nda çalışmaya başlayan "Türk Sanayiinin AT Sanayii Karşısında Rekabet İmkanları Özel İhtisas Komisyonu" DPT uzmanları, üniversite öğretim üyeleri ile kamu kuruluşlarının ve özel sektörün temsilcilerinden oluşmaktaydı. Çalışmalarını alt komisyon ve komitelerle yürüten ÖİK'nın raporu 1988 sonlarında tamamlanarak yayımlandı.

DPT (1988) çalışmasında da rekabet edebilirlik ölçütü açık bir biçimde ortaya konmuyor. Bu nedenle de rekabet şansı "düşük", "yüksek", "rekabet için önlem gerekli" gibi tanımlar büyük bir belirsizlik taşıyor. Bu tür tanımlamalar öznel görüş ve yargılara dayandığından, anlamları bir sektörden ötekine büyük farklılıklar gösterebilir. Dolayısıyla, çalışmanın değerlendirme ve bulgularının güvenilirliği de sektörden sektöre değişecektir. Başka bir deyişle, İKV (1986) ve TİSK (1988) için söylenenler bir ölçüde DPT (1988) için de geçerlidir. Kuşkusuz, ÖİK'nın çeşitli kuruluşların temsilcilerinden oluşmasının sonuçların güvenilirliğini artırıcı bir etkisi vardır.

TABLO 5
İNCELENEN GIDA-İÇKİ-TÜTÜN (G-İ-T) SANAYİİ SEKTÖRLERİNİN REKABET POZİSYONLARI İTİBARIYLA DAĞILIMLARI (1986 YILI VERİLERİNE GÖRE)

	ÜRETİM				İHRACAT			
		Sektör İçi Rekabet Edebilirlik				Sektör İçi Rekabet Edebilirlik		
SEKTÖRLER	Sektörün G-İ-T. San. Toplam Üretimdeki Payı (%)	Rekabet Şansı Yüksek	Rekabet Şansı Düşük	Rekabet İçin Tedbir Gerekli	Sektörün G-İ-T. San. Toplam İhracatındaki Payı (%)	Rekabet Şansı Yüksek	Rekabet Şansı Düşük	Rekabet İçin Tedbir Gerekli
-Kuru İncir	0.18	100	-	-	2.60	100	-	-
-Kuru Üzüm	0.84	100	-	-	7.60	100	-	-
-Şeker	2.83	-	-	-	0.00	100	-	-
-Unlu Mamuller	33.00	100	-	-	2.70	100	-	-
-Et	14.00	-	100	-	6.90	-	100	-
-Süt	9.40	-	-	100	0.50	-	-	100
-Çay	2.70	-	-	100	0.10	-	-	100
-Yem	2.95	-	-	100	1.50	-	-	100
-Bitkisel Yağlar ve Margarin	6.18	-	-	100	5.70	-	-	100
-Meyve Suyu	0.31	-	-	100	0.40	-	-	100
-Tütün	.847	-	-	100	15.70	-	-	100
-Y.Alkollü İçkiler	1.92	-	-	100	0.60	-	-	100
TOPLAM:	81.79	-	-	-	44.30	-	-	-
DEĞERLENDİRMEYE DAHİL OLMAYAN SEKTÖRLER								
-Su Ürünleri Mamul.	0.88	-	-	-	7.71	-	-	-
-Meyve-Sebze İşleme Meyvesuyu, İncir, Üzüm	9.67	-	-	-	46.39	-	-	-
-Şekerli Mamuller San.	3.52	-	-	-	0.62	-	-	-
-Nişasta, Glikoz	0.18	-	-	-	0.00	-	-	-
-Diğer	1.79	-	-	-	0.68	-	-	-
-İçki (Y.Alkollü hariç)	2.18	-	-	-	0.30	-	-	-
TOPLAM:	18.22	-	-	-	55.70	-	-	-
GENEL TOPLAM	100.00	-	-	-	100.00	-	-	-

Gıda, İçki, Tütün Sanayiinin
İmalat Sanayii toplam üretimi içerisindeki payı = % 28.5

Gıda, İçki, Tütün Sanayiinin
İmalat Sanayii toplam ihracatı içerisindeki payı = % 30.9

Kaynak: DPT (1988)

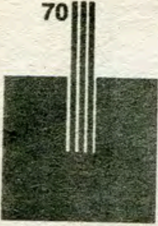
TABLO 6
İNCELENEN İMALAT SANAYİİ SEKTÖRLERİNİN REKABET POZİSYONLARI İTİBARIYLA DAĞILIMLARI (1986 YILI VERİLERİNE GÖRE)

		ÜRETİM			İHRACAT			
		Sektör İçi Rekabet Edebilirlik				Sektör İçi Rekabet Edebilirlik		
SEKTÖRLER	Sektörün G-İ-T. San. Toplam Üretimdeki Payı (%)	Rekabet Şansı Yüksek	Rekabet Şansı Düşük	Rekabet İçin Tedbir Gerekli	Sektörün G-İ-T. San. Toplam İhracatındaki Payı (%)	Rekabet Şansı Yüksek	Rekabet Şansı Düşük	Rekabet İçin Tedbir Gerekli
-Hazır Giyim	5.81	81.4	-	19.6	19.55	84.9	-	15.1
-İplik ve Dokuma	11.51	41.2	1.6	57.2	26.29	35.9	0.0	64.1
-Deri ve Mamulleri	4.04	62,6	7.1	30.3	0.72	61.1	0.0	38.9
-Orman Ürünleri	7.90	83.5	-	16.5	1.67	59.9	-	40.1
-Refrakter ve Yapı El.	2.34	85.6	8.5	5.9	0.44	90.0	0.0	9.1
-Çimento	2.90	-	-	100.0	0.58	-	-	100.0
-Demir-Çelik	8.85	-	-	100.0	13.85	-	-	100.0
-Gübre	2.51	70.1	29.9	-	2.51	100.0	0.0	-
-Kara Nakil Vasıtaları	5.10	-	-	100.0	2.21	-	-	100.0
-Elektrikli Makinalar	3.14	55.4	-	44.6	2.23	09.6	-	10.4
-Elektriksiz Makinalar	3.06	26.2	-	73.8	3.63	99.1	-	0.9
-Elektronik	2.17	40.1	-	59.9	0.45	99.5	-	0.5
-Basın-Yayın	0.94	74.5	25.5	-	0.13	69.3	30.7	-
-Kâğıt	1.66	-	-	100.0	1.06	-	-	100.0
-Cam	1.19	6.7	11.7	81.6	2.39	41.8	0.0	58.2
-Seramik	0.96	-	-	100.0	0.64	-	-	100.0
-Lastik	1.62	2.0	-	98.0	1.09	0.0	-	100.0
-Gemi İnşa	0.25	-	-	100.0	0.10	-	-	100.0
-Tarım Makinaları	1.07	12.1	4.8	83.1	0.43	41.8	11.7	46.5
-Bakır Alaşımları	1.06	-	-	100.0	1.13	-	-	100.0
-Aluminyum ve Alaşımları	1.10	-	-	100.0	0.93	-	-	100.0
-Kurşun-Çinko	0.25	-	-	100.0	0.19	-	-	100.0
-Volfram-Civa	0.01	-	-	100.0	0.02	-	-	100.0
TOPLAM:	69.44	-	-	-	82.22	-	-	-
DEĞERLENDİRMEYE DAHİL OLMAYAN SEKTÖRLER								
-Petrokimya*	2.77	21.4	-	78.6	4.29	21.4	-	78.6
-Kimya*	5.00	5.0	72.0	23.0	3.89	5.0	72.0	23.0
-Madeni Eşya	5.65	50.0	20.0	30.0	2.80	50.0	20.0	30.0
-Sentetik Elyaf**	1.10	-	-	-	1.30	-	-	-
-Petrol Ürünleri**	13.06	-	-	-	4.56	-	-	-
-Beşeri İlaç**	1.30	-	-	-	0.10	-	-	-
-Diğer	1.68	-	-	-	0.84	-	-	-
TOPLAM:	30.56	-	-	-	17.78	-	-	17.78
GENEL TOPLAM	100.00	-	-	-	100.00	-	-	-

** Rekabet edebilirliğe ilişkin yüzdeler Ö.İ.K. raporlarında incelenen sektör içi ürün adedi dağılımını vermekte, bu ürünlere ilişkin üretim ve ihracat değerlerini göstermemektedir.*

*** Petrol ürünleri ve Beşeri ilaç Ö.İ.K. Raporlarından ürün kalemleri ve bunlara ilişkin üretim ve ihracat değerleri itibariyle bir dağılım elde edilmesi mümkün olmamıştır.*

Kaynak: DPT (1988).



1986 yılı verilerine dayanan DPT (1988) çalışmasında gıda-içki tütün sektörleri imalat sanayisinden ayrı olarak ele alınmıştır. Bu sektörlerin üretiminin yüzde 14'ünü oluşturan alt sektörlerin AT karşısında rekabet şansının olmadığı, üretim içindeki payı yüzde 36,85 olan alt sektörlerin rekabet şansının olduğu sonucuna varılmaktadır. Alınacak önlemlerle rekabet şansı artacak olan alt sektörlerin gıda-içki-tütün sektörleri üretimi içindeki payı ise yüzde 30,93 olarak bulunmuştur. Buna karşılık, söz konusu 3 sektörün üretim içindeki payı yüzde 18,2 olan alt sektörler değerlendirmeye alınmamıştır. Değerlendirmeye alınmayan alt sektörlerin gıda-içki-tütün ihracatı içindeki payının yüzde 55,7 olması, ihracat açısından önem taşıyan bazı alt sektörlerin değerlendirme dışında tutulduğunu göstermektedir. Buradaki alt sektörlerden bazılarının İKV (1986) ve TİSK (1988) çalışmalarında rekabet gücü zayıf sektörler arasında yer alması, öte yandan bu grubun ihracat içinde yüksek bir paya sahip olması, ihracata sağlanan teşviklerin söz konusu alt sektörlerin ihracatı üzerindeki etkisinin göstergesi olarak alınabilir.

İmalat sanayisinin öbür sektörleriyle ilgili değerlendirmeler sonunda rekabet şansı olan alt sektörlerin üretim içindeki payı yüzde 27,72, olmayanlarınki ise yüzde 2,92 olarak bulunmuştur. Alınacak önlemlerle rekabet şansı artacak olanların üretim içindeki payı ise yüzde 39,9 düzeyindedir. Son iki gruptaki sektörlerin üretim içindeki payları sırasıyla yüzde 38,5 ve yüzde 43,61'dir. Bu grupların ihracat içindeki paylarının üretim içindeki paylarından yüksek olması, ihracat teşviklerinin etkisini göstermektedir. Burada değerlendirmeye alınmayan alt sektörlerin üretim içindeki payı yüzde 29,46, ihracat içindeki payı ise yüzde 16,48'dir.

Veriler birlikte değerlendirildiğinde, tüm imalat sanayisi üretiminin yüzde 26,25'ini üreten sektörlerin değerlendirmeye alınmadığı; rekabet şansı olanların üretimdeki payının yüzde 30,32; olmayanlarınkinin ise yüzde 6,18 olduğu görülmektedir. Alınacak önlemlerle rekabet şansı art^cak olanların imalat sanayisi üretimi içindeki payı ise yüzde 37,41'dir. Değerlendirme üretime göre değil de ihracata göre yapıldığında, yukarıdaki oranlar sırasıyla yüzde 27,65, yüzde 31,22, yüzde 2,96 ve yüzde 38,16 olarak bulunmaktadır. Kuşkusuz, imalat sanayisi üretiminin ve ihracatının 1/4'ünden fazlasını gerçekleştiren sektörlerin değerlendirmeye alınmayışı önemli bir eksikliktir. Üstelik, bu gruptaki rekabet gücü düşük sektörlerin çokluğu, değerlendirme dışında tutulmalarının nedenleri konusunda kuşku uyandırmaktadır. Rekabet şansı olan sektörlerin imalat sanayisi üretimi ve ihracatı içindeki payı 1/3'ten azdır. Rekabet şansına sahip olmaları için bazı önlemler gerekli olanların payı ise yüzde 40'a yaklaşmaktadır. Alınması gerekli görülen önlemlerin başında söz konusu sektörlerin ithal girdilerine gümrük bağışıklığı tanınması, ürünlerinin ise gümrük vergileri ve fonlar aracılığıyla korunması, ucuz enerji, hammade ve kredi sağlanması, ihracatın ve teknoloji yatırımlarının teşvik edilmesi gelmektedir. Sek-

"Türkiye'nin AT'ye tarımsal ürün ihracatını önemli ölçüde artıramayacağı, buna karşılık eğer et ve süt ürünleri üretimini hızlı bir biçimde arttırmazsa, Türkiye'nin AT'den bu tür ürünler ithalatının hızla artacağı ortaya konmaktadır."

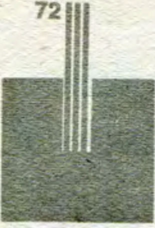
törlere göre ayrıntılandırılmış önlemler listesi (DPT, 1988: s. LXVI-LXXXII) incelendiğinde söz konusu sektörlerin AT karşısında rekabet şansına sahip olmasının ne denli güç olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Üstelik raporda bu önlemlerin belirlenmesinde dikkate alınacak en önemli öğenin, "Türk ekonomisinin liberal ekonomi kurallarına uygun olarak ve dış rekabete açılarak güçlendirilmesi amacı" olduğu da belirtilmektedir (DPT, 1988: s. LXXXIII). Buraya kadar söylenenlerin ışığında ve iyimser bir kestirimle, Türkiye imalat sanayisinin ancak yarısının AT karşısında rekabet gücünün ve şansının olacağı söylenebilir.

5. TAM ÜYELİĞİN REKABET GÜCÜNE ETKİSİ

Türkiye'nin tarım ürünleri artık AT'ye vergisiz girmekte, ama vergidışı engeller varlığını sürdürmektedir. Tam üyelik bu tür engellerin kaldırılması sonucunu doğuracaktır. Ayrıca, Türkiye AT'ye OTP uyarınca saptanan fiyatlar üzerinden tarımsal ürün satacaktır. Bu politika ise fiyat rekabetini engellemektedir. Konuyla ilgili çalışmalarda Türkiye'nin AT'ye tarımsal ürün ihracatını önemli ölçüde artıramayacağı, buna karşılık eğer et ve süt ürünleri üretimini hızlı bir biçimde artıramazsa, Türkiye'nin AT'den bu tür ürünler ithalatının hızla artacağı ortaya konmaktadır. Ayrıca, OTP'na uyum nedeniyle, Türkiye'nin AT dışındaki ülkelere tarımsal ürün ihracatının artabileceği de ileri sürülmektedir (Kazgan, 1988).

KP'nin 1973'te yürürlüğe girmesiyle birlikte AT Türkiye kaynaklı sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergilerini kaldırdığı için tam üyeliğin bu konuda bir yararı olmayacaktır. Ama, tekstil ürünlerinde olduğu gibi miktar kısıtlamalarıyla karşılaşan sanayi ürünleri ihracatı artış gösterecektir. Öte yandan, Türkiye özellikle marjinal sektörlerin rekabet gücüne önemli katkıda bulunan ihracatı teşvik önlemlerini kaldırmak zorunda kalacağından, sanayi ürünlerinin rekabet gücü azalacaktır. Bütün bu etkenler bir arada ele alındığında, sanayinin rekabet gücünün azalacağı söylenebilir.

Oysa, tam üyelik AT kaynaklı sanayi ürünlerinin Türkiye pazarındaki rekabet gücünü büyük ölçüde artıracaktır. Tam üyelikle birlikte AT mallarına uygulanan gümrük vergileri ile vergi-dışı engeller kaldırılacak ve AT'den ithalat tümüyle serbest bırakılacaktır. Böylece, AT'-



ye sanayi ürünleri ihracatında düşüş, AT'den ithalatta ise büyük bir patlama ortaya çıkacaktır. OGT'ye uyum da sanayi ürünleri ithalatında büyük bir artışa neden olacaktır. Çünkü AT'de ortalama vergi oranı yüzde 10'dur ve EFTA ülkeleri ile sanayi ürünleri ticaretinde vergiler kaldırılmıştır. Ayrıca, AT pazarında ayrıcalıklı konuma sahip olan ülkeler Türkiye pazarına da aynı kolaylıkla girebilecektir. Böylece sanayi iç piyasada büyük ölçüde artan rekabetle karşı karşıya kalacaktır. İthalattaki artış yurtiçi üretim kısılmasına ve dolayısıyla işsizliğin artmasına yol açacaktır. Özetle, eğer gerekli önlemler alınmazsa, tam üyelik Türkiye sanayisinin önemli bir bölümü için yıkıma neden olacaktır.

Ancak, tam üyeliğin Türkiye sanayisi üzerindeki olası etkisini tartışırken, üyeliğin bugünden yarına gerçekleşmeyeceğini unutmamak gerekir. AT'nin bu konudaki kararı 2000'li yılların başında alabileceği, Türkiye'nin kabul edilmesi durumunda 5-6 yıllık bir uyum süresinin tanınabileceği söylenebilir. Böylece sanayisinin rekabet gücünü artırmak için Türkiye'nin önünde 10-15 yıllık bir süre olabilecektir. Bu süre boyunca alınacak önlemlerle sanayinin rekabet gücü önemli ölçüde artırılabilir.

6. TÜRKİYE-AT İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ VE DEMOKRASİ

Özal'ın AT ile pazarlık sürecinde gücünü artırmak için kullanacağı araçlardan birisi serbest dolaşım hakkıdır. Hükümet bu haktan vazgeçme ya da belli ödünler verme karşılığında AT'den en azından mali kaynak sağlamayı umuyor. Türkiye'nin pazarlık gücünü artırabilecek bir başka etken ise demokratikleşmeyle ilgili. Başbakan sık sık AT üyeliğinin Türkiye'de demokrasinin yerleştirilmesi ve sürdürülmesi açısından taşıdığı önemi vurguluyor. Nitekim, İKV de benzer bir görüşü dile getiriyor: "Siyasal alanda Topluluk, 1970'li yılların ortalarında uzun süre kesintiden sonra demokrasiye dönen Yunanistan'ın ve diktatörlük rejiminden yeni çıkan İspanya ve Portekiz'in Topluluğa katılmalarını, bu ülkelerde demokrasinin kalıcı olabilmesi açısından olumlu karşılamıştı. Bu nedenle, 1980-83 yılları arasında ülkede

"Türkiye halkı 1980 sonrasında, izlenen politikalar ile 12 Eylül öncesine dönme arasında bir seçim yapma zorunda bırakıldı. Ama artık bu gerekçenin eskisi kadar etkili olmadığı, halktan özveride bulunmasını istemede AT üyeliğinin onun yerini alabileceği gözleniyor."

ekonomik ve siyasal düzenin yeniden tesis edildiği kısa süreli bir kesintiden sonra demokrasiye dönen Türkiye'nin Topluluk ile bütünleşmesinin de Topluluk tarafından objektif bir şekilde desteklenmesi gerekmektedir." (IKV, 1987: s.X)

Kuşkusuz, başvurudan umulan yararlar bunlarla sınırlı değil. Daha da önemli olan, AT'ye başvurunun belirli politikaları haklı ve gerekli göstermek için ağırlıklı ve etkili bir gerekçe olarak kullanılabilmesidir. Türkiye halkı 1980 sonrasında, izlenen politikalar ile 12 Eylül öncesine dönme arasında bir seçim yapma zorunda bırakıldı. Ama artık bu gerekçenin eskisi kadar etkili olmadığı, halktan özveride bulunmasını istemede AT üyeliğinin onun yerini alabileceği gözleniyor. Nitekim, başta TÜSİAD olmak üzere sermaye çevreleri üyeliğin gerçekleşmesi için yapılması gerekli işler listesi ile ortaya çıktılar bile. İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Nurullah Gezgin, "Bu zor yolda yürürken birlik ve beraberlik içinde bulunmamız" gerektiğini vurgulayarak, "çatlak sesler çıkarmamaya özen göstermeliyiz ve aksini düşünenler varsa bunlar düşüncelerinin tümünü açığa vurmamalıdır" diyordu.

Gerçekten, başvuru konusunda sanayicilerden pek "çatlak ses" çıkmadı. Uzun vadeli ekonomik ve siyasal çıkarlarının AT ile bütünleşmede yattığını gören Türkiye burjuvazisi başvuruyu büyük bir coşku ve sevinçle karşıladı. Özelleştirme çalışmalarının hemen başlatılmasından Türkiye'nin üyeliğinin AT'ye ne gibi yararlar sağlayacağının belirlenerek Avrupa kamuoyuna duyurulmasına, kafalarımızı değiştirmekten üyelik işini Emil Noel'e ihale etmeye kadar uzanan bir dizi öneri ortaya atıldı.

Burada burjuvazinin isteklerine kısaca değinmek gerekiyor. Örneğin, TİSK (1988) izlenmesi gereken politikaların temel ilkelerini şöyle sıralıyor:

"a. Yerli sanayiin korunması temel politika olmalıdır...

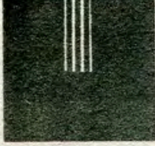
"b. AT içinde bulunmamızın başta gelen diğer bir şartı buna uygun eğitimin verilmesidir...

"c. AT içindeki ilk ve temel rekabet şansımız işçilik maliyetidir. Bugüne kadarki başarının bir bölümünün bu gerçeğe dayandığı gözden uzak tutmayarak rekabetteki bu şansımızın kaybedilmemesi için konu daima ön planda düşünülmelidir.

"d. AT içindeki başarımızın diğer bir faktörü devletin özel sektörle olan işbirliğini sistematik bir biçimde sürdürmesidir..." (TİSK, 1988:s.4)

TİSK'in bu ilkeler çerçevesinde alınmasını istediği önlemler arasında yerli sanayinin korunması, ihracatın sübvansiyonlar ve ucuz krediler aracılığıyla teşviki, girdi ithalatındaki gümrük vergilerinin düşürülmesi, "yüksek" teknoloji kullanımının ve otomasyonun özendirilmesi ve desteklenmesi ile yabancı sermayeye yeni kolaylıkların sağlanması yer alıyor. Ancak, TİSK'in önerilerinden ikisi, burjuvazinin niyetlerini sergilemesi açısından büyük önem taşıyor:

"Ülkemiz çok çalışarak sanayileşmesini AT ülkeleri düzeyine çıkar-



mak mecburiyetindedir... Bu itibarla yıl içinde çalışılan gün sayısının azamiye çıkarılması sanayileşmesini tamamlamak zorunda olan ülkemiz açısından gerekli olmaktadır. Bu nedenle bu konuda ihtiyaç duyulan mevzuat değişikliklerine gidilmeli ve özellikle Toplu İş Sözleşmelerinde daha fazla çalışmayı teşvik edici hükümlere yer verilmesi için gayret sarfedilmelidir. (TİSK, 1988: s.7)

"Türk çalışma hayatının standartlarının Topluluk standartlarına uydurulmasında acele edilmemeli, rekabet gücümüzün başlangıçta bir ölçüde bu standart farklarından (ücretler gibi) kaynaklanacağı unutulmamalıdır." (TİSK, 1988: s.11)

TİSK'e göre AT üyeliğine hazırlanmanın yolu çalışma koşullarını daha da güçleştirmekten ve "AT karşısında Türk sanayisini çok avantajlı duruma sokan" düşük işçilik maliyetini bugünkü düzeyinde tutmaktan geçiyor. DPT yayınlarında da Türkiye sanayisinin rekabet gücünün ucuz işgücü ve hammadeden kaynaklandığının vurgulanması aynı görüşün bir başka göstergesidir (DPT, 1986).

Başka bir deyişle, AT üyeliğini geleceğinin güvencesi olarak gören Türkiye burjuvazisi toplumun olanaklarının kendi çıkarlarına hizmet edecek biçimde seferber edilmesini istemekte, katılmanın getireceği yükleri toplumun öteki sınıflarının sırtına yüklemeye çalışmaktadır.

Burjuvazinin AT'ye tam üyelik başvurusundan sonra yaşadığı bayram sevincinin ardında yatan nedenleri anlamak ne denli kolaysa, toplumun belirli demokrat kesimlerinin bu konudaki istekliliğini ve olumlu görüşlerini anlamak da o denli güçtür. Türkiye solunda 1960'larda ve 1970'lerde AT konusunda var olan görüş birliğinin büyük ölçüde zedelendiği görülüyor. Üyeliğin ekonomik sonuçlarına ilişkin olumsuz değerlendirmeler konusunda bugün de görüş birliği olmakla birlikte, farklılık daha çok siyasal değerlendirmede ortaya çıkıyor. Eskiden karşı çıktıkları AT üyeliğini bugün destekleyenler, böylece Türkiye'deki demokrasi yanlısı güçlerin yeni destekler ve müttefikler bulacağını, üyeliğin Türkiye'de demokrasinin yerleştirilmesine ve sürdürülmesine önemli katkılarda bulunacağını ileri sürüyorlar. Bu görüşün ortaya çıkışında, 12 Eylül sonrasında giderek yaygınlaşan yeniklik duygusunun ve yılgınlığın büyük etkisi olduğu söylenebilir. Benzer biçimde, bu dönemde Avrupa'daki belirli kişi ve kuruluşların tavır, tutum ve davranışlarının Türkiye'deki demokratik açılımların gerçekleşmesinde oynadığı önemli rol de yadsınamaz. Ama bunlardan yola çıkarak AT'ye tam üyeliği desteklemek önemli bir gerçeği gözardı etmeyi de beraberinde getiriyor.

İlk olarak, 12 Eylül sonrasının ekonomik ve siyasal uygulamalarının burjuvazinin çıkar ve isteklerine göre biçimlendiğini anımsamakta yarar vardır. Türkiye ekonomisinin 1970'lerin ikinci yarısında içine girdiği kriz ortamında tekelci sermaye çevrelerinin ortaya attığı görüş ve öneriler 24 Ocak Kararları'yla sistemleştirildi ve esas olarak 12 Eylül sonrasında uygulamaya kondu. Başka bir deyişle, burjuvazi demokrasiden vazgeçmeyi bunalımdan çıkışın yolu olarak gördü ve 12

"AT üyeliğini geleceğinin güvencesi olarak gören Türkiye burjuvazisi toplumun olanaklarının kendi çıkarlarına hizmet edecek biçimde seferber edilmesini istemekte, katılmanın getireceği yükleri toplumun öteki sınıflarının sırtına yüklemeye çalışmaktadır."

Eylül darbesine tam destek verdi. Türkiye'de demokrasinin kesintiye uğradığı her dönemin bir ekonomik bunalımın ardından gelmesi de bunu gösteriyor. Çünkü burjuvazi açısından önemli olan demokrasinin değil, sermaye birikim sürecinin kesintisiz biçimde sürdürülmesidir. Burjuvazinin AT'yle bütünleşme çabası da, benzer biçimde, bunalıma girmiş bir sermaye birikim tarzından bir başkasına geçme isteğinin ifadesidir. Ancak, AT'ye üyelik sürecinin getireceği sıkıntılar ve yükler ortadayken ve burjuvazi bunları toplumunun öteki sınıflarının özverisiyle aşma niyetinde olduğunu açıkça dile getirmişken, bu süreçte sağlanacağı umulan demokratik kazanımlar ne denli kalıcı olabilir? AT'ye üyelik için Türkiye sanayisinin ucuz işgücünden kaynaklanan karşılaştırmalı üstünlüğünü korumak ve "Türk çalışma hayatının standartlarının Topluluk standartlarına uydurulmasında aceleci davranmamak" gibi istekler ile Türkiye'de insan hakları, özgürlük ve demokrasiyi geliştirme çabaları nasıl bağdaştırılabilir?

AT üyeliği konusunda alınacak tavır büyük ölçüde bu tür sorulara verilecek yanıtlara bağlıdır. Bu konuda gözönünde bulundurulması gerekli bir nokta da, demokratikleşme için Avrupa'da aranan destekler ve müttefikler açısından AT üyeliğinin önkoşul olmadığıdır. 12 Eylül sonrasında yaşananlar da bunu doğrulamıştır. Türkiye'de demokrasinin kurulmasını ve sürdürülmesini AT üyeliğine bağlamak, burjuvazinin üyelik işini Emil Noel'e ihale etmesine benziyor. Oysa, yapılması gereken, demokrasi güçlerinin toparlanıp birleşmesi, "ben merkezci" ve "içine kapalı" niteliğini terk etmesidir. Ancak bu gerçekleştiğinde, hem içteki demokrasi karşıtı eğilimlere karşı mücadele edilebilir, hem de dünyanın öbür ülkelerindeki demokrasi ve özgürlük yanlısı güçlerin desteği sağlanabilir.(3)

3. Bu konuda benzer bir yaklaşım için ***bkz.*** *Erdost (1989).*



KAYNAKÇA

Aktan, O. ve Baysan, T. (1985): "Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, Liberasyon, Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** *c.12, n.1-2.*

Birand, M.A. (1985): **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası (1959-1985),** *Milliyet Yayınları, İstanbul.*

Devlet Planlama Teşkilatı (1986): **Türkiye ve AET,** *AET Başkanlığı, Ankara.*

(1988): **Türk Sanayiinin AT Sanayii Karşısında Rekabet İmkanları Ö.İ.K. Raporu,** *3 cilt, DPT Yayınları, n.2141, Ankara.*

Erdost, M. (1989): "Demokrasi Çıkmazı", **Marksizm ve Gelecek,** *n.1, Haziran 1989.*

Ersel, H. ve Temel, A. (1984): "Türkiye'nin Dışsatım Başarısının Değerlendirilmesi", **Toplum ve Bilim,** *n.27, Güz 1984.*

İktisadi Kalkınma Vakfı (1986): **Avrupa Topluluğu Karşısında Türk Tarımının ve Türk Sanayiinin Durumu,** *İKV Yayınları, n.25, İstanbul.*

(1987): **İspanya, Yunanistan ve Portekiz'in Avrupa Topluluklarına Katılmalarında Ekonomik Durumları ve Türkiye,** *İKV Yayınları, n.32, İstanbul.*

Kazgan, G. (1975): **100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye,** *3. basım, Gerçek Yayınevi, İstanbul.*

(1988): **Prospects for Turkey's Accession to the Community with Special Reference to Competitivity,** *SİAR, İstanbul.*

Köymen, A. (1974): **Ortak Pazar Gerçeği ve Türkiye'nin Sanayileşme Sorunu,** *Yar Yayınları, İstanbul.*

Olgun, H. ve Togan, S. (1985): **Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu,** *Enka Vakfı Yayınları, İstanbul.*

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (1988): "AT Danışma Kurulu Rekabet Alt Komitesine Türk Sanayiinin Avrupa Topluluğunda Rekabet Gücü ve Problemleri Konusundaki Görüşlerimizdir", TC Devlet Bakanlığı, **Avrupa Topluluğu Danışma Kurulu-Rekabet Alt Komitesi Raporu** *içinde, İKV, İstanbul, 1989.*

ATÜT, SİVİL TOPLUM VE BATILILAŞMA ÜZERİNE AYKIRI DÜŞÜNCELER

Kenan Somer

ATÜT VE ATÜTÇÜLÜK

"Üç Kızkardeş" adlı oyununun Çehov, "Moskova'ya gidememenin öyküsü" olduğunu söylüyordu. Çehov'dan esinlenerek Asya tipi (ya da asyagil) üretim tarzının, "feodalizme gidememenin romanı" olduğunu söyleyebiliriz ve bu gidişi engelleyen "roman kahramanı"nın da "doğu despotizmi" olduğunu ekleyebiliriz. Gerçekten feodalizm, kolektif mülkiyete dayanan ilkel sınıfsız toplumdan, özel mülkiyete dayanan ilk sınıflı toplumlara geçiş sürecinin dışavurduğu temel gelişme eğilimini simgelediği ölçüde ATÜT, "feodalizme gidememenin romanı" ve "doğu despotizmi" denilen despotik devlet tipi de bu romanın gizemli kahramanı olmuştur.

Ancak ATÜT ve atütçülüğü birbirine karıştırmamak, prekapitalist sınıflı toplumlara özgü üretim tarzları arasında öbürlerinden ayrı ve onlardan bağımsız bir üretim tarzı olarak ATÜT'ün varlığını kabul eden herkesi atütçü olarak adlandırmamak gerekir. Ayrıca, ATÜT'ün varlığını kabul etmeyenler arasında da atütçü olarak adlandırılabilecek kimseler olabileceği unutulmamalıdır.

ATÜT, marksist bir kategori; atütçülük, antifeodal (**via** antisınıfsal

"Kıvılcımlı'nın Atütçülüğü, işte bu ilk sınıflı (medeni) toplumların 'derebeyileşmesi'ne son veren barbarlığın övgüsüne dayanıyor. Atütçülere göre sosyalizm, herhalde en iyi barbarlarla kurulurdu."

ve devletçi) bir ideolojidir. Bununla birlikte atütçülüğün despotik antifeodalizmi, demokratik kuruntulara yol açmamalıdır. Atütçülüğün despotik antifeodalizmi, demokratik antifeodalizmle karıştırılmamalıdır. Gerçi demokratik antifeodalizm feodal senyörlere karşı çıkarken, despotik antifeodalizm de ilkin feodalleşme eğilimlerine, ardından feodalleşen öğelere karşı çıkıyordu. Ama despotik antifeodalizm bunu, feodalleşen öğelerin bir sınıf olarak demokrasiyi fethetme ve kendi sınıfsal devletlerini kurma yönelimlerini engellemek için yapıyor, yani despotik devlet tipi olarak sınıfsal devlet tiplerinin oluşmasına, dolayısıyla devlet biçimi olarak demokrasinin fethine karşı çıkıyordu.

Despotizm, bir tür babalık (ya da, isterseniz, analık) demektir. Despotik devlet tipi ya da doğu despotizmi, sıfır noktasında eşitlemek amacı güttüğü tüm uyruklarına neyin gerekip neyin gerekmediğini kararlaştıran, onların tüm etkinliklerini kendi görevlileri aracılığıyla düzenlemeye yönelirken, tüm gereksinimlerini gene kendi görevlileri aracılığıyla karşılamaya çalışan devlettir. Despotik devletin ceberrutluğu, özsel değil, görüngüsel bir olgudur. Özünde ceberrut olmaktan çok kerimdir despotik devlet, iyilikçidir. Böyle olduğu için, örneğin Osmanlı devletinin ceberrut mu yoksa kerim mi olduğu sorusu, yanlış bir sorudur.

Atütçülükle demokratizmi, despotik antifeodalizmle demokratik antifeodalizmi birbirine karıştırmak, örneğin Şeyh Bedrettin'le Thomas Münzer'i birbirine karıştırmak anlamına gelir. Atütçü sosyalistlerin kolayca düşebilecekleri bir yanılgıdır bu. Çünkü atütçü sosyalistlerin esin kaynağı, geleceğin gelişmiş sınıfsız toplum ütopyasından çok, geçmişin gelişmemiş (asyagil) sınıflı toplum gerçekliğidir. Bu bakımdan atütçü sosyalistlere, aynı büyük atütçüler ailesi içinde, Türk-İslam sentezcileri yanında saygın bir yer ayırmak gerekir.

İLGİNÇ BİR ATÜTÇÜ: DR.HİKMET KIVILCIMLI

Örneğin Dr. Hikmet Kıvılcımlı, prekapitalist sınıflı toplumlara özgü üretim tarzları arasında ötekilerden ayrı ve onlardan bağımsız bir ATÜT kabul etmemesine rağmen, ilginç bir atütçüydü. Onun "Tarih tezi"nde içkin, kendiliğinden bir atütçülüktü bu. Bunu görmek için Doktor'un, "Tarih tezi"ni sergilediği yapıtlarına, özellikle **Ta-**

rih Tezi[1] ve **Tarih-Devrim-Sosyalizm**[2] adlı kitaplarına bir göz atmak gerekiyor.

Konumuzla ilgili olarak bu "Tarih tezi", bir ölçüde Doktor'un kendi terimleriyle, belki şöyle özetlenebilir:

Tarih öncesine son veren **yazılı** tarihi açan Medeniyet, ilkin Güney Irak'ın sübtropikal ırmak dökülümlerinde, tek tük **kent**lerde doğdu. O kentçiklerin dışındaki uçsuz bucaksız dünya, tarih öncesi (barbar) toplumlarla kaplıydı. Onun için tarihöncesinin niceliği, çağımıza dek, tarih'in (Medeniyet) niteliğine etki yapmaktan geri kalamazdı.

Tarım ekonomisine dayanan kent içinde toprak, ilkin **Tanrı**'nın (yani **toplum**un, islamlıkta "beytül mali müslimin"in) malıydı. Yani **ortak mülk**tü. Kent içinde tefeci-bezirgân özel sermaye gelişince, toplum sosyal sınıflara bölündü. Toprak mülkiyeti, **özel kişi mülkü** olmaya doğru gelişti. Geri kalan kent dışı dünya ise, **ortak mülkiyet** temeline dayalı kaldı. Bu durumun çelişkisi, 7 bin yıllık antika medeniyetler tarihi boyunca, ta kapitalizme dek, toplumu binbir çemberden geçirip yaz boz tahtasına çevirdi. Kadîm tarih, kapitalizme gelinceye değin, medeniyetlerin bata çıka gidişleriyle yürüdü. Çünkü medeniyet, sınıflar güreşiyle eridikçe, gürbüz çevre barbarlarınca yenildi. Barbarlıkla medeniyet arasındaki temel çelişki, Dr. Kıvılcımlı'ya göre, **mülkiyet** ilişkilerinde toplanıyor, bu ikisi arasındaki artı-eksi çatışmalar, **ortak mülkiyet** ile **özel mülkiyet** arasındaki savaştan kaynaklanıyordu. Özel **kişi mülkiyeti**ne dayanan medeniyet, ilkin bir avuçken sonra çoğalan, ama sosyal sınıf çelişkileri yüzünden üretim temelini de yozlaştırarak, birkaç kuşakta kolayca yıkılabilir hale gelen bir toplumdu. **Ortak mülkiyet**e dayanan barbarlık, gittikçe azalmakla birlikte, ilkin yeryüzünü kaplamış ve kendi içinde sınıf çekişmesi nedir bilmeyen bir kardeşler toplumcukları dünyasıydı.

Medeniyet ilkin devlet, para ve yazı gibi silahlarıyla, barbarlığa karşı teknik, sosyal teşkilâtçı üstünlüğünü kazanıyordu. Çünkü barbarlık, dünyayı kaplamış bir büyük çoğunluk olduğu zaman bile, barbar toplumcuklardan her biri ufak aşiret, kabile ve kan teşkilâtlarıyla dağınık ve özerk yaşıyorlardı. Bata çıka her gün biraz daha dünyaya yağ damlası gibi yayılan medeniyete karşı barbarlığın bütün olarak birleşmesi olanaklı değildi. O yüzden barbar aşiretleri medeni devlet, kimi zaman çıkarla, kimi zaman da zorla, teker teker bozguna uğratabiliyordu.

Ancak bu da çok uzun süremiyordu. Medeniyet içinde özellikle köle-efendi çelişkileri azıttıkça, barbarlıkla ilişkiler tersine dönüyordu. Nicelik olarak köleler, efendilerin on, yüz, bin katı artıyordu. O zaman, ya Grekler'in Sparta kentinde olduğu gibi, her dönemde köleler, faz-

*1. Dr.Hikmet Kıvılcımlı, **Tarih tezi,** Tarih ve devrim yayınevi, İstanbul, 1974.*
*2. Dr.Hikmet Kıvılcımlı, **Tarih-Devrim-Sosyalizm,** Tarihsel maddecilik yayınları, İstanbul, 1965.*



la köy köpekleri gibi kılıçtan geçirilip azaltılıyordu; ya da Atina'da olduğu gibi, demokrasiyi demagojiye çeviren soysuzlaşmalar, kent içinde dirlik bırakmıyordu. Bu durum, bezirgân medeniyetin kendi kendisini inkâra başladığı **derebeyileşme** konağına yol açıyordu.

O zaman üst sınıfları birbirine düşmüş, kimsenin kimseye güveni kalmamış bulunan medeniyet, çevre barbarlardan önce medet umuyor, aylıklı asker yetiştiriyor, "kendi mezar kazıcılarını" hazırlıyor, sonra yarı çağrılı barbar baskınlarına uğruyordu. Örneğin Makedonya barbarlığı, İskender'in kişiliğinde Grek medeniyetinin altından girip üstünden çıkıyor, "Ulusların göçü" Roma İmparatorluğu'nu tuzbuz ediyordu. Derken barbar Makedonyalı'nın veya Hun-Germen'in içine daldığı geniş medeniyet nimetleri ve bozuk insan sürüleri parasıyla, yazısıyla, devletiyle, kültürüyle, alışkanlıklarıyla gelenleri etkiliyor, fatihlikten efendiliğe (şövalyelikten derebeyliğe, gaazi ilblikten beylerbeyiliğe, paşalığa, ayanlığa) doğru kayan barbarları "medenileştiriyordu." Ve bu çember böylece "tekerrür" edip duruyordu.

Doktor Kıvılcımlı'ya göre, medeniyet tarihi biraz içyüzünden incelenirse, adım adım aynı gidişin kaçınılmazlığı görülecektir. Nitekim Yakın Doğu'nun Irak ve Mısır, Uzak Doğu'nun Çin ve Hint medeniyetlerinin alınyazıları hep o barbarlarla medeniyetler ya da ortak mülkiyetle özel mülkiyet arasındaki çelişme ve çekişmelerle çizilmiştir.

Kadîm toplumun değişmez üretim temeli, **toprak** ekonomisine dayanır. Üretimle bütün ilişkisi uzaktan aracılık ve sömürücülük olan **tefeci-bezirgân** sermaye, olayların itişiyle çok geçmez toprak mülkiyetine de sinsice el atarak **efendileşir,** derebeyileşir. Derebeyileşmenin azdırdığı sosyal sınıf çelişkileri, bir çözüm yolu olan **sosyal devrim** biçimine başvuramaz. Çünkü antika toplumda, ne kapitalizmin yaptığı gibi **üretim sosyalleşir,** ne de işveren sınıfının kendisine "Mezar kazıcı" olarak yetiştirdiği bir sosyal devrimci **işçi sınıfı** (proletarya) gelişir.

O yüzden, kadîm medeniyetlerden her biri, hep içinden çıkılmaz kör dövüşleriyle, önce arteryosklerozlu hayvan gibi duralayıp taşlaşır. Sonra kurulu medeniyet, eskimiş bir yapı gibi yer yer çatırdayıp dökülür. Birikim sona ermiş, toplum **devrim** çağına girmiştir. O zaman eski medeniyet çöker, yeni bir medeniyet doğar.

Antika tarihte bir medeniyetten, ötekine geçişi sağlayan nitelik sıçraması, araya barbar adlı taze insancıl üretici güçler girmedikçe gerçekleşememiştir. Çürümüş bir medeniyetin **devrilip** ortadan kaldırılması, hep barbarların akınıyla kesinleşmiştir. O yıkılışlara Sümerler'den Grekler'e "Tufan" denilmiş, islamlıkta "Kıyamet" adı verilmiştir. Kıvılcımlı basitçe **tarihsel devrim** terimini uygun bulduğunu söylüyor. Çünkü medeniyetin yıkılışı da bir **devrimdir.** Ama **sosyal devrim** değil. Çünkü **sosyal devrim,** aynı toplum içinde bir sosyal sınıfın ötekisini kaldırmasıdır. **Tarihsel devrim,** toplum dışından gelen daha geri bir **başka toplum** insanlarınca yapılır. Sırf **sosyal devrim** olamadığı için, onun yerine **tarihsel devrim** gelir. **Sosyal devrim**ini

"Ortada mültezim, sağında kesimci, solunda sarraf, Osmanlı mirî topraklarındaki verimden pay istiyor ve alıyorlardı. Bu yeni düzen içinde de gene aynı çiftçi çalışıyordu. Eskiden çiftçinin yarattığı ürün, onda dokuz kendisi, onda bir devlet almak suretiyle ikiye paylaşılıyordu. Hiç değilse Osmanlı ilblerinin ülkücü çağlarında dirlik düzeni böyle kurulmuştu."

başaramayan medeniyet, **tarihsel devrim** ile yıkılacaktır.

Kıvılcımlı'nın tarihsel devrimler çağı / sosyal devrimler çağı ayrımı, Morgan'ın Barbarlık / Uygarlık ayrımıyla örtüşüyormuş gibi yanlış bir izlenime kapılmamak, gerçeklikte tarihsel devrimler çağının barbarlık / uygarlık çatışmasından oluştuğunu ve bu çatışmanın da, gene Doktor'un terimleriyle, Protosümerler'den Batı Roma'nın yıkılışına dek sıralanan **medeniyetleri** konu edinen **Antika tarih**ten, Batı Ortaçağı'nın bitişinden günümüze dek uzayan bir tek çeşit "Kapitalist medeniyet"ini (Batı'da "burjuva" denilen işveren medeniyetini) konu edinen **Modern tarih**'e kadar sürdüğünü gözden yitirmemek gerekir[3].

Atütçülük ve Sosyalizm

Dr. Kıvılcımlı'ya göre barbarlık, medeniyetten önceki insanlığın geçirdiği hayat biçimidir. Yeryüzünde ilk medeniyet doğarken, bütün dünyayı kaplayan insanlar, aşağı, orta ve yukarı olmak üzere üç konağa ayrılan barbar toplumlar içinde yaşamaktadır. İnsan olarak barbar, medeniden çok üstündür. Çünkü yalan, korku ve eşitsizlik bilmez. **Medeni,** birbirinden ödü kopan, eşitlik bilmeyen ve yalansız konuşmayan insandır. Bu bakımdan Doktor, tarihte bir ulusa barbar derken, insan olarak onu medenilerden çok üstün karakterli bulduğunu özellikle belirtmektedir. Ona göre medeniler, her zaman barbarlardan çok daha gaddar, zalim, müstebit, alçak, yırtıcı ve yıkıcı insanlardır. İlkel de olsa, **sosyalist** bir toplum olan barbarlığın insanı ise yiğit, cömert, toleranslı, frenklerin **şövalye,** Araplar'ın **gaazi,** Türkler'in **alp** dedikleri temiz ülkücü kişilerdendir.

Kıvılcımlı'nın atütçülüğü, işte bu ilk sınıflı (medeni) toplumların "de-

*3. Bk, **Tarih tezi,** agy, s.44 ve **Tarih-Devrim-Sosyalizm,** agy. s.5-6. Aynı yerde Doktor, "bu iki medeniyet tarihleri aralığına da bir Modern "Ortaçağ" konduğunu" belirtiyor.*



rebeyileşmesi"ne son veren barbarlığın övgüsüne dayanıyor. Atütçülere göre sosyalizm, herhalde en iyi barbarlarla kurulurdu. "Ak kâğıt" eğretilemesiyle Mao, kapitalizmin bozucu etkilerinden bağışık kalan Çinli köylülerle modern sosyalizmin daha kolay kurulabileceğini anlatmaya çalışmıyor muydu?

Ama Kıvılcımlı'ya dönelim. Ona göre Irak'ta Protosümerler'den, Mısır'da predinastik toplumlardan modern çağa gelinceye değin, bir medeniyetten ötekine geçişler, yeni ve taze (coğrafya-tarih-kolektif aksiyon) üretici güçleriyle eşikte bekleyen bir barbar toplumun antika tarihe girişinden başka bir şey değildir[4].

Antika medeniyetin kendi içinde, daha önce de gördüğümüz gibi, modern medeniyette görülene benzeyen bir **sosyal devrim** olanaksızdır. Yeni bir sosyal sınıf, eski gerici sosyal sınıfı devirip medeniyeti kurtaracak durumda kolektif aksiyon gücü sağlayamaz. O zaman eskimiş medeniyetin üretici güçlerini boğan üretim ilişkilerini kökünden kazıyacak barbar yığınları akını başlar. Barbarlar, tarih öncesinin en sağlam ilkel sosyalist (gelenek - görenek ve kolektif aksiyon) üretici güçlerini harekete geçirirler. Eskimiş medeniyette en az bulunan şey, özellikle o güçlerdir. Onun için eski medeniyet dayanamayıp, inanılmaz bir çabuklukla yıkılır. Bu da bir devrimdir, ama sosyal devrimin zıddına, eski medeniyeti kurtaracağı yerde yok ettiği için ona, **tarihsel devrim** adı verilebilir. Tarihsel devrim medeniyetlerin **sonu** değil, bir çökkün medeniyetin **sonu,** doğacak bir medeniyetin de **başlangıcı** olur.

Tekçizgisel Gelişme

Dr. Kıvılcımlı'ya göre, "kapitalist medeniyet"e öngelen "antika medeniyetler"in beş altı bin yıl süren gelişiminde temel ekonomi, pek az değişiklerle, "bezirgân sermaye" çerçevesini aşamaz. Gelmiş geçmiş bütün antika medeniyetler, o bezirgân ekonomi üzerinde yıkılıp kuruldukça, tarihin **tekerrür** ettiği sanılmıştır. Gerçekte tekerrür yok, hareket ve değişme vardır. Nicelik bakımından, her medeniyet yıkılışında barbar yığınların bir bölümü daha medenileştiği için, yeryüzünde medeniyet alanı gittikçe daha genişler. Nitelik bakımından, medeniyete boyuna fethedilen yeni coğrafya ve dolayısıyla yeni teknik üretici güçler, toplumun ekonomi temelini biraz daha ileriye götürür. "Bir adım geri, iki adım ileri" biçiminde de olsa insanlık, göreli olarak, her seferinde azıcık daha yol alarak, modern (yani kapitalist-K.S.) medeniyet basamağına doğru yükselir[5].

4. Dr.Hikmet Kıvılcımlı, üretici güçleri başlıca: 1) teknik, 2) coğrafya, 3) tarih ve 4) insan (kolektif aksiyon, zor ve şiddet anlamlı "güç", vb.) olmak üzere dört bölüme ayırmaktadır. Bk. ***Tarih tezi,*** *agy., s.47;* ***Tarih-Devrim-Sosyalizm,*** *agy., s.7.*

5. ***Tarih tezi,*** *agy., s.53-54;* ***Tarih-Devrim-Sosyalizm,*** *agy., s.11.*

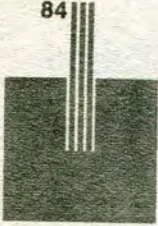
"İdeoloji olarak sosyalizm, proletaryanın 'demokrasiyi fethi'ni izleyen dönemde bile bir devlet ideolojisi değil, bir sınıf ideolojisidir ve öyle de kalmalıdır. Sosyalizmin devlet ideolojisine dönüşmesi, proletarya diktatörlüğü ya da demokrasisinin bir tür ilerlemeci sezarizme dönüşmesine yol açar."

Yani kapitalizme öngelen tüm uygarlıklar, tekçizgisel bir tarihsel gelişme izleyerek, kapitalizme doğru evriliyorlardı. ATÜT'ü gözardı etmenin doğal sonucuydu bu görüş. "Antika medeniyetler"in sıra dağlar gibi uzanıp gidişine, yani kapitalizm öncesi tüm uygarlıkların tek bir gelişme çizgisi üzerinde ardışık ilerleyişlerine, baştan sona egemen olan kanun, **tarihsel devrimler kanunu** idi ve tarihsel devrimler modern çağla birlikte sona eriyor, yerlerini **sosyal devrimlere** bırakıyordu.

Osmanlı Tarihine Atütçü Bakış

Dr. Kıvılcımlı'ya göre Osmanlı, iliklerine dek Müslüman olmuştu. Müslümanlığın ilk günlerine özgü temiz insan demokrasisini ve toprak-mülkiyet-sosyal adalet ilkelerini kendine bayrak etmişti[6]. Orta Asya'dan getirdikleri ilkel sosyalizm ruhları, Arabistan çölüne sinmiş tanrı buyruğu Müslüman ilkelerine tıpatıp uygunca katışarak, nice hayalci sosyalisti imrendirecek bir küçük ekonomi adaleti kurmuşlardı. Dirlik (ya da Sipahi) düzeni, bu küçük ekonomi adaletini simgeliyordu. Ancak bir yol oturuk yaşamaya başlayıp göçebe ruhunu yitirdikçe, üst-insan olmanın zehirleyici rahatına kavuştukça, ilk "ipi ile kuşağı"ndan başka varı bulunmayan ülkücü ilbler (idealist şövalyeler), eski medeniyetin çökkün "efendi"lerinden kalma lüks ihtiyaçlara alıştılar. Eski eşit insan anlayışlı gaziler durumundan, imtiyazlı kast haline geçtiler. Küçük üretimin dağınıklığından, aczinden yararlanmayı, Allah korkusundan başka hiçbir şey engellemiyordu. Vurgun ve fiili sorumsuzluk, zamanla derebeyileşen zorbaları sultana olduğu kadar Tanrı'ya karşı da oyun oynamaya götürdü. Şeriatın sosyal buyrultuları kitabına uydurulup, rafa kaldırıldı. İlk dirlik düzeni böylece, sosyalizme **(sosyalizme!)** değil derebeyliğe tekerlendi gitti. Bu derebeyliği de "Kesim düzeni" simgeliyordu[7].

6. ***Tarih-Devrim-Sosyalizm,*** *agy., s. 183.*
7. ***Tarih-Devrim-Sosyalizm,*** *agy., s. 190.*



Dirlik düzeninin **ruhu,** gerçekten demokratik **sosyal adaletti.** Fatih'in son çağına kadar Osmanlı padişahı, halkın emrinde sorumluluk taşıyordu.

Dirlik düzeni, sosyal bir görev karşılığı olmaksızın, tarımın gelişimi zararına irat (rant) yiyenleri kaldırmış, yeni bir kalkınma çağı açmıştı. Osmanlı dirlik düzeni, ilk ülkücü ilbler derebeyileşmedikçe, müreffeh çiftçi yetiştiren insancıl bir sistem olmuştu. O sayede, dini ayrı Hıristiyan halk, Osmanlı'yı kurtarıcı gibi karşılamıştı.

Toprak düzeninin devlet adına güdücüsü olan **dirlikçi,** "sahibül arz" (toprağın sahibi) diye de anılıyordu. Oysa gerçekte toprağın değil mülkiyetine, tasarrufuna dahi el süremiyordu. **Tasarruf** (ya da toprağı sürüp yararlanma) köylünün, **mülkiyet** ise bütün müslümanların hakkıydı.

İlk dirlikçi aza kanaat eden, gözü toprakta olmayan millet fedaisibir halk memuru "şövalye" ilbti. İratçı toprak beyi sayılmazdı. Çünkü: 1) Toprak mülkiyeti yoktu; 2) Toprak üzerinde tekelciliğe kalkışamazdı; 3) Toprağın tasarrufuna el atamazdı; 4) Toprak beyi gibi hazır yiyici de değildi.

Sosyal görevi, barış zamanında toprak üretiminin "ehil" ellerde en verimli yoldan yürümesi, tarım işlerinin asayişi, köyde sosyal adaletin sağlanması gibi konulardan oluşuyordu. Savaş zamanındaysa dirlikçi, çiftçiler tarım işleriyle rahatça uğraşırlarken, ilk çağrıda atını, silahını kapıp sınır boyunda ölüme gidiyordu.

Dirlikçinin bütün hizmetlerine karşılık ne ideal bir memur olduğu geçiminden belliydi. Bugünkü memurdan yalnız aşırı ülkücü ve canını sık sık ateşe atar olmasıyla ayrılmıyordu, aldığı maaş da bütün imparatorluk ölçüsünde eşitti. Ve yanında yetiştireceği cebelü kaç akçe yıllık alırsa, dirlikçi de ondan bir akçe fazla alamıyordu.

Ancak ilk ülkücü, sapına kadar müslüman gaziler aşındıkça, dirlik düzeni de yıprandı. Yıldırım Beyazıt, dirlik düzeninin **derebeyleşmesi** yüzünden Timur'a yenildi. Fatih Mehmet, dirlik düzeninde Rönesans

"Sivil toplumculuk, sivil toplumun fetişleştirilmesi olarak, özünde egemen sınıf yönetimini hegemonik yönetim sınırları içinde tutmayı amaçlayan liberal bir ideolojidir. Oysa devrimci Marksizm açısından önemli olan, egemen sınıfın her türlü yönetimine son vermek ve proletaryanın hegemonik yönetimini kurmaya yönelmek, yeni bir hegemonik sistem, yeni bir tarihsel blok oluşturmaktır."

yapabildiği için İstanbul'u fethedip, imparatorluğu cihangir eyledi. Kanuni Süleyman zamanı dirlik düzeni yeniden derebeyleşti. Miri toprak geliri, devleti yaşatmaz oldu. Bu itilme, devleti **tefeci-bezirgân** sermayenin kucağına düşürdü. Dirlik düzeni, kesim düzenine dönüştü.

Kesim düzeninin **ruhu,** sosyal adaletin aldığı biçimden belliydi. Padişah, artık kafes arkasından bile milletle karşılaşamadı. Fatih zamanı "bir ayağı çarıklı Türk"ün padişahı içerlettiği Ahmet Paşa'nın gözüne çarpınca, bundan böyle padişahımızın verâyı kafesten (kafes arkasından) dinlemesi icat edilmişti. Kanuni dirlik düzenini kesim düzenine çevirince, güya padişahın ihtiyarlığı yüzünden, gerçekte halkın yüzüne çıkılamadığı için, gene bir paşanın, Rüstem Paşa'nın ilkasıyla (telkiniyle) divana çıkmak adetini terk etti.

Kesim düzeninde devlet, eskisi gibi öşrünü almakla birlikte, öteki toprak gelirlerini faiz olarak kesimciye bırakıyor, Kur'an'ın haram saydığı "rıba" (faiz), koyu müslüman Osmanlı tarafından artık resmen tanınıyordu. Dirlik düzeni toprağında çiftçi ve dirlikçi olarak yalnız iki zümre yaşar ve devlet kendi dirlikçisiyle çiftçiye doğrudan doğruya bağlanırken, kesim düzeninde bu bağ ansızın kopuyor, üretmenle devletin arasına kesimci (mukataacı) ve **tefeci-bezirgân** (mültezim, sarraf ve avaneleri) olarak yabancı ve toprağın göreviyle ilgisi bulunmayan iki başka insan sınıfı giriyordu. Dirlik düzeninde toprak, yalnız çiftçi ile dirlikçiyi beslemekle yetinirken, kesim düzeninde çiftçi ile devletten (öşrünü alır) başka, üretmeni bitkinleştirecek olan iki yeni **sosyal sınıf** kalabalığı peydahlanıyordu.

Bunca ayrıcalıklarına karşılık, kesimcinin hiçbir sosyal görevi yoktu. Ne toprağın asayişi, ne de devlet sınırlarının güvenliği ile kaygılanıyordu. Dirlikçiden farkı buydu. Topraktan fuzuli "irat" adlı kazancını alıp, yiyordu. Toprağın tasarruf hakkını ele geçirmekle birlikte, işletimi ile yorulmayan kesimci, fiilen toprağa el sürmemekle çiftçiden, **işçi tutup** tarım işletmesi yapmamakla ziraatçiden ayrılıyordu. Toprağın işletmesiyle, bir tür özel girişimci olan **mültezim** uğraşıyor, kesimcinin devlete ödediği ücretleri mültezim arayıp bularak kesimciye veriyordu. Sonra da avenesi "evbaş" takımını köylü üretmenlerin başına musallat ederek, kesimciye verdiğinin birkaç mislini çıkartıyordu. Mültezim parayı **sarraf**'tan buluyor, sarraf da verdiği paraya karşılık **faiz** alıyordu.

Böylece, ortada mültezim, sağında kesimci, solunda sarraf, Osmanlı mirî topraklarındaki verimden pay istiyor ve alıyorlardı. Bu yeni düzen içinde de gene aynı çiftçi çalışıyordu. Eskiden çiftçinin yarattığı ürün, onda dokuz kendisi, onda bir devlet almak suretiyle ikiye paylaşılıyordu. Hiç değilse Osmanlı ilblerinin ülkücü çağlarında dirlik düzeni böyle kurulmuştu. Kesim düzeninde çiftçi, devlet payı olan vergiden (öşür, haraç) başka, kesimcinin **iradı,** mültezimin **kârı** ve sarrafın **faiz**inden oluşan üç şeyi daha ödemek zorundaydı. Yavaş yavaş bir çeşit **toprak beyi** durumuna giren "kesimciler" adlı iratçı bir sosyal sınıfla, sermayeye kâr ve faiz alan **para beyi** tefeci - bezirgân (mül-



tezim - sarraf) ikiz önsermaye sınıfları türüyordu. Kanuni çağında toprak üretiminin % 20'si beytülmale, % 4'ü kesimci, mültezim ve sarnafa düşerken, çiftçi % 76 alıyordu. 30 yıl sonraysa beytülmal % 3,3, devlet kastları % 4, kesim düzeninin sınıf ve zümreleri % 34, köylü de % 50,6 oranında pay alıyor ve gidiş gittikçe kötüleşiyordu.

Dirlik düzeni, ekonomi politik bakımından "doğal ekonomi" denilen üretim yordamı üzerinde **ürün iradı** (aynî rant) biçimiydi. "Birleşik tarımsal ve endüstriyel aile çalışmasının ürünü", milli gelir oluyordu. Sosyal ve politik işbölümü yapmış **devlet - çiftçi** ilişkisi ilkin, o zamanki yeryüzünün en adaletli **toprak ilişkileri**ni simgeliyordu. Ancak toprağın topluma ait **ortak mülkiyet** biçimini korumakta, insanların geleneklerinden başka hiçbir müeyyide yoktu. O yüzden kutsal toprakların ortak mülkiyeti çarçabuk aşınıyor, bütün sosyal münasebetler derebeyileşiyordu[8].

Artık atütçülüğü, Dr.Hikmet Kıvılcımlı'nın Osmanlı tarihine bu atütçü bakışından hareketle, "gerçeklikte ATÜT'ün yükselme dönemini bütün zamanlar için örnek alınması gereken bir tür altınçağ durumuna dönüştürmek" biçiminde de tanımlayabiliriz.

Hikmet Kıvılcımlı'ya Saygı

Marksizmle bağdaşması olanaksız, gerilek bir ideoloji olarak atütçülük, kuşkusuz alnında böyle bir ad taşımaksızın, marksizmden önce de vardı, marksizmden sonra da var. Üstelik birçok seçkin marksisti de etkiliyor. Çünkü birçok seçkin marksist için ATÜT, deyim yerindeyse her zaman "zurnanın zırt dediği yer" olarak kaldı. Marx'ın ATÜT'e yönelik açıklama girişimleri, ya doğru anlaşılmadan gözardi edildi, ya doğru anlaşılmadan benimsendi.Bir başka deyişle ATÜT, özgün bir üretim tarzı olarak, ya doğru anlaşılmadan yadsındı, ya doğru anlaşılmadan kabul edildi. Ayrıca doğu despotizmi, özellikle kendi adıyla anılmadığı zaman, demokratik antifeodalizmle karıştırıldı. Gerçekten de doğu despotizmi, geleneksel gereksinimlerin karşılanmasının alışılmış ölçüler içinde güvence altına alındığı sıfır noktasındaki eşitliğin bozulmasından ürken geniş köylü yığınlarına dayanıyor, bu durum devlet ve toplumun kaynaştığı bir "gerçek demokrasi" yanılsamasına yol açabiliyordu. Nitekim bazı seçkin marksistler için öyle de oldu. Bunun bir örneğini Dr. Hikmet Kıvılcımlı'da gördük. Oysa, ilkel sınıfsız toplumdaki yaşama biçimlerine bir dönüş olarak değil, ama bir devlet biçimi olarak demokrasinin fethi, her şeyden önce sıfır noktasındaki bu despotik eşitliğin bozulmasını, doğu despotizminin simgelediği despotik devlet tipinin yerine, temel yönetici sınıf egemenliğini simgeleyen sınıfsal bir devlet tipinin geçirilmesini öngerektiriyordu.

8. ***Tarih-Devrim-Sosyalizm***, *agy., s.185-189.*

"Asyagil üretim tarzı başka hiçbir üretim tarzına dönüşmeksizin, üretici güçler, Asyagil üretim tarzı çerçevesinde, nicel bakımdan köleci ve feodal aşamalarla eşdeğerli bir gelişme de gösterebilirlerdi. Asyagil üretim tarzından organik olarak, gene Asyagil üretim tarzından başka bir şey türeyemezdi."

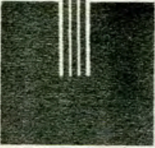
Gene de birçok seçkin marksist, salt atütçü ideolojinin etkisinde kalmakla, marksist yönelimini büsbütün yitirmiyordu. Örneğin Dr.Hikmet Kıvılcımlı'nın "antika tarih"e atütçü bir gözle bakması, çağdaş tarihe Marksist bir gözle bakmasını hiç de engellemiyordu. Böylece **Tarih Tezi**'nde, şu satırları da yazabiliyordu:

"Medeniyet bugün **üstün** düzendir. Alt barbar düzenini tümüyle yok edebilmiş midir? Hayır. Hemen her kapitalist ülkenin ŞEHİR'-leri **Medeni** ise, KÖY'leri **Barbar** durumundan kurtulamamıştır. Toprak ağalığına ödenen İRAT haracı, sermayenin tarım alanına girmesini köstekledigi için, KÖY barbar Ortaçağda pinekler. Bununla birlikte, düzen olarak Barbarlık kesince yenilmiştir. Tarihte artık Ortaçağvari **köylerin şehirlere üstün** geleceği düzen geri dönemez. Güdücü üst zümreler, sıkışkanlıktan azdıkça, köydeki fosilleşmiş Barbarlığı, -Antika çağda medeni efendilerin dış barbarlardan aylıklı asker tuttukları gibi,- şehirlere musallat edebilirler. İleri ülkelerin sözde "devrimci" **insan avcısı** FAŞİZM'leri: geri ülkelerin sözde "demokratik" **oy avcısı** DİKTATÖRLÜK'leri **günün** politikası olabilirler. Hepsi, eskilerin deyimiyle: **"Eyyam efendiliği"**dir. Bütün gericilikler, deli akan selin girdaplarından öteye geçemezler: **Nicelikçe** tüm insanlığı kavramaktan uzaktırlar; **Nitelikçe** gergeç olup, ileri akışı durdurmaktan uzaktırlar[9]".

SİVİL TOPLUM, SİVİL TOPLUMCULUK VE BATILILAŞMA

Atütçü deyince Prof. İdris Küçükömer, akla ilk gelen adlardan biridir. Oysa Marksist ATÜT kategorisinin ülkemizde tanınmasına yol açan öncülerin çoğu gibi, İdris Küçükömer'in de atütçülükle hiçbir ilgisi yoktur. Sürekli bir arayış içinde yaşayan İdris Küçükömer'in, ele avuca sığdırılması güç düşünceleri, atütçülükle olduğu gibi sivil toplumculukla da yaftalanmıştır. Çünkü sivil toplum kavramının ülke-

9. ***Tarih tezi,*** *agy., s.85-86.*



mizde önem kazanmasına da öncülük ediyordu. Oysa sınıfsallığın sınandığı ve sınıfsal devletin herhangi bir şekilde temellendirildiği yeri adlandıran sivil toplum kavramının, atütçüleri çekebilecek bir kavram olmadığı açıktır.

İdris Küçükömer'in düşüncelerinin atütçü ya da sivil toplumcu olarak yaftalanmaları aslında o kadar önemli değildir. Asıl önemli olan, **Düzenin Yabancılaşması**[10] adlı ünlü yapıtına "Türkiye batılaşamaz!" çığlığıyla başlayan İdris Küçükömer'in düşüncelerinde içkin olan batılılaşmacılıktır. Gerçi İdris Küçükömer'in batılılaşma konusundaki düşüncelerini, **Düzenin yabancılaşması**'ndan çok, örneğin 1986 yılında yazdığı **Sivil Toplum, bürokrasi, politika ve aydınlar**[11] gibi, düşüncelerini toplu bir biçimde özetlemeye çalıştığı son yazılarında irdelemek gerekir. Ancak daha **Düzenin yabancılaşması**'nda bile, İdris Küçükömer'in batılılaşmacılığı üzerine kimi önemli ipuçları bulunabilir; Türkiye'nin "batılaşamayacağı" olumlamasının, Türkiye'nin Batı Avrupa ülkeleri, ABD ve Japonya'nın kapitalistleştikleri gibi kapitalistleşemeyeceğinden, Türkiye'nin önünde sosyalistleşmekten başka bir seçenek olmadığından başka bir anlama gelmediği görülebilir.

İdris Küçükömer'in sivil toplum sorunsalı, özgün anlamını işte bu sosyalistleşme perspektifi içinde kazanır. Çünkü sivil toplumsuz (ya da sivil toplumun yeterince gelişemediği, "peltemsi" kaldığı) toplumlarda sosyalizm, bir devlet ideolojisine dönüşür ve her türlü devlet ideolojisi İdris Küçükömer'in "bête noire"ıdır. Oysa ideoloji olarak sosyalizm, proletaryanın "demokrasiyi fethi"ni izleyen dönemde bile bir devlet ideolojisi değil, bir sınıf ideolojisidir ve öyle de kalmalıdır. Sosyalizmin devlet ideolojisine dönüşmesi, proletarya diktatörlüğü ya da demokrasisinin bir tür ilerlemeci sezarizme dönüşmesine yol açar.

Doğulu bir toplumda, sosyalistleşme ve batılılaşma arasında organik bir ilişki vardır. Batılılaşmaya sırt çevirerek sosyalistleşme girişimleri, örneğin Çin'deki kültür devrimi gibi tatsız serüvenlerden başka bir gelecek vaat edemez. Doğulu bir toplumun batılılaşması demek, özünde sivil toplumsuz bir toplum olmaktan çıkıp, derece derece sivil toplumlu bir toplum durumuna dönüşmesi demektir. Doğulu bir toplumda böyle bir dönüşüme de, başlangıçta ancak devlet öncülük edebilir. Örneğin Tanzimat, bu tür bir öncülüktür. Tanzimat'la Osmanlı devleti, aslında pek istemeden, hatta belki de tam tersini, yani doğu despotizminin kendi küllerinden bir kez daha doğmasını isteyerek, bir batılılaşma sürecinin başlamasına öncülük etmiştir. Tanzimat'la başlayan batılılaşma sürecine Atatürkçülük, belirgin bir hız kazandırmıştır. Ancak doğulu bir toplumda yalnız "kendi öz güçlerine dayanmak", yalnız kendi iç dinamikleriyle yetinmek ereği güden bir batılı-

*10. İdris Küçükömer, **Düzenin yabancılaşması,** Alan yayıncılık, İstanbul, 1989.*
*11. **İktisat Dergisi,** Eylül 1987, sayı 274, s.35-44.*

laşma sürecinin sezarizme yol açmaktan başka bir şansı da yok gibi görünmektedir.

Öyleyse doğulu bir toplumun batılılaşması, toplumun bu yönde dönüştürülmesinde devletin temel bir rol oynamasını ve bu anlamda devrimci bir devlet durumuna gelmesini öngerektirir. Batılılaşma ve sosyalistleşme arasındaki organik ilişkinin bir yönü de budur. Ancak batılılaşmaya yönelik devrimci bir devletle, sosyalizme yönelik devrimci bir geçiş devletini de, bunlar örtüştükleri zaman bile, birbirine karıştırmamak gerekir.

Sivil toplumculuk, sivil toplumun fetişleştirilmesi olarak, özünde egemen sınıf yönetimini hegemonik yönetim sınırları içinde tutmayı amaçlayan liberal bir ideolojidir. Oysa devrimci marksizm açısından önemli olan, egemen sınıfın her türlü yönetimine son vermek ve proletaryanın hegemonik yönetimini kurmaya yönelmek, yeni bir hegemonik sistem, yeni bir tarihsel blok oluşturmaktır.

Gerçi devrimci marksizm açısından, hegemonyasını yitirmiş ya da zaten hiçbir zaman kazanamamış egemen sınıfların diktatoral yönetimlerini hegemonik yönetim durumuna dönüştürmek de yaşamsal bir önem taşır. Ancak devrimci marksistler için bu yönelim, her şeyden önce proletaryayı kendisi için sınıf durumuna getirmeye, öteki ast sınıfları proletarya yöresinde toplamaya ve böylece ast sınıfların consensusunu pasif bir onay olmaktan çıkarıp, aktif bir onay durumuna dönüştürmeye yönelik örgütlenme ve savaşım girişimlerini öngerektirir. Yoksa marksizmden değil, transformizmden söz edilebilir. Ast sınıfların organik aydınları, egemen sınıfın organik aydını durumuna dönüşür.

Consensus, hegemonyanın görüngüsel yönüdür. Hegemonyanın olduğu her yerde consensus (aktif consensus) vardır, ancak consensusun (pasif consensus) olduğu her yerde hegemonya yoktur. Hegemonyayı hegemonya yapan, yönetici sınıfın özgül iktisadi uzlaşmazlıklarını yansıtan kendi sınıfsal ideolojisiyle toplumun genel gelişme çıkarlarını simgeleyen tümel bir sınıf durumuna gelmesi, toplumsal consensusu kendi sınıfsal ideolojisiyle temellendirebilmesidir. Ancak sınıfsal bir ideolojiyle temellendirilebilen consensus, aktif consensustur. Hegemonya, aktif consensusa dayanır. Herhangi bir "devlet ideolojisi" ile temellendirilen consensus, hegemonya anlamına gelmez. Gelseydi, genel olarak tüm asyagil (doğulu) iktisadi toplumsal kuruluşlar, özel olarak tüm islam devletleri, hegemonik sistemle tarihsel blokun tümünün örtüşmesi ya da devletle toplumun kaynaşması anlamında, dünyanın görüp göreceği en "hegemonik" ya da demokrat top umlar sayılırlardı.

Artık İdris Küçükömer'e dönebiliriz.

PROF.İDRİS KÜÇÜKÖMER'İ BİR YORUMLAMA DENEMESİ

İdris Küçükömer'in temel sorunu, sivil toplum sorunuydu. Sivil top-

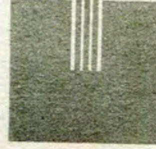
"Asyagil üretim tarzının temel çelişkisiyse, egemen sınıfın devletçe sahiplenilen artıktan daha hızlı büyüme ve bu tarza özgü ikili iktisadi yapının kentsel kesim yararına gelişme, yani teknoloji ve üretici güçlerin köysel kesimdeki durgunluklarına karşın, kentsel kesimdeki ilerleme eğilimleriyle dışavuruyordu kendini."

lumun Türkiye'de neden gelişmediğini ve nasıl gelişebileceğini araştırıyordu. Asyagil üretim tarzına yönelik çalışmaları, belki her şeyden çok sivil toplum sorunuyla ilgiliydi. Bu durum, Doğu ve Batı toplumları arasında özsel bir ayrım yapmasına yol açıyordu. Sivil toplumun oluşması, onun için liberal bir düzenin kurulması bakımından değil, demokratik bir düzenin kurulması bakımından, dolayısıyla sosyalizme geçişin temel koşullarından biri olarak önem taşıyordu. Nitekim son yazılarından birinde, "Sermaye kesimimiz, çağdaş bir sivil toplumun kurulmasını istemez" diye yazıyordu[12] Gerçeklikte tutarlı bir batılılaşma yanlısıydı; "batılaşma" adını verdiği "yabancılaşma"ya ve bu yabancılaşmayı simgeleyen CHP devletçiliğine, sivil toplumun oluşma ve gelişmesinin önündeki engeller olarak karşı çıkıyor, devletçilik ve batılaşmaya karşı tepkileri, bu tepkiler nereden gelirse gelsin, demokratik bir düzenin ve sosyalizme geçişin temel koşullarının oluşmasına katkıda bulunacak "sol" tepkiler olarak görüyordu. "Düzenin yabancılaşması"ndaki o şaşırtıcı sağ-sol tablosu[13], böyle bir değerlendirmenin ürünüydü. Yoksa İdris Küçükömer, doğulu bir toplum olmaktan çıkıp, gerçekten batılı bir toplum durumuna dönüşme sürecine girmeden de çağdaş bir sivil toplumun oluşabileceğini düşünmüyordu. Onun "batılaşma" adını verdiği "yabancılaşma", kendi terimleriyle söylemek gerekirse, "Batısal politik kavramlar ya da tarihi kategorileri, oradaki gelişim ve vargılarından soyutlayarak **form** diye alıp, **reform** diye tamamen başka tarih ve yapıdaki (bir topluma-K.S.) ve üstelik o yapıyı yok sayarak, üstten monte etmek"[14] girişimiydi. "Düşününüz" diyordu, "uzun geçmişinde batısal olguları hiç yaşamamış doğusal bir toplum diline batısal kavramları çevirme güçlüğü, onları anlamanın güçlüğünü de belirtmez mi? Hele uygulama? Biz ve

12. İdris Küçükömer, ***Sivil Toplum, bürokrasi ve aydınlar,*** *İktisat Dergisi, Eylül 1987, sayı 274, s.39.*

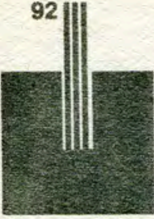
13. ***Düzenin yabancılaşması,*** *agy., s.79.*

14. İdris Küçükömer, ***SHP'nin yeri ya da temsil ettiği politik miras,*** *İktisat Dergisi, aynı sayı, s.41.*



onlar başka denizlerin balıklarıydık[15]". Ve ekliyordu: "Batı'da politik ilişkiler tarihinde gelişen politik gelenek ve kurumları, doğu ülkeleri tarihinde asla göremeyiz. Neden? [...] Binlerce yıllık doğu toplumlarında politika(?), toplum yerine, halk yerine, toplum üstü bir birimde yapılmıştır da ondan. Bu üst birimde, daha alt birimlerinde bölünmüş iktidar sahiplerinin doğrudan ya da dolaylı katılacağı karar organlari var olmamıştır da ondan. Böyle bir tür politika, batısal anlamda politika kavramına yabancıdır. İkisi birbirine yabancı. Doğuda genellikle iktidarın bölünmemişliğine dayalı bir devlet vardı. [...] Batı'da ise tersidir. Batı'da en despotik sayılan krallıklarda dahi dikkate alınması gereken çeşitli düzeylerde otonom iktidar bölümleri yine de vardı. Eski klasik Yunan ve Roma'dan beri farklı düzeylerde de olsa, bölünmüş iktidarlar politik karar birimlerini oluşturagelmiştir."[16] Oysa doğuda "bürokratik örgütlenme tarzı" söz konusuydu. Bir başka yerde de, şöyle diyordu: "Kısaca bütün iktidar toplum adına bir merkezde toplanmıştır. Şüphesiz ekonomiye ait temel kararların sahibi de kendiliğinden bu üst merkezi iktidardır. İşte bu çakışmadır bürokrasi."[17] Ve biraz ileride şöyle sürdürüyordu: "Pek doğaldır ki, çakışmanın sonucunda beliren politik otorite, anayasal bir otorite değildir. Hukukun üstünlüğü yoktur, merkezi otoritenin üstünlüğü vardır. Bu ünite karşısında politik, ekonomik, ideolojik karşı güç çıkmasına yollar genellikle tıkalıdır. İşte o zaman bu üst ünite, kendi yaptığı kanunlarla da bağlı olmayabilir. [...] Böyle bir iktidarın "tarımsal toplumlar"da ideolojik meşruiyet için tanrısal bağlantı içinde görünmesi doğaldır. Ama politik muhalefet için pratik olan açık tek kapı da aynı bağlantıdadır. Muhalefet aynı dili, yani dini dili konuşarak yapılabilir. Buna **tefrika** denecek ve karşı konacaktır. Böyle bir toplumda kimse yurttaş değildir. [...] Bizim tarihi devlet ve iktidar anlayışımızı yukarıdaki şema içinde yerine koyabiliriz. Bütün geçmiş doğu hükümdarlıklarında [...] yukarıki yapıyı ortaya çıkarabiliriz. [...] Burada temeldeki soru şudur: Binlerce yıl süregelmiş, tekrarlanmış bu genel desendeki yaşam tarzı, acaba insanlarda kolektif bir hafıza yaratmamış mıdır? Tekrarlanan imajın nöronal sistemimizde yerleşip yerleşmediği tartışması olarak biyogenetik açıdan bakışı bir yana bırakırsak da, bunu binlerce yıllık salt kültürel, çeşitli seviyelerde imaj olarak ele aldığımızda dahi, toplumsal bir hafıza motoru, bir ENGRAM[18] var sayamaz mıyız? Böyle bir engram, davranışlarımızı açık

15. Aynı yerde, s.42.
16. Aynı yerde, s.42.
17. Aynı yerde, s.36.
18. ***Engram,*** *yunanca harf, mektup anlamına gelen* ***gramma*** *sözcüğünden türetilen bu terim (alm.* ***engramm; fr. engramme****), olayların sinir sisteminde bıraktığı iz ya da algılanan şeylerin bellekte kalmasını sağlayan kalıp anlamında kullanılmaktadır.*



ya da kapalı olarak düzenlemeyecek mi? [...] Örnek verirsek, "dış alemin zorlamasıyla" kapitalist ilişkilere girerken çakışmalı (bürokratik) örgütlenme tarzının etkilerinden kurtulabilecek miyiz? Şimdi dahi kurtulmuş muyuz? Bu kolektif hafızanın güdüleri içinde değil midir sanatkârlarımız, politikacılarımız, aydınlarımız? [...] Sivil topluma has bir engram içinde olmayanlar, onun formlarına işlerlik sağlayabilirler mi?"[19]

Asyagil Üretim Tarzının Temel Çelişkisi

Bir üretim tarzının temel çelişkisi, o üretim tarzının üretici güçleriyle üretim ilişkileri arasında ortaya çıkan çelişkiydi. Kendini egemen ve sömürülen sınıflar arasındaki savaşımla dışavuran bu çelişki, üretim tarzı ve ona karşılık düşen devlet tipinin, sınıflar savaşımı arasından aşılmasıyla çözülüyordu.

Asyagil üretim tarzının temel çelişkisiyse, egemen sınıfın devletçe sahiplenilen artıktan daha hızlı büyüme ve bu tarza özgü ikili iktisadi yapının kentsel kesim yararına gelişme, yani teknoloji ve üretici güçlerin köysel kesimdeki durgunluklarına karşın, kentsel kesimdeki ilerleme eğilimleriyle dışavuruyordu kendini. Öyleki bu çelişki ancak gitgide büyüyen bir dış artık aracılığıyla çözülebiliyordu. Çünkü, devletçe sahiplenilen iç artığın özsel kaynağını oluşturan köysel kesim, genel gelişme düzeyi karşısında göreli bir gerileme içindeydi. Gitgide büyüyen bir dış artık sağlayabilmek olanağı, asyagil üretim tarzının gene asyagil üretim tarzı olarak sürmesine, böyle bir artık sağlayabilmek olanaksızlığıysa, küllerinden Anka kuşu gibi gene kendisi doğmak üzere, asyagil üretim tarzının çökmesine yol açacaktı. Dış artık, sınıflar savaşımıyla sağlanamazdı. Oysa asyagil üretim tarzıyla köleci veya da feodal üretim tarzları arasında organik bir ardışıklık gören Marksist asyagil üretim tarzı kuramcıları, asyagil üretim tarzının temel çelişkisinin de, her zaman egemen sınıf ile sömürülen sınıf arasında olmasa bile, hiç değilse egemen sınıf bölüntüleri arasında gelişen bir sınıflar savaşımı aracılığıyla çözülebileceğini düşünme eğilimindeydiler. Örneğin Jean Chesneaux'ya göre asyagil, ama kuşkusuz "arkaik" asyagil üretim tarzının temel çelişkisi, köy topluluklarında yaşayan köylülerle, devlet erkliği ve devlet görevlileri arasındaki çelişki değildi; "üst birlik" çerçevesinde, köylülerin devlet tarafından sömürülmesini sürdürmek isteyen güçlerle toprağı özel mülk durumuna dönüştürmek isteyen güçler arasındaki çelişkiydi.[21] Söz konusu güçleri, kuş-

19. ***Sivil toplum, bürokrasi, politika ve aydınlar,*** *agm., s.36 ve 38.*
20. *Kenan Somer,* ***Sunuş,*** *"İlk sınıflı toplumlar, asyagil üretim tarzı ve doğu despotizmi" başlıklı derleme içinde, birey ve toplum yayınları, Ankara, 1985, s.21-20.*
21. *Jean Chesneaux, "Asya tipi üretim tarzının açtığı yeni araştırma alanları",* ***Asya tipi üretim tarzı içinde,*** *Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s.62-63.*

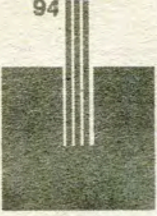
"Sivil toplumun varlığı, entelektüel ve moral temelini oluşturduğu sınıfsal devletin, gelişmiş sınıfsız toplumda sönmesiyle birlikte son bulacak, oysa bireyin varlığı gelişmiş sınıfsız toplumda da sürecekti."

kusuz kimi devlet görevlileri oluşturacak ve sömürü yetkilerini sömürü hakkına dönüştürecek bu görevliler sayesinde, kolektif devlet mülkiyetine dayanan sınıflı toplumdan, özel mülkiyete dayanan sınıflı topluma, dolayısıyla köleci ya da feodal üretim tarzlarına geçilecekti.

Ancak asyagil üretim tarzının temel çelişkisinin çözülmesiyle, özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumun varoluşunu öngerektiren prekapitalist üretim tarzlarından birine dönüşmesi olanaksızdı. Şundan ki egemen sınıf bölüntüleri arasındaki "sınıflar savaşımı", asyagil üretim tarzını kolektif topluluk mülkiyetine dayanan ilkel sınıfsız toplumdan özel mülkiyete dayanan sınıflı topluma bir geçiş aşaması durumuna dönüştürmekten çok, söz konusu çelişkinin aynı üretim tarzı ve aynı devlet tipi çerçevesinde, devlet görevlileri arasında kurulacak yeni bir dengeyle çözülmesine yol açacaktı.

Asyagil Üretim Tarzı ve Sınıflar Savaşımı

Asyagil üretim tarzının temel çelişkisinin de öbür üretim tarzlarında olduğu gibi, kendini gerçek bir sınıflar savaşımı aracılığıyla dışavuracağını düşünmek, bir yanılgı olurdu. Sınıflar savaşımı, nesnel olarak, bir üretim tarzı ile ona karşılık düşen devlet tipi yöresinde gelişen toplumsal-siyasal bir savaşımdı. Bir başka deyişle, toplumsal-siyasal bir savaşım, nesnel olarak ancak belli bir üretim tarzının temel çelişkisini çözmek ve o üretim tarzına karşılık düşen devlet tipini değiştirmek/korumak ekseninde ve iki karşıt yönde gelişen bir savaşım olduğu zaman, sınıflar savaşımı kimliğini kazanıyordu. Öyleyse isyanlar, kanlı çatışmalar biçimine de bürünse, her toplumsal-siyasal savaşımın bir sınıflar savaşımı olamayacağı açıktı. Asyagil sınıflı toplumlarda, sömürülen sınıf ya da sınıf bölüntülerinin toplumsal eleştirisi, isyan durumuna büründüğü zamanlarda bile, sömürenlerle sömürülenler arasındaki toplumsal ilişkinin kendisine değil, tam tersine devlet görevlilerinin, var olan ilişkiler gereğince, sömürülenlere karşı görevlerini yerine getirme biçimlerine yöneliyordu. Çünkü sömürülen sınıfların, yeniden üretimi kendi geleneksel varoluş koşullarının bozulmadan sürdürülmesini öngerektiren asyagil üretim ilişkilerini de, bu ilişkileri temellendiren doğu despotizmi devlet tipini de değiştirmek istemeleri



için bir nedenleri yoktu. Sömürücü sınıfların da böyle bir nedenleri olamazdı. Öyleyse, asyagil üretim tarzı çerçevesinde sömüren ve sömürülen sınıflar arasında olduğu gibi, egemen sınıf bölüntüleri arasında da gerçek anlamda bir sınıflar savaşımından söz edilemezdi. Üretici güçlerdeki gelişmelere koşut olarak değişmesi gereken şey, öyleyse devlet tipi ve onun simgelediği üretim tarzı değil, ama sömürülen sınıfın geleneksel varoluş koşullarının bozulmadan sürdürülmesini güvence altına almak koşuluyla, devleti oluşturan egemen sınıf bölüntüleri arasındaki dengelerdi. Doğu despotizmi ve asyagil üretim tarzı çerçevesinde, kimi zaman kanlı halk ayaklanmaları biçimine de bürünebilen toplumsal-siyasal savaşımlar, işte bu dengeler yöresinde gelişen savaşımlardı. Doğu despotizmi ve asyagil üretim tarzı çerçevesinde, toplumsal devrim olanaksızdı. Toplumsal devrimlerin yeri, özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlardı. Sınıf çelişkileri, ancak özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlarda uzlaşmaz bir nitelik kazanabilirlerdi. Kolektif devlet mülkiyetine dayanan sınıflı toplum tipinin sınıflarıyla, özel mülkiyete dayanan sınıflı toplum tipinin sınıfları arasında, bu toplum tiplerinin her ikisinin de sınıflı toplum tipi olmasına karşın, işte böyle bir içerik farkı vardı.

Sivil Toplum

Kolektif mülkiyet, ister asyagil, slav, antik ve germen mülkiyet biçimlerindeki **topluluk mülkiyeti,** ister asyagil üretim tarzındaki **devlet mülkiyeti** biçimine bürünsün, topluluk üyesini kendi doğal topluluğuna bağlayan ve ancak özel mülkiyet tarafından koparılabilecek olan bir "göbek bağı" oluşturuyordu. Eski topluluk üyesinin "cinsil varlık, kabilesel varlık, bir sürü hayvanı" (Marx) olmaktan çıkarak bir "politik hayvan", bir yurttaş durumuna dönüşmesine yol açan bireyselleşme sürecinin başlaması da işte bu "göbek bağı"nın kopmasına bağlıydı. Kolektif topluluk mülkiyetine dayanan ilkel sınıfsız toplumdan **özel mülkiyete** dayanan sınıflı topluma geçişin önemi de işte buradaydı.

Sivil toplum, yani devletin entelektüel ve moral temeli durumuna gelerek, devleti sınıflı toplumun "resmi özeti" ya da politik toplum durumuna dönüştüren üstyapısal uğrak olarak yurttaşlar toplumu, ancak bireylerin oluşmasıyla birlikte, öyleyse özel mülkiyete dayanan

"Sivil toplumun önemi, dokunduğunu demokrasiye (ya da diktatörlüğe) dönüştüren bir sihirli değnek olmasından değil, sınıflar savaşımının odaklandığı yer olmasından geliyordu."

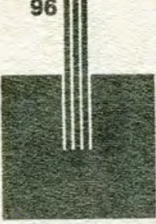


sınıflı toplum tipinin ve bu tip sınıflı toplumların varlığını öngerektiren uzlaşmaz üretim tarzları ve bu tarzlara karşılık düşen sınıfsal devlet tiplerinin oluşmasıyla birlikte oluşabilirdi. Kolektif devlet mülkiyetine dayanan sınıflı toplumda, sivil toplum oluşamazdı. Özel mülkiyete dayanan batılı sınıflı toplumlardaki sınıfsal devlet tipleri, sivil topluma ve dolayısıyla temel sınıflarca simgelenen üretim tarzlarına dayanırlarken, asyagil üretim tarzları tersine, doğu despotizmine, doğu despotizmi devlet tipine dayanıyorlardı. Bir başka deyişle, kolektif devlet mülkiyetiyle temellendirilen asyagil ya da doğulu sınıflı toplumlarda sınıflar, devlete; batılı sınıflı toplumlardaysa devlet, sınıflara dayanıyordu. Bunun sonucu, asyagil sınıflı toplumlarda bir "devlet ideolojisi"nin egemen olmasına karşın, batılı sınıflı toplumlarda her sınıfın kendi iktisadi uzlaşmazlıklarını yansıtan, kendine özgü bir sınıfsal ideolojisi vardı ve egemen sınıfın ideolojisi, egemen ideolojiydi.

Bireyselleşme

Bireyselleşme, özel mülkiyete dayanan toplum tipinin oluşmasıyla başlamakla birlikte, bu toplum tipiyle sınırlı değildi. Gerçi batılı sınıflı toplumların varoluşunu öngerektiren ve iktisadi toplumsal kuruluşun -"arkaik" asyagil üretim tarzından sonraki- gitgide ilerleyen dönemlerini simgeleyen ardışık uzlaşmaz üretim tarzları ve onlara karşılık düşen sınıfsal devlet tipleri çerçevesinde başlayıp gelişiyordu. Ancak sınıflaşma sürecinin gelişmiş sınıfsız topluma değin gelişmesine koşut olarak, batılı sınıflı toplum çerçevesinde gelişen bireyselleşme süreci, "insanlığın tarihöncesi" olan batılı toplumun, yerini "insanlık tarihi"nin başlayacağı "düzenli toplum"a bırakmasından sonra da, "bütünsel insan"da doruğuna erişmek ve artık hep bu dorukta kalmak üzere, gelişmesini sürdürecek ve gelişmiş sınıfsız toplumda her bireyin özgür gelişmesi herkesin uyumlu gelişmesinin temel koşulu olacaktı.

Bireyselleşme ve sivil toplumla özel mülkiyete dayanan sınıflı toplum arasındaki bu türeyimsel örtüşme, bunlar arasında kopmaz ve eşsürerli bir bağlılık olduğu anlamına gelmiyordu. Bireyin sürerliği gibi, sivil toplumun sürerliği de özel mülkiyete dayanan sınıflı toplum tipiyle sınırlı değildi. Ancak gelişmiş sınıfsız topluma öngelen sosyalist toplumu da batılı sınıflı toplum içinde sınıflandırmak (ve özel mülkiyete dayanan batılı sınıflı toplumla, toplumsal mülkiyete dayanan batılı sınıflı toplum arasında da özsel bir ayrım yapmayı unutmamak) gerektiğine göre, batılı sınıflı toplumun sürerliği gerçeklikte yalnızca özel mülkiyete dayanan batılı sınıflı toplumun sürerliğini aşıyor ve sivil toplumla batılı sınıflı toplum arasında kopmaz ve eşsürerli bir bağlılık kuruluyordu. Ama bireyin sürerliği sivil toplumun sürerliğini de aşıyordu. Çünkü sivil toplumun varlığı, entelektüel ve moral temelini oluşturduğu sınıfsal devletin, gelişmiş sınıfsız toplumda sönmesiyle birlikte son bulacak, oysa bireyin varlığı gelişmiş sınıfsız toplumda da sürecekti.

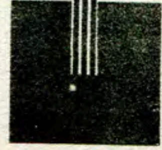


Politik Toplum, Demokrasi ve Diktatörlük

Kolektif devlet mülkiyetine dayanan asyagil sınıflı toplumda, sivil toplum gibi politik toplum da oluşamıyordu. Devlet, ancak sivil toplumla temellendirildiği ölçüde politik toplum durumuna, sınıflı toplumun resmi özeti durumuna dönüşebiliyordu. Sivil toplumun "alter ego"suydu, "öteki ben"iydi politik toplum; ikisi ancak birlikte varolabiliyorlardı. Politik toplumun siyasal etkinlikler, sivil toplumun siyaset dışı etkinlikler alanı olarak düşünülmesi doğru değildi. Birey, politik toplumda resmi devlet görevlisi olarak, sivil toplumdaysa belli bir toplumsal sınıftan yurttaş olarak siyasal etkinlik gösteriyordu. Siyasal etkinlik salt resmi devlet görevlilerinin tekelinde kaldığı sürece, kuşkusuz sınıflı toplumdan ve devletten söz edilebilirdi; ancak sivil toplumdan da, politik toplumdan da söz edilemezdi. Asyagil sınıflı toplumda durum, işte böyleydi. Siyasal etkinliğin salt resmi devlet görevlilerinin tekelinden çıkması, sivil toplumun da, politik toplumun da varoluş koşuluydu. Ancak batılı sınıfsal devletlerde gerçekleşebilirdi bu koşul. Bir devlet biçimi olarak demokrasi ve diktatörlük de, ancak batılı sınıfsal devletlerde olanaklıydı. Böyle olduğu için de demokrasi ve diktatörlük, sınıfsal bir nitelik taşıyorlardı. Demokrasinin sivil toplumu öngerektirmesine, sivil toplumun olmadığı yerde demokrasinin de olmamasına rağmen, sivil toplumun **kendisini** bir demokrasi güvencesi olarak görmek de, sivil toplumu fetişleştirmek anlamına gelirdi. Gerçeklikte demokrasi gibi diktatörlük de sivil toplumun varlığını öngerektiriyordu. Demokratik rejimleri olduğu denli, antidemokratik-diktatoral rejimleri, örneğin faşizmi de hep sivil toplum temellendiriyordu. Çünkü sınıfsal devlet tiplerini olduğu gibi, sınıfsal devlet biçimlerini de sivil toplumun **kendisi** değil, sivil toplumda odaklanan sınıflar savaşımı belirliyordu. Sivil toplumun önemi, dokunduğunu demokrasiye dönüştüren bir sihirli değnek olmasından değil, sınıflar savaşımının odaklandığı yer olmasından geliyordu. Gürbüz bir sivil toplum, öyleyse gürbüz bir politik toplum ve dolayısıyla gürbüz bir devlet, ancak toplumsal yaşamın iktisadi, siyasal ve kuramsal bütün düzeylerinde yansıyan demokratik bir sınıflar savaşımı arasında gerçeklik kazanabilirdi.

Asyagil Durgunluk

İki ayrı sınıfsal toplum tipi arasında özsel bir ayrım yapılmadıkça, asyagil kuruluşlara özgü "durgunluk" sorunu da doğru bir biçimde kavranamaz; üretici güçlerin asyagil üretim tarzı çerçevesinde, köleci üretim tarzına karşılık düşen gelişme düzeyine erişme ve bu düzeyi aşma yeteneksizliği olarak düşünülebilirdi. Gerçi asyagil üretim tarzı yalnızca **Formen**'de betimlenen "arkaik" asyagil üretim tarzıyla özdeşleştirilirse, böyle bir yanılgıya yer kalmaz, ama o zaman da iki ay-

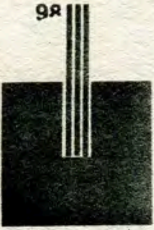


rı sınıflı toplum tipi arasında özsel bir ayrım yapılmamış, asyagil üretim tarzı kolektif topluluk mülkiyetine dayanan sınıfsız toplumdan, özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumlara bir geçiş, kolektif mülkiyet biçimlerinin dağılıp, yerlerini çeşitli özel mülkiyet biçimlerinin alacakları bir aşama olarak değerlendirilmiş ve böylece Asyagil üretim tarzına özgü ve "tarihsizlik" söylencesini de temellendiren "durgunluk" sorunu düpedüz yadsınmış olurdu. Oysa, vardı böyle bir sorun ve iki ayrı sınıflı toplum tipi arasında özsel bir ayrım yapılınca, asyagil kuruluşlara özgü "durgunluk" sorununun gerçeklikte üretici güçlerin köleci ve feodal üretim tarzlarına karşılık düşecek gelişme düzeyine erişebilme yeteneğine karşın, doğulu sınıflı toplumdan batılı sınıflı topluma, asyagil üretim tarzlarından öteki üretim tarzlarına organik geçiş yeteneksizliğine dayandığı ortaya çıkıyordu. Asyagil üretim tarzları, kendi iç dinamiğiyle öteki üretim tarzlarına evrilme yeteneğinden yoksundu. Çünkü, tarihsel olarak sonu kapitalizme varan üretim tarzları dizisi içinde yer alan öteki prekapitalist üretim tarzları, tıpkı kapitalizm gibi, özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumun varoluşunu öngerektiriyor ve üretici güçlerin belli bir gelişme aşamasıyla belli tarihsel çevre koşulları altında, batılı sınıflı toplum içinde türüyorlardı. Oysa doğulu sınıflı toplum, üretici güçlerinin hiçbir gelişme aşamasında, kendi organik gelişmesiyle özel mülkiyete dayanan sınıflı toplum durumuna dönüşemiyordu.

Asyagil üretim tarzlarının "eşdeğerli" çeşitliliği, üretici güçlerin asyagil üretim tarzı çerçevesindeki değişik gelişme düzeylerine, bu çeşitlilik içindeki süreklilik ise, toplumsal koşulların durgunluğuna (ya da "durgun üretim ilişkileri"ne) bağlıydı. Toplumsal koşulların durgunluğu da, kolektif devlet mülkiyetine dayanan sınıflı toplumdan, özel mülkiyete dayanan (ve dolayısıyla devletten bağımsız bir iktisadi güç sahibi ve bu gücünü siyasal güce dönüştürmeye yetenekli bir egemen sınıfın varlığına yol açan) sınıflı topluma geçiş sürecini engelleyen doğu despotizmi tarafından simgeleniyordu.

Ancak, asyagil üretim tarzına özgü ve "durgun üretim ilişkileri"ne dayanan bu toplumsal durgunluğun, üretici güçlerin koşullu durgunluğuna ilişkin bir görünümü de yok edildi. Kendini iki düzeyde dışavuruyordu bu görünüm.

"Bir dünya sistemi durumuna gelen kapitalizmin tarihsel mezar kazıcılığı olmasaydı bile, Asyagil üretim tarzı, kaç canlı olursa olsun, feodal 'eşdeğerli' Asyagil üretim tarzını aşamazdı. Kapitalist ve sosyalist 'eşdeğerli' Asyagil üretim tarzları olanaksızdır."



Birincisi, köysel kesim düzeyinde. Köysel kesim düzeyindeki durgunluk, üretici güçlerin, ikili iktisadi yapıdan kaynaklanan çelişik gelişmesine dayanıyordu. İkili iktisadi yapı, köyle kentin ayrımlaşmamış birliğini simgeleyen "arkaik" asyagil üretim tarzından başlayarak, köleci ve feodal "eşdeğerli" asyagil üretim tarzlarında, yalıtık köy topluluklarından oluşan kırsal kesimin durgunluğuna karşın, kentlerde parlak bir gelişmeye yol açıyordu. Kırsal kesimin durgunluğu, devletin genel kural olarak tarımsal artığın tümüne el koymak ve böylece kendinden bağımsız iktisadi güç odaklarının türemesini engellemek yolunda gösterdiği çabalara bağlıydı. Kırsal kesim, son derece geri ve hemen hemen değişmeyen bir teknolojik düzeyde, ancak kendi basit yeniden üretimini sağlayabiliyordu. Devlet düzeyinde yalnızca siyasal güce dayanan iktisadi güç odaklanmalarına olanak verilmesi, kırsal topluluklar düzeyinde iktisadi güç odaklanmalarının engellenmesini öngerektiriyordu.

Devletçe tümüne el konulan tarımsal artık, kırsal kesimin durgunluğu pahasına kentlerde, genel kural olarak fetihlerden gelen yeterli bir dış artıkla birleştiği zaman, parlak bir gelişmeyi güvence altına alıyordu. Böylece ikili iktisadi yapı, doğu despotizminin özsel temelini oluşturan kırsal kesimin yalnızca toplumsal koşullar (üretim ilişkileri) bakımından değil, teknolojik düzey ve üretici güçlerin gelişmesi bakımından da tam bir durgunluk içinde yaşamasıyla belirginleşiyordu. Yoksa kırsal topluluklar düzeyindeki iktisadi güç odaklanmaları, sömürülen köylü üreticilerce de doğal bir düzen olarak benimsenen kurulu düzenin tehlike çanlarını çalabilirlerdi. Sonuç olarak, toplumsal koşullardaki genel durgunluk temelinde, teknoloji ve üretici güçler, asyagil üretim tarzının ikili iktisadının kentsel kesiminde gelişirken, kırsal kesiminde durgun kalıyorlardı. Özellikle köleci ve feodal "eşdeğerli" asyagil üretim tarzlarının egemen olduğu kuruluşlarda, kırsal kesimdeki durgunluğun yol açacağı gerçek çağdışılık daha da belirginleşiyordu. Doğu uygarlığının tarihsel hareketine, ancak kentsel kesim katılabiliyordu.

Üretici güçlerin durgunluk görünümü, kendini ikinci olarak feodal "eşdeğerli" asyagil üretim tarzı düzeyinde dışavuruyordu. asyagil üretim tarzında üretici güçlerin genel gelişme düzeyi bakımından da aşılamayacak bir sınırı olduğu anlamına geliyordu bu. Üretici güçlerin genel gelişme düzeyi, asyagil üretim tarzında, asyagil prekapitalizmin gelişme olanaklarıyla sınırlıydı. Batı feodalitesinde kapitalizme yol açan tefeci ve tüccar sermayesi (ticaret sermayesi), asyagil üretim tarzında yozlaşmadan ya da Dr.Kıvılcımlı'nın deyimiyle, "tarihsel devrim"den başka bir şeye yol açamıyordu. Bir dünya sistemi durumuna gelen kapitalizmin tarihsel mezar kazıcılığı olmasaydı bile, asyagil üretim tarzı, kaç canlı olursa olsun, feodal "eşdeğerli" asyagil üretim tarzını aşamazdı. Kapitalist ve sosyalist "eşdeğerli" Asyagil üretim tarzları olanaksızdı.

Doğu Toplumu ve Özel Mülkiyet

Asyagil sınıflı toplumun kolektif devlet mülkiyetine dayanması, bu toplumda özel mülkiyet olmadığı anlamına gelmiyordu. Asyagil üretim tarzı, üretici güçlerin özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumların oluşmasına yol açabilecek kadar gelişmedikleri bir gelişme düzeyinde biçimlenmekle birlikte, üretici güçlerin daha "arkaik" asyagil üretim tarzı çerçevesindeki gelişmesi sonucu asyagil topluma özgü bir özel mülkiyet gene de oluşuyordu. Ancak devletten bağımsız bir iktisadi güce sahip ve bu gücünü siyasal güce dönüştürebilecek yetenekte bir sınıfın, dolayısıyla özel mülkiyete dayanan bir sınıflı toplumun oluşmasına yol açabilecek nitelikte bir özel mülkiyet değildi bu. Üretici güçler bu nitelikteki özel mülkiyete dayanan bir sınıflı toplumun oluşmasına yol açabilecek denli geliştikten sonra da, doğu despotizmi, hatta bu asyagil özel mülkiyetin toplumda belli bir yaygınlık kazanmasına karşın, toplumun kolektif devlet mülkiyetine dayanan asyagil sınıflı toplum kimliğini koruyacaktı. Üretici güçlerin gelişme düzeyi bakımından, köleci ve feodal üretim tarzlarıyla "eşdeğerli" asyagil üretim tarzının varlığına da bu durum yol açıyordu.

Doğu Despotizmi

Özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumun oluşması, iktisadi güç sahibi ve bu gücü siyasal güce dönüştürmeye, kendi sınıfsal devletini kurmaya, öyleyse bir devlet biçimi olarak demokrasiyi (ya da diktatörlüğü) fethetmeye yetenekli bir egemen sınıfın oluşmasına bağlıydı. Doğu despotizmi, sömürülenlerin özsel eğilimine de uygun olarak, işte bu egemen sınıfın oluşmasını engelliyordu. Doğu despotizminde genel bir kural olarak bağımsız bir iktisadi güce sahip ve bu gücünü siyasal güce dönüştürmeye yetenekli egemen bir sınıf yoktu; siyasal güce sahip olduğu için ve sahip olduğu ölçüde iktisadi güç de kazanan bir egemen sınıf vardı. Daha önce de belirtildiği gibi, "sömürü hakkı"na değil, "sömürü yetkisi"ne sahipti bu sınıf ve sömürü yetkisini de görev yetkisinden aldığı için "bürokratik" bir nitelik taşıyordu.

Asyagil üretim tarzını asyagil üretim tarzı yapan şey, doğu despotizmiydi. Her şeyden önce bir devlet tipiydi asyagil üretim tarzı. Doğu despotizminin belirleyici ve koruyucu egemenliği altında, asyagil sınıflı toplumla bir ve aynı şey oluyor ve sonuna değin de öyle kalıyordu. Ancak bir devlet tipi olarak doğu despotizmiyle, sınıfsal devlet tiplerinin despotik biçimlerini simgeleyen ilerlemeci ya da gerilek sezarizmleri, kısacası devlet tipi olarak despotizmle, devlet biçimi olarak despotizmi de karıştırmamak gerekiyordu. Gerçi Engels, eski tarım topluluklarının Hindistan'dan Rusya'ya değin varlıklarını sürdürdükleri her yerde, binlerce yıldan beri en kaba **devlet biçimi** olan do-



ğu despotizminin temellerini oluşturduklarını yazıyordu **(Anti-Dühring).** Oysa, asyagil mülkiyet biçimlerinden türeyen öteki (slav, antik, germen) komünal mülkiyet biçimlerinin, kolektif topluluk mülkiyeti kalarak temellendirebilecekleri despotik devletler (Örneğin, slav tarım komünlerinin temellendirdiği "çarlık despotizmi" gibi), gerçeklikte bir doğu despotizmi olamazlardı. Doğu despotizmi, kolektif topluluk mülkiyetinin, kolektif devlet mülkiyetine dönüşmesini öngerektiriyordu.

İlkel toprak mülkiyeti biçimlerinin en eskileri ve en basitleri, asyagil toprak mülkiyeti biçimleriydi. Asyagil mülkiyet biçimleri içinde yaşayan ilkel sınıfsız toplumlar, birliklerinin bir aile başkanları topluluğu ya da bir tek aile başkanı tarafından temsil edilmesine göre, şu da bu ölçüde "demokratik" ya da "despotik" bir biçimde örgütlenebiliyorlardı. Asyagil mülkiyet biçimleri içinde daha "demokratik" bir biçimde örgütlenebilen ilkel sınıfsız toplumlar, asyagil mülkiyet biçimini ya yalnızca "biçim" ya da "biçim ve içerik" değişikliklerine uğratarak, slav, antik ve germen mülkiyet biçimlerine, ardından antik ve germen mülkiyet biçimlerinin dağılmasıyla, "askeri demokrasi" uğrağından başlayarak bundan böyle özel mülkiyete dayanan sınıflı toplum temelinde, üretici güçlerin gelişme aşaması ve tarihsel çevre koşullarına göre, köleci ve/ya da feodal üretim tarzlarına ve bu tarzlara karşılık düşen sınıfsal devlet tiplerine geçerlerken, daha "despotik" biçimde örgütlenen ilkel sınıfsız toplumlar, gene asyagil mülkiyet biçimi çerçevesinde, ama onu "içerik" değişikliğine uğratan doğu despotizmi devlet tipinin oluşmasıyla birlikte, kolektif devlet mülkiyetine dayanan sınıflı toplum temelinde, asyagil üretim tarzına geçiyorlardı. Böylece doğu despotizmi devlet tipinin oluşmasıyla, ilkel asyagil sınıfsız toplumun içeriği değişiyor, tarımsal topluluklar kendi topraklları üzerindeki kolektif mülkiyetlerini yitiriyor, kolektif topluluk mülkiyetinin yerini kolektif devlet mülkiyeti alıyordu. Bu dönüşüm olmadıkça, özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumların oluşması önlenemezdi. Doğu despotizmi, işte bu süreci engelleyen devlet tipiydi. Öteki despotik devletler, Engels'in olumlamasının tersine, çeşitli sınıfsal devlet tiplerinin despotik biçimlerini simgeleyen sezarist devletlerden başka bir şey, öyleyse bir doğu despotizmi olamazlardı.

İdris Küçükömer'e Saygı

Çağdaş sivil toplum formlarına işlerlik sağlayabilmek için, her şeyden önce doğu despotizmine özgü toplumsal hafızanın etkilerinden arınmak gerekiyordu.

İki yıl önce (5 Temmuz 1987) yitirdiğimiz İdris Küçükömer'in sürekli bir arayış içinde, çoğu kez parlak sezgileri dile getirdiği için belki zaman zaman upuygun biçimini bulamayan tüm yapıtı, zaman zaman çelişik görünümlere bürünen tüm etkinliği, gerçeklikte tam bir iç tutarlılıkla, işte bu gerekirliği ortaya koymaya yöneliyordu.

İŞÇİ SINIFINI TANIMAK

Zafer Üskül

Yıldırım Koç, **Marksizm** ve **Gelecek** Dergisi'nde yayınlanan ilginç makalesinde, Türkiye işçi sınıfının nesnel durumu ve gelişimi üzerinde de duruyor. Burada, dikkat çekici olan bir nokta, Koç'un, Türkiye işçi sınıfının nesnel durumunu, çok az sayıda araştırmaya dayanarak belirlemek zorunda kalması. Üstelik, bu araştırmaların, bütünün küçük parçalarını konu alan araştırmalar olduğu görülüyor. İşçi sınıfının nesnel durumunu ortaya koymaya çalışırken araştırmaların nesnel durumuda ne yazık ki bu.

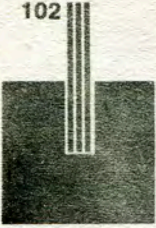
Bu eksiklik, uzun süreden beri kafamı meşgul ediyordu. Türkiye işçi sınıfının bir fotoğrafı mutlaka çekilmeliydi. Bu yapılmadan ne sağlıklı değerlendirmeler yapmak, ne de geçerli politikalar üretmek ve uygulamak olanaklıydı.

1988 yılı başında, bu düşüncemi açtığım bir grup arkadaşım beni desteklediler. İşçi sınıfının niceliksel ve niteliksel özelliklerini, ekonomik ve toplumsal durumunu, bunun zaman içinde nasıl bir evrim gösterdiğini, çalışan insanların değişen koşullara uyum göstermede karşılaştıkları sorunları somut olarak ortaya koyacak bir bilimsel araştırma yapmanın zorunluluğunda birleştik.

Böyle bir araştırmanın gerçekleştirilmesinde, işçi sendikalarının desteği kaçınılmaz görünüyordu. En büyük destek de, Türk-İş'ten beklenmeliydi.

Bunun üzerine, niyetimizi, Türk-İş Eğitim Müdürü Metin Ogan aracığıyla Türk-İş yöneticilerine ilettim. Ardından, destek isteğimizi somutlaştırmak üzere, altı kişiden oluşan bir grup kurarak bir araştırma projesi geliştirdik. Bu projede, araştırmanın gerekliliği, amacı, kapsamı, yöntemi, kadrosu, anketçilerin eğitimi, araştırmanın zaman planlanması, bütçesi ayrıntılı olarak belirlendi.

Araştırma projemizi, Barlas Tolon ve benim imzamla, Türk-İş Eği-



tim Sekreteri Mustafa Başoğlu'na Ankara'da verdim. Aynı gün (Mart 1988'de) Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz'la da görüşüp amacımızı anlattım ve desteklerini istedim. İsteğimizin özü 35 milyon TL ile anketlerin gerçekleştirilmesinde Türk-İş'e bağlı sendikaların desteğiydi. Başoğlu ve Yılmaz böylesi bir araştırmanın gerekliliğini kendilerinin de duyduklarını belirtip ilgi gösterdiler. Yoğun çalışmalarından fırsat bulur bulmaz konuyu yönetim kurulunda görüşeceklerdi.

Onlar, talebimizi değerlendirmek için fırsat ararlarken, biz çalışmalarımızı sürdürdük ve bir anket formu taslağı hazırladık. Bu taslağı ilgi duyabilecek kişilerin, örneğin, Yıldırım Koç ve Prof.Dr. Mübeccel Kıray'ın incelemesine sunduk. Taslak üzerine bildirilen görüşlerin ışığı altında anket formunu geliştirme çalışmasını sürdürürken Türk-İş'le temasımı da kesmedim. Ama, işleri hep çok yoğundu. Bu arada, bizim önerdiğimiz zaman planlaması aşınmıştı. Ama, ziyanı yok, yeni bir zaman planlaması yapabilirdik. 1988 yazında Mustafa Başoğlu ile tekrar görüştüm, anket formunu incelemelerine sundum. Beklemeyi sürdürdük. Bu satırları Temmuz 1989 sonlarında yazıyorum. Türk-İş, araştırma projemizi reddetmedi. Hâlâ, yönetim kurulunun konuyu inceleyip yanıtını vermesini bekliyoruz.

Tasarlanan Araştırmanın Yaklaşımı Neydi?

Yazının başında da belirtildiği gibi, araştırma projesi, Türk- İş'e bağlı sendikalara üye tüm işçileri kapsayacak biçimde yerleşim yeri (coğrafi olarak) ve nüfus büyüklükleri, işyeri büyüklükleri, işkolları ayrımlarında da analize olanak sağlayan bir yapıda işçileşme sürecini incelemek amacıyla hazırlanmıştı. Bu temel amaç çerçevesinde, sosyodemografik ve ekonomik durumun, işçi-işveren ve işçi-sendika ilişkilerini, işçilerin çeşitli konulardaki tutum ve davranışlarını, ileriye dönük umut ve beklentilerini, ülke sorunları ve geliştirilen ekonomik politikalara karşı tutum ve davranışlarını, işçinin toplumsallaşmasında kitle iletişim araçlarının etkilerini, son yıllarda izlenen ekonomik ve sosyal politikaların işçi ve ailesi üzerindeki sosyolojik etkilerini ayrıntılı olarak inceleme olanağı doğacaktı.

Beklerken

Türk-İş'in yanıtını beklerken, hem anket formumuzu denemek, hem deneyim kazanmak, hem de zamanı değerlendirerek ortaya somut bir çalışma koyabilmek amacıyla, işçilerine anketi uygulayabileceğim bir-iki fabrika araştırmaya giriştim. Çorlu Kaymakamı'nın aracılığıyla, Çorlu'da faaliyette bulunan Çorlu İplik Fabrikası ve Aymar Yağ Sanayii AŞ. yöneticileriyle görüştüm. Aymar Yağ Sanayii AŞ'nin İstanbul'da bulunan yönetimi, toplu sözleşme görüşmelerinin başlamak üzere olduğu bu dönemde bir anket uygulamasının doğru olmayacağı dü-

“Türkiye işçi sınıfının bir fotoğrafı mutlaka çekilmeliydi. Bu yapılmadan ne sağlıklı değerlendirmeler yapmak, ne de geçerli politikalar üretmek ve uygulamak olanaklıydı.”

şüncesiyle, çalışmamıza izin vermedi. Çorlu iplik ise, bu konuda olumlu davrandı.

Çorlu Ticaret ve Sanayi Odası Rehberi, Çorlu iplik Sanayi ve Ticaret AŞ'yi şöyle tanıtıyor:

“Çorlu İplik Sanayi ve Ticaret AŞ. Çorlu'nun organize olma hazırlıkları içinde bulunan Sanayi Bölgesi olarak kabul edilen F 19 CI paftasında 46.861 m^2 arazi üzerinde ima edilmiştir. Fabrikanın kapalı alanı 6.500 m^2'dir.

“Fabrikada yün tipi sanayi ipliği üretilmektedir. 30 numara bazında günlük fiili 4.000 kg. iplik imal edilmektedir. Bu üretimde bir gün 22,5 saat olarak hesap edilmektedir. Fabrikanın planlanan üretimi günlük 8.000 kg. iplik imalatıdır.

“Fabrikanın Tekirdağ Gümrük Müdürlüğüne bağlı Fiktif antreposu vardır. Fabrika aktüel olduğu için arıtma tesisleri mevcuttur. Alt yapı tesisleri tamamlanmış olup, proje tutarı 2.5 milyar liradır. Tescilli sermayesi 800 milyon lira olan şirketin fiili mevcudu (istihdam edilenler) 200 kişidir. Fabrikanın toplam motor gücü 1260 kw.dır.”(1)

Fabrika yönetimiyle görüşmeye ilk gidişimde (Haziran 1988), o sırada fabrika müdürü olan sayın Mustafa Terekli'den aldığım bilgiler ise şunlardı:

Fabrika, 1985 Eylülünde deneme üretimine başladı. 1986 Martında iplik üretimine geçti. Bazı üniteler henüz yatırım aşamasındadır. Fabrika, 12.500 iğliktir. Üç vardiya çalışılmaktadır.

Toplam işçi sayısı 196'dır. Buna ek olarak, ticaret lisesi öğrencisi 4 stajyer çalışmaktadır.

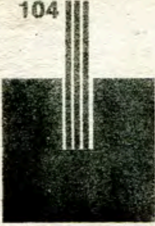
İşçiler, büyük çoğunluğuyla göçmen tarım işçileri arasından alınıyor. Sendikalı değiller. Tüm işçiler asgari ücretle çalıştırılıyor. Sosyal yardım ödenmiyor, ancak “prim” adı altında her ay bir miktar ödeme yapılıyor.

Asgari ücret, o dönemde 126.000 TL'ydi.

İşçiler Tekirdağ, Çorlu ve Çorlu'nun köylerinde oturmakta ve işyerine fabrikanın servis aracıyla getirilmekteydi. Fabrika işçilere yemek veriyordu.

Anketi uygulamaya geçmeden önce, işçilerin sendikasız olması göz-

*(1) **Çorlu Ticaret ve Sanayi Odası Rehberi**, ARBA Araştırma Basım Yayın Limited Şirketi Rehber Dizisi: 8, Çelik Cilt Mat., Ocak 1987, İstanbul, s.72-73.*



önüne alınarak, gerekli düzeltmeler yapıldı.

Böylece, araştırmanın kapsamının ne olduğunu açıklarken, sözü edildiği gibi geniş kapsamıyla henüz gerçekleştirilmiş olmasa da, Çorlu İplik Fabrikası'nda 48 kişilik örnek kitleye, pilot çalışma niteliğinde anket uygulandı ve fabrikada çalıştıkları bölüme (üretim-hizmet-büro) göre kendi içlerinde ağırlıklandırılarak tüm kitleye (o sırada çalışan 158 kişiye) teşmil edildi. Örnek kitlenin, işçilerin adları yazılı listeden rastlantısal olarak seçilmesi gerekirken, bu gerçekleştirilemedi. Bu da, sapma yaratabilecek bir etkidir.

Aşağıda sunulan bulgular, bir pilot çalışmanın sonucu elde edilen ipuçları olarak değerlendirilmelidir. Örnek kitlenin sınırlı sayısı nedeniyle anketle derlenen bilgilerden ancak anlamlı ipucu olarak görülen noktalar üzerinde duruldu. Yoksa, elde edilen bu ipuçları, bu noktada genellemeye açık bulgular olarak görülmemelidir.

Bulgular

Araştırma bulguları ile saptanan sosyodemografik ve ekonomik özellikler:

Ağırlıkla kadınların (% 56.9) çalıştığı fabrikada, işçilerin çoğunluğunu gençler oluşturuyor. Yaş ortalaması 26 olarak hesaplanan bu kitlenin % 57.1'i 24 ve daha küçük yaşta. Genelde, bu genç işçilerin önemli kısmı (% 84.7) da, bekar. Dolayısıyla çoğu, ana/babasıyla birlikte yaşıyor ve henüz aile reisi konumunda değil. Evli kadın işçilerle birlikte, aile reisi olmadığını belirtenlerin oranı % 75.1 gibi önemli bir kesim. Ortaya çıkan bu yapı, işçilerin yaşamakta oldukları hanede gelir getiren başkalarının da varlığını düşündürmekte. Nitekim, hane halkı bilgileri, araştırma kapsamına girenlerin % 93'ünün yaşadıkları hanelerde gelir getiren başka kişi ya da kişilerin de olduğunu göstermiştir. Evli değillerse, çoğu zaman baba ve / veya kardeş, evli iseler eş ve / veya çocuklar gelir getirici bir işte çalışan aile üyeleri arasındadır. Hane başına düşen ortalama kişi sayısı ise 4.5 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak, Çorlu İplik Fabrikası'nda çalışan işçilerin aldıkları ücret, hane gelirini ancak bir kısmını oluşturmaktadır. "Tüm işçilerin asgari ücretle çalıştığı, sosyal yardım ödeneğinin olmadığı, ancak prim adı altında her ay bir miktar ödemenin yapıldığı" koşullarda, aynı hanede birden fazla kişinin çalışması, doğal karşılanması gereken bir zorunluluk olsa gerek. Araştırma kapsamına giren işçilerin hemen hemen tümünün ailesinde birden fazla kişinin gelir sağlayıcı konumunun yanısıra, % 29.1'lik bir kesmin ayrıca topraktan da belirli bir getiri (ayni ve/veya nakdi) elde ettiği de saptanmıştır. Halen işçiler arasında çevre köylerde yaşayanlar olup kendisinin ya da ailesinin köyde toprağı bulunduğunu belirtenlerin oranı % 47.7'dir. Dolayısıyla kendisi ya da ailesi toprak sahibi olanların tümünün buradan getirisi yoksa da, köyleri ile olan bağlantılarını tamamen de koparmış değillerdir. İşçiler, Tekirdağ, Çorlu ve çevre köylerde yaşamaktadırlar. Bu bölge-

de doğanların yanısıra, sonradan yerleşenler de (% 32.9) vardır. Bu kesim içerisinde Bulgaristan'da doğanların ağırlığı söz konusudur.

İşçilerin çoğunluğu (% 64.3) ilkokul ve daha az öğrenimlidir. Geriye kalan üçte birlik kesim ise ortaokul veya lise bitirmiştir. Ana babaların öğretim düzeyleri karşılaştırıldığında, ilkokuldan sonra öğrenimini sürdürebilme şansını elde etmiş olanların daha fazla olduğu görülebilir. Ana-babası ilkokuldan sonra da öğrenimini sürdürebilmiş işçilerin oranı ancak % 10 dolayındadır.

İşçiler arasında da, kendi çocuklarını okutabilme özlemi yaygındır. Nitekim, kitlenin dörtte üçü çocuğunun eğitimle kazanılmış bir mesleğe (öğretmen, mühendis, hekim, avukat vb.) sahip olmasını istemektedir. Öte yandan, işçilerin yaklaşık üçte ikisi, olanakları olsaydı okuyup bir meslek sahibi olmayı yeğleyeceklerini belirtmiştir. Olanağı olsaydı, tüccar olmayı isteyenlerin oranı ise % 22.5'tir. "Yine işçi olurdum" diyen ise hiç yok. Dolayısıyla, işçilerin, sahip oldukları işten hoşnut olmadıkları açıkça görülebilmektedir.

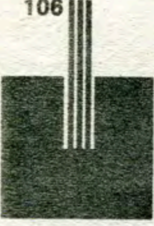
İşe girişte çoğunlukla tanıdık (arkadaş, akraba, vb.) kişilerin aracılığı etkili olmakta: Kitlenin % 71'i, tanıdığı aracılığıyla fabrikada işe girerken, geriye kalanlar kendileri başvuruda bulunduğunu belirtmiştir. Çorlu İplik Fabrikası, her beş kişiden birinin, çalıştığı ilk işyeridir. Dolayısıyla, kitlenin % 80'inin daha önce başka işlerde, özellikle de tarım işçisi olarak, çalıştığı görülmüştür. Bu işyerine girmeden önce iş arayıp da bulamadığı dönemleri yaşayanlar ise % 15.9'dur. Fabrikada ağırlıkla kadınların ve gençlerin (bekar) çalışması, bu oranın sınırlı düzeyde kalışında etkili bir öge olarak değerlendirilebilir. Ekonomik koşulların yarattığı geçim sıkıntısı nedeniyle hem "ev kadınları"nın hem de "çocukların" aile bütçeine katkıda bulunmak amacıyla çalıştıkları söylenebilir. Nitekim, "beş yıl öncesine kıyasla ailenin geçim düzeyi şimdi nasıl?" sorusuna, kitlenin çoğunluğu (% 44.1) "daha kötü" biçiminde yanıt vermiştir. Beş yıl öncesine göre fark olmadığını belirtenler ise % 27.4'tür.

Kazandıkları, aile bütçesine katkıdır, çünkü yalnızca fabrikadan aldığı ücretle, tek başına ailesini geçindirebilen yok gibidir. Daha önce de sözü edildiği gibi, işçi ailelerinin hemen hemen tümünde, birden fazla kişi gelir getirici konumdadır. Kaldı ki, kitlenin dörtte üçü eline geçen paranın yetersiz olduğunu belirtmiştir. Ücretini yeterli bulduğunu belirten dörtte birlik geriye kalan kesim ise ya yirmi yaşından daha küçük yaştakilerdir ya da yeni işe girmiş olanlardır.

Beş yıl öncesine göre ailesinin geçim düzeyinin daha iyi olduğunu belirtenler de çoğunlukla bu kesim içerisindedirler.

Gelecek yıllar daha mı iyi, yoksa daha mı kötü olacak?

İşçilerin % 42.2'si, yaşama düzeyi bakımından gelecekteki durumlarının şimdikine göre daha da kötüleşeceği inancında. Fark olmayacağını düşünenler % 14.8. Daha iyi olacağı inancını taşıyanlar ise % 43. Yani gelecekte, durumlarının daha iyi ve daha kötü olacağını düşünenler aynı oranda. Önümüzdeki on yıl içerisinde ülkemizin sos-



yal ve ekonomik durumunun şimdikinden daha iyi olmayacağını (şimdiki gibi ya da daha kötü olacağını düşünenlerin oranı ise % 49.7'dir. Gelecek on yılda işçilerin refah düzeyinin daha kötü olacağını düşünenlerin oranı da % 61.6 olarak saptanmıştır. Dolayısıyla, kendisinin ve ülkenin refah düzeyinin gelecekte daha iyi olacağını düşünen bir çoğunun, "işçilerin refah düzeyi" konusunda karamsar olduğu görülmüştür. Yine de, kitlenin % 36.8'i, işçilerin refah düzeyinin gelecek on yılda daha iyiye gidebileceği düşüncesini paylaşmaktadır. Çeşitli konularda (kendisinin, ülkenin ve işçi sınıfının refahı) geleceğe ilişkin farklı değerlendirmeler yapanların sosyodemografik ve ekonomik özelliklerinin incelenmesi, yukarıdaki bulguların derinlemesine analizi açısından son derece önemlidir. Ne var ki, üzerinde çalışılan kitlenin sınırlı sayıda oluşu, böylesine bir analize olanak vermemektedir. Ancak, çok genel düzeydeki bu bulgu ve gözlemlerden hareketle, bazı sonuçlara varılabilir.

Henüz tarımsal üretimden tam olarak kopmuş değillerdir. Çoğu tarım işçiliğinden gelmedir. Yaklaşık her iki kişiden birinin kendisine ya da ailesine ait toprağı vardır. Bunların yarısı da topraktan belirli bir getiriye (aynı /nakdi) sahiptir. Ayrıca çalışanlar da oldukça genç bir kesimdir (yaş ortalaması 26). Dolayısıyla, araştırmaya konu olan fabrikada çalışan işçilerin kendilerini "işçileşme süreci" içerisinde henüz algılamadıkları sonucuna varılabilir. Kendisinin ve ülkenin refahının gelecekte daha iyiye, işçilerin refahının ise daha kötüye gideceğine inananların oluşu, yukarıda varılan sonucu destekleyen önemli bir ipucudur. Ayrıca, kitlenin % 21.8'i sendikaların, haklarını iyi koruyamayacaklarını, % 10.3'ü de bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadığını belirtmiştir. Tüm işçilerin sendikasız olduğu fabrikada, sendikaların işçilerin haklarını koruyabildiğini düşünenler üçte ikidir.

Araştırma kapsamına giren işçilerin % 77.3'ünün kadere inandığı, % 52.7'sinin de milli piyango, spor toto ve spor loto gibi şans oyunlarını oynadığı saptanmıştır.

Ne Yapılacak?

Görüldüğü gibi, pilot anket uygulamamızdan genelleştirilebilir ayrıntılı sonuçlar çıkarma olanağı yok. Ama, başta belirttiğimiz kapsamda bir araştırma yapma zorunluluğunu da ortaya koyuyor bu çalışma. O halde, ne yapıp yapmalı, tüm Türk-İş üyesi sendikaların üyelerini kapsamına almasa da, en azından bazı sendikaların üyeleri temel alınarak araştırmalar yapılmalı. Sendikalar araştırmacıları desteklemeli.

Ayrıca, **Marksizm ve Gelecek** dergisi neden bir araştırma fonu oluşturup bu tür araştırmaları desteklemesin?

* *Bu araştırmanın gerçekleştirilmesindeki katkılarından ötürü Sezgin Tüzün ve Kadir Gürtan'a, anket uygulamasını gerçekleştiren genç arkadaşlarıma teşekkür borçluyum.*

DOĞU AVRUPA SOSYALİST ÜLKELERİNDE REFORM SÜREÇLERİ-2

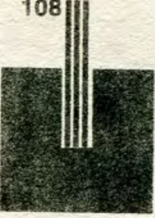
Tarık Demirkan

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle dünyadaki güç dengesinin değişmesinin, büyük devletler arasındaki pazarlıkların ve askeri konumlanmaların bir sonucu olarak, yani bir anlamda kendi iç koşullarından çok, dış etmenlere bağlı olarak sosyalist kalkınma yoluna giren doğu Avrupa ülkelerinde yaşama geçirilmeye çalışılan "kalkınma modeline" karşı, her ne kadar ciddi ciddi tepki ve direnişler bir çok defa gündeme gelmişse de, bölgede modelin reform düşüncesinin global olarak ele alınması Sovyetler Birliğin'deki "perestroyka sürecinin" başlamasına tekabül eder.

1980'li yılların ilk yarısında hem iç koşulların hem de dış faktörlerin giderek dayattığı "var olan yapının reformdan geçirilmesi talebi" karşısında aldıkları tavır bakımından doğu Avrupa ülkelerini üç gruba ayırmak mümkündür.

-I-

Birinci grupta Sovyetler Birliği'ndeki perestroyka sürecini azami oranda destekleyen, bu sürecin gelişmesi için çaba gösteren, bunda çıkarı olan iki ülke; **Macaristan ve Polonya** sıralanabilir. Bu iki ülkedeki sosyalist yapının reforma yönelik dönüşümleri perestroykadan daha önce başlamıştır ve denilebilir ki, reform sürecinin bu ülkelerde



aldığı toplumsal boyutlar, atılan adımların bölge ülkelerindeki yankısı ve girişilen deneyin var olan modelin çerçevesini aşan sonuçları Sovyetler Birliği'ndeki perestroyka hareketinin başlamasında itici etmen işlevi görmüştür.

Reform sürecine altmışlı yılların sonlarında giren Macaristan'la bu süreci yetmişli yılların sonlarında başlatmak zorunda kalan Polonya pratiği arasında dönüşümlerin kaynaklandığı temeller ve sonuçta ulaşılması planlanan hedefler arasında benzerlikler olmasına karşın, sürecin yapısal özellikleri ve izlenilen yol bakımından önemli farklılıkları da vardır.

Reform sürecinin başlatılmasını gerekli kılan temel etmen doğu Avrupa ülkelerinde sosyalizmin yapılanması modelinin ekonomik ve siyasi anlamda içine düştüğü çıkmazdır. Toplumsal gereksinimleri ve buna yanıt veren üretimi en küçük ayrıntılarına kadar merkezi olarak saptama iddiasıyla, kağıt üzerinde gerçekleştirilip,sonra da makro ve mikro ekonomide yukarıdan aşağı uygulanan katı planlama, yeniden üretim süreçlerini yaşamın somut gerçekliğinden koparmış, bu süreç içinde devlet ve kooperatif işletmeleri olan ülkedeki işletmelerin tümü fiyatları üretimde kullanılan girdiler temelinde değil de, değişik siyasi ya da moral faktörler temelinde, merkezi olarak saptanan malları üreten işletmeler olduklarından ve çalışmalarını kârlılık vb. gibi faktörlere göre de düzenleyemediklerinden, sadece yukarıdan gelen direktifi -merkezi planın paylarına düşen bölümünü- yerine getiren insiyatifsiz birimler haline gelmişlerdir.

Modelin bu uygulamasında üretim birimleri sözün gerçek anlamıyla üretim ve tüketim süreçlerinin canlı uyarılarından uzak, dolayısıyla faaliyetlerini bunlara göre düzenleme olanağından yoksun kurumlardır. Toplumda tüketim alanında neye ihtiyaç olduğunu doğrudan kontrol edemeyen, toplumsal gereksinimlerin nasıl değiştiğini günü gününe izleyemeyen, üretimini buna göre yeniden düzenleyemeyen ve buna bağlı olarak, üretimini toplumsal gereksinimlerin değişmesine paralel olarak değiştirmede, dolayısıyla kendini modernleştirip yenileştirmede bir çıkarı da olmayan bu üretim birimlerinin faaliyetleri mekanikleşmiştir.

Bu olayın sonucu sadece piyasada bazı malların sürekli eksik olmasında, kalitesizlikte, bazı işletmelerin zararla çalışmasında değil, uzun vadede üretim teknolojilerinin çağını doldurmasında, eskimesinde de kendini gösterir ki, teknik ve teknolojinin yenileşmesinin üretimde

"Reform sürecinin başlatılmasını gerekli kılan temel etmen doğu Avrupa ülkelerinde sosyalizmin yapılanması modelinin ekonomik ve siyasi anlamda içine düştüğü çıkmazdır."

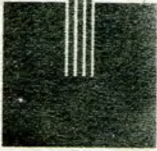
birinci faktör haline geldiği günümüz dünyasında bu geri kalış, aradan geçen zamanla birlikte bir daha üstesinden gelinemeyecek boyutlara ulaşabilir.

Doğal olarak, sosyalist ülkelerdeki ekonomik geri kalmışlığın nedenlerini sadece katı merkezi planlama uygulamasına indirgemek olayı basitleştirmek olur. Toplumda -ki tüm üretim birimlerinin devlet ve kooperatif mülkiyeti haline geldiği bu ülkelerde merkezi planlama bu yapıya denk düşen bir uygulama biçimidir ve ekonomik- sosyal gerilemenin nedenlerini araştırdığımızda göze ilk etapda çarpan uygulamalardan biridir. Ama merkezi planlama, bu toplumlarda üretim güçlerinin kendi iç dinamiğinin elverdiği oranda gelişememesinin nedeni değildir. Olayın nedenleri sosyalist toplum ekonomilerinin nasıl olması gerektiğini kuramsal olarak öngören teorilerde aranmalıdır, zaten merkezi planlamada bu teorik temel üzerinde yükselen bir uygulama biçimidir. Yani olay, merkezi planlamaya son vermekle ekonomik kalkınmanın önünü tıkayan engeller kendiliğinden ortadan kalkacaktır biçiminde algılanmamalıdır. Ekonomik kalkınma ve buna olanak veren toplumsal hereketlenme, modelde daha köklü ve derin dönüşümleri gerekli kılıyor.

Sosyalist modelin ilk biçimlendiği ülke olan Sovyetler Birliği'nde hemen devrim sonrası -NEP döneminin ardından- gündeme gelen kuramsal tartışmaların en önemlilerinden olan; sosyalist toplumlarda hangi ekonomik yasaların yürürlükte olduğu tartışması arz-talep yasalara nın, artıkdeğer yasasının yeni toplumsal sistemde belirleyici olmadığı sonucuna varılarak kapanmıştır. Piyasa etkilerinin üretim ve tüketim süreçlerinden dışlanılmaya çalışılması, mal fiyatlarının malın değerini yansıtmaması, üretimsel rekabetin ortadan kaldırılması doğal olarak, var olan yapının nesnel niteliğini değiştirmez. Nesnel gerçeklik kendini yadsımaya çalışan iradeci dayatmalara kendi objektif yanıtlarıyla tepki gösterir. Sosyalist toplumlarda bu tepkiler ekonomik daralma, teknik/teknolojik gerileme, mal darlığı ve sıkıntılar ile karaborsaların ortaya çıkması, yani arz ve talep dengesinin mal fiyatlarını resmi fiyatlardan uzaklaştırması olmuştur. Ellili yıllardan itibaren yeniden alevlenen tartışmaların da saptadığı gibi, denilebilir ki, sosyalist toplumlar birer ara toplum biçimi olarak, ekonomik yaşamın özünde meta üretimi olduğu toplumlardır.

İşte sosyalist modelde ekonomik reform talep eden güçlerin hareket noktası ve programlarının dayanağı budur. Meta üretiminin belirleyici olduğu bir toplumsal modelde, meta üretiminin iç dinamiğini ayakta tutan yasaların göz ardı edilmesi, iradeci ve yaptırımcı uygulamalarla bu yasaların yaşamda etki göstermesinin engellenmesi daralma ve sıkıntıların temel kaynağı olan çelişkiyi oluşturmaktadır. Ekonomik reform ve buna olanak veren siyasi dönüşümlerle bu çelişki ortadan kaldırılabilir ve gelişimin önü açılabilir.

Macaristan deneyi bir yandan doğu Avrupa sosyalist ülkeleri içinde en eski reform girişimi olması bakımından, öte yandan da model-



de yapılması kaçınılmaz olan ekonomik dönüşümlerin en ileri düzeyde gündeme gelmesi açısından özel bir öneme sahiptir. Macaristan'da reform süreci resmen 1968'de başlatılmıştır. Modelde kalıcı siyasi ve ekonomik dönüşümler talep eden radikal reformcuların tüm bölge status quo'sunu değiştirmeye yönelik 1956 deneyiminin zora başvurularak kesilmesinin ardından Macaristan'daki normalleşme ve istikrarı sağlama yılları 1960'ların ortalarına kadar sürdü denilebilir. Bu yıllardan itibaren, içte istikrarın sağlanmasının, Kadar rejiminin iç siyasi yaşamda konsolidasyona ulaşmasının ve özellikle de uluslararası ilişkilerdeki yalıtlanmanın aşılmasının ardından, modelin ekonomik yapısının reformdan geçirilmesi düşüncesi gündeme gelmiştir.

Burada iki nokta önemlidir: Birincisi, reformların, bu reformları en radikal bir şekilde yaşama geçirmek istemiyle siyaset sahnesine çıkan ve halktan aldığı destekle iktidara gelen bir hareketi, dışardan aldığı destekle deviren Kadar rejimi tarafından uygulanmasıdır. 1968'den itibaren gündeme alınıp uygulanan ekonomik dönüşümler 1956 reformistlerinin programlarından ve ideallerinden kaynaklanmaktadır. Ekonomik reformların Kadar tarafından gündeme getirilmesi, bir yandan bu sürecin kaçınılmazlığını farkedebilen Kadar'ın usta siyasetçiliğinin bir kanıtı ve aynı zamanda darbeyle gelen bir liderin otuz yılı aşkın iktidarı sırasında uyguladığı istikrar ve denge politikasıyla halka kendini nasıl sevdirebildiğinin de bir açıklamasıdır. Öte yandan bu gelişim, 1956 trajedisindeki büyük yenilgiye rağmen reform düşüncelerinin ülke aydınları ve hatta yönetici kadrolar arasında kısa süre içinde nasıl ciddi kökler salabildiğinin de göstergesidir.

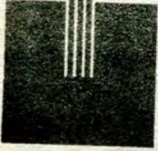
Bu reformların önemle vurgulanması gereken ikinci özelliği Kadar rejiminin gündeme getirdiği dönüşümlerin toplumun sadece ekonomik yaşamını ilgilendiriyor olmasıdır. 1956 deneyiminin ışığında, siyasi istikrarsızlığın yol açacağı olası bir kargaşaya yol vermeme endişesiyle, Kadar rejimi reform sürecini var olan toplumsal modelin sadece ekonomik yanlarına uzanan, üst düzeydeki bir avuç yönetici ve altındaki bir grup aydın tarafından yapılabilecek dönüşümler olarak değerlendirmiştir. Eski siyasi yapının değişmediği, halkın ülkenin siyasi kaderini belirlemede hak ve yetki sahibi olmadığı, değişik görüşlerin farklı program ve konseptlerle halkın önüne çıkamadığı koşullarda ekonomik reform düşüncesi,ne kadar gerçeklere denk düşen dönüşümleri gündeme alırsa alsın, başarısızlığa uğramaya mahkumdur. Ekonomik yapının tıkanmasının önünü açacak olan önlemler, eski siyasi yapının egemen olduğu ve parti-devlet koşullarının şımartıp küstahlaştırdığı bürokratların iki dudağı arasından çıkan "evet" ya da "hayır"ın kanun sayıldığı bir ortamda doğal olarak sonuçsuz kalacaktır. Burada bir cümleyle, ekonomik yaşamda yapısal değişiklik öngören tedbirlerin yüksek devlet memuru ve bürokratlar tabakasının çıkarlarını ciddi olarak zedelediğini ve bu tabakanın, gelişen sürece karşı açık ya da gizli direnç gösterdiğini de belirteyim.

"Meta üretiminin belirleyici olduğu bir toplumsal modelde, meta üretiminin iç dinamiğini ayakta tutan yasaların gözardı edilmesi, iradeci ve yaptırımcı uygulamalarla bu yasaların yaşamda etki göstermesinin engellenmesi daralma ve sıkıntıların temel kaynağı olan çelişkiyi oluşturmaktadır."

Ekonomik reformun pratikte hangi alanlara uzandığına ve dönüşümlerin somut olarak neleri hedeflediğine gelince: Sosyalizmin maddeleştiği ve 1945'den bu yana çerçevesi katı bir şekilde belirlenen, manevra olanakları sınırlı somut bir modelde ekonomik yapıyı kökten değiştirmeye yönelik 20 yıllık ve çok çelişkili bir sürecin her bir yönünü ele alıp, dönüşümleri adım adım irdelemek böyle bir yazının çerçevesini aşan bir çaba olur. Bu nedenle ben, dönüşümleri ana hatlarıyla ele almak, temel eğilimlere ve Macaristan deneyinin diğer sosyalist ülkeler açısından bir anlamda örnek model olabilecek yanlarına değinmek istiyorum.

Macaristan'daki ekonomik reformun temel hedefi üretimi direktifler yoluyla düzenlemeye çalışan ama, geçen süre içinde artık yaşamın dayattığı üretimsel ve tüketimsel taleplere yanıt veremeyen, dayandığı administiratif yasal düzenlemelerle artık ülke ekonomisinin gelişmesinin ve ekonominin dünya ekonomisine entegre olmasının freni haline gelen katı merkezi plan ekonomisinin yerine, üretim ve tüketim süreçleri arasındaki dengenin, yani piyasanın arz-talep yasalarının etkili olduğu, devletin bu süreçleri ana hatlarıyla belirlediği, yaptırımlara dayalı uygulamalar yerine ücret, fiyat, finans, faiz ve vergi politikalarıyla bu süreçlere etki yaptığı bir ekonomik ortam yaratmaktır.

Üretimin özde meta üretimi olduğu bir ülkede, yapı sosyalist olarak da nitelense ve üretimin büyük kısmı devlet ve kooperatif mülkiyetinde olan işletmelerce de sürdürülse, üretim faaliyetlerinin başarılı ve verimli olmasının ölçülebilir kriteri, malın üretiminde kullanılan girdiler ve malın satış fiyatı arasındaki fark, yani kârdır. Ekonomik işletmelerin üretim faaliyetlerinin, elde ettiği kâra göre başarılı veya başarısız olarak değerlendirilebilmesi için iki koşul vardır. Bunlardan biri, bu kriterin net bir şekilde muhasebesinin yapılabilmesi için mal fiyatlarının maliyet giderlerini yansıtması ve piyasadaki arz-talep dengesini dikkate almasıdır. İkinci kriter ise, işletmelerin mali muhasebe ve üretimlerinin profilini saptama bakımından devletten bağımsız hale gelmeleridir. Tabii bu göreli bir bağımsızlıktır. Devlet ücret ve vergi politikasıyla bu işletmeleri denetler ve bir anlamda yönlendirir ama, işletmenin kâra yönelik faaliyete teşviki piyasadaki sürekli değişen ta-

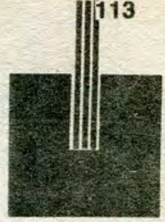


leplere serbestce tepki gösterebileceği koşullarda mümkündür. İşte Macaristan'da işletmelerin mali açıdan bağımsız, üretimin profilini düzenlemede özgür ve ihracat hakkına sahip kurumlar haline getirilmelerinin nedeni budur.

Üzerinde çok tartışılan ikinci mesele de özel mülkiyet konusudur. Macaristan özel mülkiyete, üretim süreçlerinde faaliyet imkanını ilk kez tarım alanında tanıdı. Kooperatif üyesi köylüler kooperatifden devraldıkları topraklarda serbest üretim hakkına sahip oldular. Bahçe nitelikli, yani küçük olan bu topraklarda yapılan tarım üretimi ve hayvan besiciliği, toplumda o güne kadar atıl kalan enerji ve sermayeyi harekete geçirdiğinden, özellikle de ürettiği malı serbestce piyasaya sürebileceğinin bilincinde olan ve bu nedenle de toplumda ihtiyaç duyulan, üretimi zahmetli ve el emeği isteyen mallar üreten küçük üreticilerin çabalarıyla tarım mamulleri alanında bir bolluk yarattı. Öte yandan, artan gelirle köylerde yaşam düzeyi yükseldi. Daha sonra bu uygulamanın mantıki bir devamı olarak özel mülkiyet, zanaatkâr diyebileceğimiz küçük sanayii birimlerinde ve sıkıntıların hissedildiği hizmet sektöründe gündeme geldi. Doğal olarak, başlatılan bu süreç kendi mantıksal sistemi içinde gelişmeye devam edecek, özel işletmeler büyüyecek, özel sermaye güçlenecekti. Gelişim Macaristan'da bu yönde ve görülen o ki, özellikle Polonya'da, yeni yeni de Sovyetler Birliği'nde bu yolda atılan adımlar var.

Özel mülkiyete sosyalist toplumlarda yer olup olmadığı meselesi bugün ciddi olarak tartışılan konuların başında geliyor. Olaya kuramsal olarak baktığımızda, alıntı edebiyatı ile yanıt arayacak olursak, olayın hem doğruluğu hem de yanlışlığı ispatlanabilir. Eğer bugün -belki de tarihin bir cilvesiyle- sosyalist toplum teoriden çıkıp şu veya bu şekilde maddeleşen bir model haline gelmişse ve bu maddeleşme kuramın temel öngörülerinin aksine, ileri derecede gelişmiş sanayii ülkelerinde değil de, aksine orta ve az gelişmiş ülkelerde olmuşsa, sözü geçen ülkelerde 70 yıl sonra hâlâ meta üretimi belirleyiciyse ve mal para ilişkileri nesnel olarak yeniden üretim süreçlerinin temel mekanizması ise, bu toplumlarda hâlâ işlev görmesi kaçınılmaz olan özel mülkiyet olmasın demek, bu toplumların gelişiminde yararlı olabilecek önemli bir faktörü yadsımak anlamına gelir. Özel mülkiyet faaliyetlerinin, ekonomiyi dinamikleştirmesinin yanısıra toplumsal katmanlar arasındaki eşitsizlikleri derinleştirdiği de malumdur ki bu, toplumda boy veren sosyal çelişkilerin de nedenidir. Ama unutulmasın ki, ekonomik olarak geri kalmış bir toplum açısından "sefalette eşitlik" yerine, gelişmiş bir toplumdaki "sosyal farklılaşma tercih edilebilecek bir durumdur. Çünkü devlet vergi ve ücret politikalarıyla, bu farklılaşmanın boyutlarını etkileyebilir, en düşkün sosyal katmanlar için uygun sosyal yardım politikaları uygulayabilir.

Özel mülkiyet konusunun mantıksal bir uzantısı olarak gündeme gelen bir diğer soru -ve endişe- ekonomik reformun ve özel mülkiyetin gündeme geldiği bu ülkelerde kapitalizmin restorasyonunun müm-



kün olup olmadığı sorusudur. Soru bu şekilde konulduğunda tarihsel gerçekliği ve gelişmeyi yansıtmayan ve biraz da demagoji yanı ağır basan bir soru oluyor. Çünkü böyle bir soruya, "hangi sosyalizmde, hangi kapitalizmin restorasyonu?" sorusuyla yanıt verilebilir. Bir yandan, bugün artık ne kapitalizm Marx'ın, kuramında alternatif olarak sosyalizmi getirdiği kapitalizmdir, ne de dünya çapında tek bir kapitalist model vardır. Halkın yaşam düzeyi, ekonominin gelişmişliği, dünya pazarlarıyla bütünleşmesi, insan haklarına verilen önem, sosyal bakım, azınlık hakları ve demokrasinin boyutları bakımından, 1990'larda bir Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki kapitalizmle, İsveç'teki kapitalizm arasında ortak hangi nokta vardır? Öte yandan, bugün dünyanın birçok ülkesinde sosyalizm adına gerçekleştirilen modelin teorilerdeki -ve ütopyalardaki- modelle olan ilişkisi de en azından tartışılabilir niteliktedir.

Bu anlamda, sosyalizmin reformu bence ne var olan yapının düzeltilmesiyle sınırlı kalacaktır, ne de "kapitalizmin restorasyonu"na neden olacaktır. Başlayan reform sürecinin ulaşması gereken nokta 20.yüzyıl sonlarının tarihsel gelişimine denk düşen yeni bir sentez olmak zorundadır. Bu sentez, ileri sanayi toplumlarının gelişiminden ve 70 yıllık sosyalist modelin deneylerinden çıkacak derslerle ve olumsuzlukların yadsınmasıyla sağlanabilir.

Böyle bir senteze ulaşabilmek, sadece reform sürecine giren tek tek ülkelerin iç dinamiklerine bağlı olan bir olay değildir. Sosyalist ülkelerin, aynı modeli izledikleri kalkınma süreci içinde, bölgesel olarak içe dönük ve dünya ekonomisinin etkilerine kapalı gelişimleri -belli bir entegrasyona ulaşamamış olsalar da- bu ülkeler arasında kolay aşılamayacak karmaşıklıkta bir ilişkiler sistemi yaratmıştır. Bir diğer önemli etken de siyasal anlamda, tarihsel gelişmenin yarattığı bloklaşma olgusudur ki, dünyada son kırk yılın savaşsız geçmesi ve 20.yüzyılın sonlarının ulaşabildiği yumuşama uluslararası politikada karşılıklı saflaşma temelinde oluşan dengenin sonucudur. Yumuşama sürecinin ve uluslararası ilişkilerdeki demokratikleşmenin, tehlikeye girmeden sürmesi için bu dengenin varlığını sürdürmesi gerekmektedir. Bu anlamda reform sürecinin ulaşacağı sentezin bölgesel, hatta global koşulları vardır.

Yazımın birinci bölümünde(1) sosyalist ülkelerdeki reform süreçlerinin -her ne kadar içine düşülen zorlu durumun ilk belirtileri ekonomik yaşamda görülüyorsa da sadece ekonomik yapıyı kapsıyorsa başarılı olamayacağını belirtmiş, bunun kuramsal nedenlerine değinmeye çalışmıştım. Bu saptamanın doğruluğunun en iyi kanıtı Macaristan'daki reformdur. Macaristan'da 1968'de başlayan reform görece bir iyileşmeye ulaşmış, ama dönüşümler modelin siyasi yapısını kapsamadığından gelişim bir noktaya gelip tıkanmıştır. Reform sürecinin dengeli gelişimi hem ekonomik, hem de siyasi yapının paralel olarak değiştirilmesini gerekli kılıyor. Macaristan'da dönüşümlerin ekonomik yanı ağırlık kazanırken, örneğin Polonya'da -toplumun siyasal anlamda

(1) Tarık Demirkan, "Doğu Avrupa Sosyalist Ülkelerinde Reform Süreçleri", ***Marksizm ve Gelecek*** *s.1, s.153-161.*

"Üretimin özde meta üretimi olduğu bir ülkede, yapı sosyalist olarak da nitelense ve üretimin büyük kısmı devlet ve kooperatif mülkiyetinde olan işletmelerce de sürdürülse, üretim faaliyetlerinin başarılı ve verimli olmasının ölçülebilir kriteri, malın üretiminde kullanılan girdiler ve malın satış fiyatı arasındaki fark, yani kârdır."

radikalleşmesinin bir sonucu olarak- siyasal reformlar gündemin birinci maddesi haline gelmiş, toplumsal konsensüsün sağlanamadığı ortamda konservatif güçlerin, modelin yapısından taviz vermemek için gösterdikleri direnç nedeniyle boy veren ulusal direniş, zaten bunalım içinde olan ekonomik yapıyı daha da dağıtmış, sorunları karmaşıklaştırmıştır.

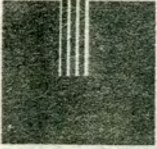
Polonya, doğu Avrupa ülkeleri içinde Sovyet kalkınma modelinin kendini en zor kabul ettirebildiği ülkedir. 1970'li yılların sonunda yürürlükte olan kalkınma modelinin toptan reddini programsal hedefi haline getiren "Dayanışma" hareketinin tabanda ve derin gizlilik koşullarında ulusal bir hareket haline gelebilmesinin, daha sonra da darbeye ve kovuşturmalara rağmen varlığını koruyabilip, ardından da yasallığını kabul ettirebilmesinin nedenleri ülkenin tarihsel gelişiminde ve Polonya halkının ulusal özgüllüklerinde aranmaldır. Polonya tarihsel olarak doğu, batı ve orta Avrupa'daki siyasal merkezlerin çekim alanında kalmış, yayılmacı çabaların çatışma bölgesi olmuş, ulusal çıkarları doğrultusunda bağımsız devletleşme çabaları sık sık kaba güçle ve istilalarla kesilmiş, ama yüzyıllar boyunca Polonya halkı ulusal idenditesini kaybetmemiş ve dönemin önde gelen imparatorluklarının ateşledikleri asimilasyon kazanında da erimemiştir. Halkın Katolik dine olan derin bağlılığı da bu tarihsel mirasın bir sonucudur. Ortodoks Rus ve Protestan Alman yayılmacılığı karşısında Polonya halkı ulusal değer olarak Katolik dine sarılmış, asimilasyona karşı direnişinde, bağımsız Polonya için mücadele veren katolik kilisesinin çevresinde kümelenmiştir. Polonya'da ulusal devlet, ulusal bağımsızlık ve ulusal değerler için verilen mücadele tarihin her döneminde kiliseyle bütünleşerek gündeme gelmiş, bu süreç içinde ulusun sözcülüğünü üstlenmeyi başaran kilise halk içinde olağanüstü bir prestije sahip olmuş, merkezi otorite sıfatını kazanmıştır.

Polonya halkının ülkede 1945 sonrası gündeme gelen Sovyet kalkınma modeline karşı gösterdiği dirençte, yüzyıllar boyunca Polonya'yı imparatorluğunun bir parçası haline getirmek için çaba sarfeden ve bunu dönem dönem de başaran Çarlık Rusya'sının yayılmacı dış siyasetinin ve Stalin Sovyetler'inin proleterya enternasyonalizmi

ardına gizlenen pragmatist ve hegemonyacı uygulamalarının büyük payı vardır. İkinci Dünya Savaşı arifesinde iki ateş arasında kalan ve -bugün artık ciddi olarak eleştirilen- savaşın patlamasıyla, Sovyet-Alman saldırmazlık Paktı maddelerine dayanılarak, bu iki ülke arasında pay edilen Polonya'da, savaş sonrası Sovyet askerleriyle birlikte ülkeye gelen "yeni düzenin temsilcilerinin' halkın direnciyle karşılaşmaları ve ulusal çıkarları temsil ettikleri iddiasının halk tarafından ciddiye alınmaması analaşılabilir birşeydir. Polonya yeni rejimin temsilcilerini milliyetçi Büyük-Rus yayılmacılığının ülkedeki askeri varlığının sivil sözcüleri olarak görmüş, Baltık cumhuriyetlerinin ilhak edildiği ve doğu Avrupadaki komünist partilerin atacakları en küçük adımı bile ülkelerindeki Sovyet yetkililerine danıştıkları bir ortamda, bu tereddütlerini haklı olarak sürdürmüşlerdir.

Polonya'da modele karşı pratikteki direnişin ilk durağı 1956 Peznan işçi grevleri ve daha sonra 1968 öğrenci ayaklanması ise de, en önemli ve gelecek açısından belirleyici olan, 1970'deki Gdansk işçi direnişidir. Hem direnişin aldığı boyut, hem de siyasi iktidarın direniş karşısındaki çaresizliği ve gerilemesi bundan sonraki yıllar açısından belirleyici olmuş, gelecekteki "bağımsız sendika"nın ilk çekirdekleri o günlerde oluşmuştur. Bilindiği gibi, Aralık 1970'de hükümetin temel gıda maddelerine yaptığı büyük zamlar sonucu başlayan işçi grevleri bir hafta içinde yaygınlaşmış, önce grevci işçilerin üzerine asker süren siyasi iktidar, zora dayanarak direnişı bastıramayınca geri adım atmış, parti içinde yönetim değişikliğine gidilmiş, Gomulka yerini Gierek'e bırakmış ve zamlar da geri çekilmiştir.

1971-1975 yılları Polonya'da siyasi konsolidasyonun ve ekonomik istikrarın sağlanma dönemidir. Batı Avrupa ülkelerinden dış krediler alınmış, küçük üreticiyi destekleyen bir tarım politikası izlenmiş ve sanayinin yapısal dönüşümü sağlanmaya çalışılmıştır. Polonya'da bu dönemde insan haklarına saygı göstermekle övünen Gierek yönetiminin uygulamaya çalıştığı ekonomik reformun başarıya ulaşmamasının nedeni reformların bir yandan sadece ekonomiyi kapsamasında, öte yandan ekonomik dönüşümlerin modelin iç mekanizmalarına kadar uzanamamış olmasında aranmalıdır. Dönüşümlerin yüzeysel kaldığı bu yıllarda durumu ağırlaştıran bir diğer etken de, batıdan alınan ve endüstriyel kalkınmayı hızlandırmak için, büyük sanayi komplekslerinin kurulmasında kullanılan kredilerin, dünya ekonomisinde petrol zamları nedeniyle gündeme gelen daralma ve gerileme ortamında istenilen sonuca ulaşılmamış olması, ihracatı arttırmak için kurulan fabrikaların ürünlerinin depolarda kalmasıdır. Bu durum pratikte milyarlarca dolarlık dış borcun, sonuç elde edilemeyen alanlarda yitip gitmesine neden olmuştur. Son olarak, ekonomik durumun ağırlaşmasında payı olan bir diğer faktör de tarım politikasındaki değişikliktir. 1971'den itibaren tarım alanında küçük üreticiyi desteklemek amacıyla yeni bir programın gündeme geldiği ve bunun bir sonucu olarak tüketimin hissedilir oranda iyileştiği, köylerde yaşam düzeyinin yük-



seldiği Polonya'da siyasi yönetim 1974'den itibaren yeni bir kolektivizasyon atılımını gerçekleştirmeye kalkışmıştır. Bunun doğrudan sonucu ise, tarım üretiminin hızla düşmesi ve bu alanda baş gösteren darlık olmuştur.

1976'dan itibaren kendini hissetiren ekonomik daralma ve piyasadaki mal darlığının bir sonucu olarak Haziran 1976'da hükümetce uygulamaya konulan yüksek zamlar ülke çapında yeniden direnişe neden olmuş; grevlerin yaygınlaştığı süreç içinde, direniş Ursus ve Rodom kentlerinde sokak çatışmalarına varacak düzeyde ağırlaşmıştır. Hükümet bu gelişmelere yaygın tutuklamalarla tepki göstermiş, ama zamları da geri almıştı.

23 Haziran 1976'da kurulan İşçi Savunma Komiteleri, kısa adıyla KOR doğu Avrupa ülkelerinde 1945 sonrası dönemin ilk ciddi ve programsal hedeflere sahip muhalefet örgütüdür. Tutuklanan işçilerle maddi dayanışma, ailelere destek ve hukuksal savunmanın örgütlenmesi amacıyla siyaset sahnesine çıkan KOR'un kurucuları arasında tanınmış simalar da vardır: 1968 öğrenci olaylarının solcu liderlerinden Kuron, Michnik ve dünyaca ünlü ekonomi profesörü Lipinski bunlardan bazılarıdır. KOR'un temel hedefi ülkede demokratik hakların elde edilmesi, Helsinki Nihai Senedi'nin Polonya'da da tam olarak uygulanmasıdır. Yürürlüğe konulması kaçınılmaz olan köklü ekonomik reformlara yönelik olarak, ülkede siyasi yaşamın demokratikleştirilmesi istemi de temel hedefler arasındadır. KOR bu istemlerin yaşama geçirilmesi amacıyla, tabanda bağımsız örgütlenme yoluyla siyasi yönetime yönelik kamuoyu baskı mekanizması oluşturulması ve işyerlerinde bağımsız sendika nüveleri yaratılması doğrultusunda faaliyet göstermekteydi. İşte, Dayanışma hareketi KOR'un yarattığı bu düşünsel platformda boy vermiş, ama -iktidarın uzlaşmaz tutumunun da etkisiyle- KOR teorisyenlerinin telkinlerinin aksine, olağanüstü bir hızla radikalleşerek siyasi yönetimle açık ve doğrudan hesaplaşma yolunu seçmiştir.

Kalkınma modelinin olumsuzluklarını sergileyerek, halk içinde yıllardan beri kendiliğinden boy veren hoşnutsuzluğu bilinçli bir muhalefete dönüştürerek, siyasi haklar ve demokratik özgürlükler talebiyle kendiliğinden gelişen muhalif gruplaşmaların ülkesel sözcülüğünü üstlenmeyi başararak yığınsalaşan ve bağrında toparladığı sayısız grubu ortak asgari istemler ve olumsuzlukları yadsıma temelinde, koordineli harekete sokmayı başaran Dayanışma hareketinin, 1981 öncesi Polonya'sında ulusal çıkarlar temelinde yaratılan bir reform sürecinin parçası haline getirilemeyişinin ana nedeni Polonya Birleşik İşçi Partisi'nin (kısa adıyla, PBİP) o dönem takındığı katı ve tavizsiz tavırdır. Parti ideolojik olarak varlığını bugün, perestroyka sürecinde bile kendini hissettiren, "modelde hatalı yanlar vardır, ama olumsuzlukları da ancak biz düzeltiriz" tavrını takınmıştır. Artık ülkede yığınları harekete geçirebilen siyasi merkez haline gelen Dayanışma'nın gücü küçümsenmiş; muhalefetle yasal olarak başa çıkılamayınca da dev-

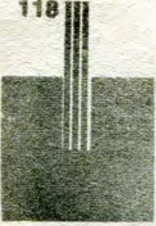
"Macaristan özel mülkiyete, üretim süreçlerinde faaliyet imkânını ilk kez tarım alanında tanıdı. Kooperatif üyesi köylüler kooperatiften devraldıkları topraklarda serbest üretim hakkına sahip oldular."

letin otoritesinin ve partinin prestijinin tükendiği ortamda iktidarı yitirmeme kaygısı sosyalist ülkelerde o zamana dek görülmemiş bir uygulamaya neden olmuş ve rejimi korumak amacıyla darbe yapılmıştır. "Bizden olmayan karşı saflardadır" mantığının yarattığı saflaşma süreci içinde partinin yığın desteği erozyona girmiş, buna paralel olarak da Dayanışma güçlenmiştir.

Polonya yetmişli yılların sonunda çok önemli bir tarihsel anı kaçırmıştır. Bu dönemde ulusal konsensüsün yaratılabileceği, demokratik bir anayasa çerçevesinde değişik siyasi gruplaşmaların ülke siyasi yaşamında kendi programları temelinde söz hakkına sahip olacakları, insan haklarının ve demokratik özgürlüklerin hukuk devletince korunabileceği ve bu arada, PBİP'nin de prestijinin tükenmeyeceği bir süreç başlatılabilirdi. Böyle bir süreç için ülkede koşulların hazır olduğu bu yıllarda komünist harekete egemen olan ve bugün de tam olarak aşılamayan ideolojik darlık hem PBİP'indeki sekter gruplar tarafından bir iç faktör olarak, hem de dışardan SBKP tarafından kendini hissettirmiş ve bu, PBİP'ini açık çatışmaya ve muhalefeti topyekün gayrımeşru ilan etmeye kadar götürmüştür. Parti içindeki muhalefetle uzlaşma yanlılarının geri plana itilişinde, 1980 Aralığında Sovyetler Birliği yöneticilerinin Polonya'ya karşı askeri bir müdahalenin tüm koşullarının hazır olduğunu, Varşova Paktı askeri birliklerinin o sıra düzenledikleri "Müttefik-8" manevralarında bu ortak müdahalenin provasının yapıldığını PBİP yöneticilerinin bilgisine sunmasının da önemli payı vardır. Nitekim böyle bir müdahaleyi önlemek amacıyla Savunma Bakanı General Yaruzelski 6 Aralıkta derhal Moskova'ya gitmiş ve Sovyet yöneticilerine, gerekirse duruma askeri olarak el koyabilecek güçte olduklarına dair garanti vermiştir.

Daha sonraki gelişmeler malum: Bir yıl sonraki askeri müdahale Yaruzelski'yi doğruladı; Polonya'da ordu henüz PBİP'nin yönetimindeydi. Ama askeri müdahale sonrası ülkede, parti toplumdan iyice yalıtlanırken ve buna koşut olarak, Dayanışma ve lider kadrosu kahramanlaşırken, Polonya da uluslararası platformda derin bir yalnızlığa mahkum oldu.

Polonya'da Dayanışma hareketinin ikinci kez yasallaşması bir anlamda Sovyetler Birliği'ndeki perestroyka sürecinin ve doğu Avrupa'daki reformcu gelişmelerin bir sonucudur, ama bunda Dayanışma'nın kökten muhalefeti bırakarak, düzenin verdiği olanakları kullan-

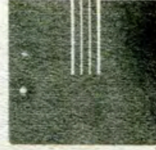


maya ve anayasal çerçeve içinde siyasete başlamasının da bir payı var mutlaka. Polonya'da dün yasaklı olan Dayanışma bugün iktidara oynuyor. Kuşkusuz bu gelişim çok önemli; ama bu kanımca, Polonya'nın modelde bir siyasi reform gerçekleştirdiği anlamına gelmiyor. PBİP dönemin gerektirdiği tavizleri vererek adım adım geriliyor. Ülkede yıllardır biriken sorunların çözülebilmesi için "ulusal koalisyon" kurulması çağrısı yapıyor, ama bunun kendi öncülüğünde olması için de binbir dereden su getiriyor. Halkın özgür iradesini dile getirebilmesi için serbest seçimler yapma kararı alıyor, ama daha halk iradesini seçim sandıklarında dile getirmeden, muhalefetin mecliste sahip olabileceği sandalye sayısını sınırlıyor.

Demokratik bir rejim çifte kritersiz ve önyargısız olmalıdır. Sosyalist ülkelerde seçimler özgür ve önkoşulsuz gerçekleştirilmeli, siyasi partiler komünist partilerin onlara lütfedeceği kontenjanlar oranında değil, halktan alacakları oy oranında parlamentolarda temsil edilmelidirler. Yoksa, seçimin bir anlamı kalmaz. Komünist partiler her ne olursa olsun iktidarı elden bırakmama tavrını terketmeli, "devlet partisi" olma konumlarından soyunarak, toplumda var olan siyasi partilerden sadece biri olduklarını kabul etmelidirler. Sosyalist ülkelerdeki komünist partilerin bugün kanımca en önemli ve gelecek açısından belirleyici ödevleri halkın desteğini -yeniden- kazanmaktır. Halkın iradesine rağmen iktidar olunamayacağı gerçeği komünist partiler için de geçerlidir.

Şimdi kısaca özetleyecek olursak: Birinci grupta ele aldığım iki ülkede, Macaristan ve Polonya'da modelin ekonomik ve siyasi reformu öteki doğu Avrupa ülkelerine göre çok daha ileri konumlardadır, ama bu süreç bu iki ülkede de farklı yollardan geçerek ilerliyor. Reformun geçmişte ekonomik yanının ağır bastığı Macaristan şimdi çoğulcu demokrasiye geçerek, serbest seçimler için hazırlık yaparak sürecin önünün tıkanmasını aşmaya çalışırken, Polonya son on yıl içinde bocaladığı siyasi sorunlar içinde ekonomik olarak çıkmaza girdi. Her iki ülkede de ağırlaşan ekonomik sorunların üstesinden gelinmesi ülke ve dünya gerçeklerine uyan bir ekonomik programın yaşama geçirilmesini ve istikrarı gerekli kılıyor. Bunun en emin yolu ise ülkelerdeki siyasi partilerin ulusal bir konsensüse ulaşabilmeleridir. Ama bu sağ-

"Sosyalizmin reformu bence ne varolan yapının düzeltilmesiyle sınırlı kalacaktır ne de 'kapitalizmin restorasyonu'na neden olacaktır. Başlayan reform sürecinin ulaşması gereken nokta 20. yüzyıl sonlarının tarihsel gelişimine denk düşen yeni bir sentez olmak zorundadır."



lanamıyorsa, her iki ülkede de reformun ilerlemesi için, serbest seçimlerde halkın çoğunluğunun desteğini kazanan siyasetlerin, gerekirse tek başlarına iktidar olmaları da gündeme gelebilmelidir. Modelin mimarı olan komünist partiler ise dönüşüm isteklerinde samimiyetlerini, demokrasiye olan içten bağlılıklarını kanıtlamak ve halkın -yeniden- desteğini kazanmak için, gerekirse, muhalefete çekilmelidirler.

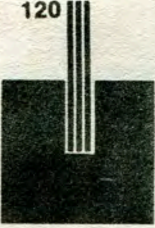
-II-

İkinci grupta Demokratik Almanya ve **Romanya** sayılabilir. Bu ülkelerdeki siyasi yönetimler son kırk yılın yapılanmasını her anlamda başarılı ve yaşamın dayattığı sorulara yanıt verebilecek nitelikte olarak değerlendirmekte, reformun gerekliliğini reddetmektedirler. Doğal olarak, ekonomik ve sosyal sorunlar bu iki ülkeyi de (özellikle Romanya'yı), etkilemektedir ama içine düşülen darboğazların nedeni olarak yapısal problemleri ve çelişkileri değil de, dışsal faktörleri ve uygulamadaki bozuklukları gösteren siyasi yönetimler bu ülkelerde sorunların üstesinden gelmenin yolunun planlı ekonominin verimlileştirilmesinden, olağanüstü tedbirlerden ve toplumun üzerindeki parti yönetiminin sıkılaştırılmasından geçtiğini öne sürmektedirler.

Doğal olarak, ekonomik anlamda ve kalkınmışlık düzeyi bakımından Demokratik Almanya ve Romanya arasında küçümsenmeyecek farklılıklar vardır. İkinci Dünya Savaşı öncesi geri kalmış bir Balkan ülkesi olan Romanya'yla, o dönemde önde gelen bir sanayi ülkesi olan Almanya'nın bir parçası olan Demokratik Almanya arasındaki bu fark bir anlamda, tarihsel nedenlerden de kaynaklanmaktadır; ama bunda Demokratik Almanya'nın özel konumunun, batıyla, somut olarak da Federal Almanya ve Batı Berlin'le olan ilişkilerinin rolü büyüktür.

Demokratik Almanya Federal Almanya'yla gümrüksüz ekonomik ve ticari ilişkiler kurma olanağına sahiptir. Toprakları içindeki Batı Berlin'e yaptığı "ihracat" ve Federal Almanya'dan kolayca alabildiği krediler ve teknoloji transferi zaten ileri konumlarda olan sanayiinin durumunu kolaylaştırmıştır. Demokratik Almanya'nın bu ilginç konumunun hukuksal temeli Potsdam Anlaşması'dır. Anlaşma "Almanya"yı tek bir ekonomik birlik olarak tanımlamaktadır. Demokratik Almanya'nın içinde bulunduğu bu avantajlı durum ilerde daha da yararlı olacak, Demokratik Almanya Federal Almanya üzerinden, hiçbir gümrük uygulamasına tabi olmaksızın Ortak Pazar ülkelerine girebilecektir. Bu anlamda, Demokratik Almanya Ortak Pazar'ın "13. gizli üyesidir."

İşte, Demokratik Almanya batıyla olan ilişkilerinden azami oranda yararlanarak, bu arada sosyalist idenditesinin özgüllüklerini özenle vurgulayarak ve kendi toplumsal rejiminin üstünlüklerini temel alan sistemli bir propagandayla, ama bu arada içe dönük ciddi bir baskı politikasıyla ikili bir denge yaratmıştır. Demokratik Almanya bu denge-



nin altüst olacağından korktuğu için reform sürecine karşı çıkmaktadır. Sosyalist modelin yaşama geçirilmesindeki aksaklıkların, olumsuzlukların, başarısızlıkların ve tarihsel olarak ortaya çıkan kısır döngülerin toplumun siyasal gündemine alınıp açıkca tartışılması Demokratik Almanya siyasi yönetimine göre Federal Almanya'nın konumlarını güçlendirecek; reform sürecinin en önemli bileşenlerinden biri olan demokratikleşme, şimdiye kadar bastırılan toplumsal muhalefetin boy atmasına neden olacak; baskıya ve başarıların propagandasına dayalı rejim temel dayanaklarını yitirecektir (ki bu kaygıda haklılık payı da vardır).

Sonuç olarak denilebilir ki, Demokratik Almanya özel konumları nedeniyle reform sürecinin en zor başlayacağı ülke olacaktır. Ama aynı zamanda bir yandan ekonomik anlamda görece sorunsuzluğu, öte yandan da batıyla olan özel ilişkileri nedeniyle Demokratik Almanya, reformlarda en kısa sürede en önemli mesafenin kaydedildiği ülke de olacaktır. Yeni sentez, büyük bir olasılıkla en köklü dönüşümleri bu ülkede gerçekleştirecektir.

Romanya'ya gelince: Bu ülke -Arnavutluk'un ardından- Avrupa'nın en geri kalmış ülkesidir. Tarihsel azgelişmişliğin yarı feodal koşulları üzerinde sosyalizm inşa etme çabalarının, yüzyılların geri kalmışlığını bir hamlede aşma gayretlerinin Balkan'a ve doğuya özgü "devletin malı deniz" felsefesiyle birleştiği ortamda ortaya çıkan tablo ürküntü vericidir. Romanya henüz küçük sanayi birimlerinin bile olmadığı, sözün gerçek anlamıyla tarım ülkesi olan bir ülkede bir çırpıda ileri sanayi toplumu kurma iddialarıyla, toplumun tüm kaynaklarının ağır sanayi birimlerine seferber edilmesinin neden olabileceği trajik sonuçlara bir örnek teşkil eder. Yeniden üretim süreçleri arasında uyum ve denge içermeyen "hızlandırılmış kalkınma" bazı modern sanayi birimleri ortaya çıkarmış, ama ekonomi genel olarak geri kalmışlığın ağır frenlerinden kurtulamadığından bu sanayi birimleri kalkınmanın çekici gücü olamamış, atıl, düşük kapasiteyle çalışan, genelde ülke servetinin heder edildiği birimler olarak kalmışlardır. Bu arada tarımın ihmali, zora dayalı kolektivizasyon ve varlıklı toplumsal katman yaratılmama kaygısıyla, küçük üreticilere serbest üretim ve pazarlama olanağının sağlanmaması tarım üretiminin düşmesine neden olmuş, bu da sözün gerçek anlamıyla halkı yokluğun pençesine itmiştir.

Yetmişli yılların sonlarından itibaren yaşam koşullarının olağanüstü düzeyde bozulmasında Romanya'nın daha önceleri batıdan aldığı kredileri bir an önce geri ödemek için başlattığı kampanyanın da payı vardır mutlaka. Borç olarak alınıp, üretken bir şekilde kullanılamayan milyarlarca dolarlık kredinin ödenmesi amacıyla ilan edilen ekonomik sıkıyönetim ve ihracat seferberliği ortamında insanlar etten süte, giysiden ilaca, yakacaktan sigaraya kadar her tüketim maddesini karneyle satın alabilir hale geldiler.

Romanya'da siyasi yönetim, bu koşullarda bile var olan yapının ih-

tiyaçlara yanıt verdiğini söyleyerek, bu konuda değişikliklere gidilmeyeceğini vurguluyor. Bu ilginç tavrın birinci nedeni Romanya'nın sosyalist ülkeler arasında yönetimin halktan en çok koptuğu ülke olmasında aranmalıdır. Parti ve devlet kademelerindeki memur-bürokrat tabaka lidere olan sadakatinin karşılığı olarak, sıradan insanlara göre daha iyi yaşam koşullarına sahip olmaktadır. Yönetim kademelerine seçilen kadrolarda aranan sıfatlar işinin uzmanı olması, bilgisini yaratıcı bir şekilde kullanması, vb. değil, yalnızca üstten gelen direktife boyun eğmesi, var gücüyle ve herşeye rağmen onu gerçekleştirmeye çalışmasıdır. Parti ve devlet kademelerinin anahtar mevkilerindeki insanlar arasında ise yakın akrabalık bağları vardır. Bu koşullarda ülkede var olan toplumsal sistemin reformdan geçirilmesinin sonucu, ülkede reformla birlikte boy veren demokratik ortamda sorunların ve sorumlulukların açıkca ortaya dökülmesi ve işlenen suçların hesabının sorulması olacaktır. Bu ise doğal olarak, şimdiki yönetimin hiç de arzuladığı birşey değildir!

Romanya yönetiminin yürürlükteki modelin reformunu reddetmesinin ikinci nedeni ülkede giderek ağırlaşan ulusal sorunla bağıntılıdır, ki bu olay son zamanlardaki gelişmelerin de gösterdiği gibi, sosyalist ülkelerin çoğunluğuna özgü, gelecek açısından büyük öneme sahip çelişkilerden biridir. Herşeyden önce şunu saptamakta yarar var: Yetmiş küsur yıldan bu yana uygulanan sosyalist model ne Sovyetler Birliği'nde, ne de doğu Avrupa ülkelerinde kökleri yüzyıllar öncesine uzanan düşmanlıkları ve çelişkileri çözebilmiştir. Sovyetler Birliği'nde ve doğu Avrupa ülkelerinde 1980'li yılların ortalarına kadar süren ulusal anlamdaki sukünet demokrasinin yetersizliğinden, dolayısıyla halkların ve ulusal azınlıkların kendi çıkarlarını ve şikayetlerini dile getirmelerine imkan vermeyen ortamdan doğan sahte bir barıştır. Uluslar ve ulusal azınlıklar arasında, çoğu kez sadece tarihsel düşmanlıktan ve geleneklerden kaynaklanmayan, sık sık haksız uygulamalardan ve şovenist-milliyetçi baskılardan ötürü ortaya çıkan karşıtlık ve çatışma ancak ve ancak, dünyanın bu köşesinde demokrasinin gelişmesine koşut olarak, gerçek maddi nedenlerin ortadan kalkmasıyla durulacaktır.

Bölgede etnik realiteyi dikkate alan bir dengenin oluşması bu ülkelerdeki ulusların ve ulusal azınlıkların hak ve taleplerini açık ve net olarak, yaptırıma uğramadan dile getirebilecekleri bir sürecin yaşanmasını zorunlu kılıyor. Demokrasinin gelişmesine paralel olarak Kazakistan'dan Tuna boylarına kadar sosyalist dünyanın dört bir köşesinde alevlenen ulusal hareketlenmeler bunun belirtisidir.

İşte, Romanya yönetiminin reformlara ve onlarla birlikte gündeme gelmesi kaçınılmaz olan demokratikleşmeye karşı ayak diremesinin ikinci nedeni ülkedeki -şimdi baskı altında tutulan- Macar azınlığın haklarını talep edeceği ve onları elde edebilmek için mücadele edeceği bir ortama imkan tanımama gayretidir. Baskıyla denetim altında tutulmak istenen ulusal azınlıklar sorunu sosyalist ülkelerde saatli bom-



ba işleve görmektedir! Bazı ülkeler, örneğin Romanya demokratikleşmeye karşı çıkarken, ulusal azınlıkların yaşadıkları bölgelerde uygulamaya koyduğu köyleri yıkma projesiyle iki milyonu bulan Macar azınlığı başka bölgelere dağıtarak, süreç içinde bu sorunun üstesinden gelmeye çalışırken; ilerde de değineceğimiz gibi, örneğin reformların belli oranda gündeme geldiği Bulgaristan da "iş işten geçmeden" ulusal sorunu "kökten" çözme iddiasıyla yüzbinlerce Türkü doğduğu, büyüdüğü topraklardan sürmekten çekinmemektedir. Olay ağırdır ve doğal olarak hiçbir bakımdan savunulacak bir yanı yoktur.

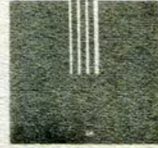
Özetleyecek olursak: İkinci grupta ele aldığım iki ülke, Demokratik Almanya ve Romanya'nın modelin reformuna karşı çıkmaları farklı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu iki ülkenin ilerde hangi yolu izleyeceği reform sürecinin diğer ülkelerde kazanacağı somut başarıya ve reform hareketlerinin bölgede güçlenmesine bağlı olarak ortaya çıkacaktır. Bu anlamda, dış etkenler bu iki ülkede diğerlerine göre daha önemli. Doğal olarak bu, iç etkenleri, yani sözü geçen ülkelerdeki gelişmeleri ve reform yanlılarının işlevlerini küçümsediğim anlamına gelmiyor. Her iki ülkede de yeni oluşan ve giderek dinamikleşen demokrasi ve reform hareketlenmeleri var. Bu oluşumların yığınsallaşmasında Demokratik Almanya'da özgürlük, insan ve vatandaşlık hakları ve demokratikleşme temel istemler haline gelirken, Romanya'daki reform mücadelesi ise bunların yanısıra, temel gereksinimlerin karşılanması ve asgari yaşam koşullarının sağlanması talebini de ön plana çıkarıyor.

-III-

Doğu Avrupa ülkeleri arasında perestroyka sürecine karşı aldıkları tavır bakımından **üçüncü grubu Çekoslovakya ve Bulgaristan oluşturuyor.** Her iki ülkede de siyasi yönetimler perestroyka ve reform süreçlerine açıkca karşı çıkmamakta, hatta bu sürecin terminolojisini kullanmakta, ama özde son yirmi yılın oluşturduğu iç dengeyi korumaya büyük özen göstermektedirler. Bu anlamda reform süreçleri, bu iki ülkede şimdilik yapısal dönüşümlere kadar uzanamayan, yüzeysel dalgalanmalar olma özelliği taşıyor.

Çekoslovakya'da parti yönetiminin aldığı bu ikili tavrın nedeni tarihsel geçmişte saklıdır. Çekoslovakya, aynen diğer doğu Avrupa ülkeleri gibi, ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıyadır. Sorunların üstesinden gelmek için reformlara gidilmesinin kaçınılmazlığı yavaş yavaş ÇKP yöneticilerince de kavranmaktadır. Ama asıl sorun, perestroyka sürecinin ve Sovyetler'de gündeme gelmeyen diğer reformcu dönüşümlerin "1968 Prag Baharı"nın muhasebesi ve rehabilitasyonu yapılmadan, Çekoslovakya'da gerçekleştirilemeyeceğidir.

Yazımın birinci bölümünde de belirttiğim gibi, 1968'de Çekoslovakya'da tüm halkın desteğini alan ÇKP önderliğinde başlatılan ve daha



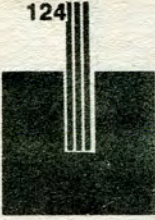
sonra Varşova Paktı ülkelerinin ortak askeri müdahalesi ile kesilen dönüşüm ve reformlar birçok bakımdan 1980'li yılların Perestroykasının öncüsü ve aynı zamanda ondan daha ileri hedefler saptayan reformlardır. Birlikte göreceğiz: Eğer perestroyka konservatifler tarafından yarıda kesilmez de kendi mantıksal çerçevesi içinde gelişmeye devam ederse, süreç içinde "Prag Baharı"nın gündeme getirdiği siyasi istemleri ve ileri demokratizmi savunacak ve 1968 Çekoslovakya deneyi rehabilite edilecektir. Ama o ana kadar, Çekoslovakya'da siyasi yaşamın bugünkü temsilcileri 1968 reformunu yarıda kesen ve geri dönüşü hazırlayan tutucu kanadın hukuki anlamda mirasçısı olma yükünü omuzlarında taşıyacaklardır. Reform alanında atılan her adım Çekoslovakya'da şimdi muhalefette olan gerçek reformcuların tepkileriyle ve "68'in aklanması" istemleriyle karşılaşacaktır.

Bugün Çekoslovakya'da modelin reformunu, siyasal demokrasiyi, insan ve vatandaşlık haklarını talep eden ve kayda değer güce sahip muhalefet örgütlenmeleri de vardır. Karta -77 bunlardan en önemlisidir. Özellikle aydınlar arasında destek bulan, ama 1968 müdahalesini prostesto etmek için kendini yakan Yan Palah'ın ölümünün 20. yıldönümü dolayısıyla bu yılın Ocak ayında Prag'da yapılan gösterilerin de kanıtladığı gibi, gençler ve halk arasında da ilgi bulan bu örgüt, giderek kamuoyunu etkileyecek koşullara ulaşıyor. Karta-77 ve diğer muhalefet örgütlerinin istemlerinde yer bulan demokrasi, insan haklarına saygı gösterilen anayasal ve hukuksal bir düzen ve görüşlerin serbestçe dile getirildiği plüralist bir siyasal yaşam bugün Çekoslovakya'nın sorunlarının üstesinden gelebileceği bir reform sürecine girebilmesinin en önemli koşuludur. Böyle bir sürecin başlaması için atılacak ilk adım ise 1968 Prag dönüşümünü aklamak, ona öncü nitelikli tarihsel deneylere verilmesi gereken önem ve saygıyı vermektir.

Bulgaristan perestroykaya karşı çıkmayan, ama onu elden geldiğince "ehlileştirerek", iç dengeye zarar getirmeyecek bir şekilde uygulamaya çalışan bir Balkan ülkesidir. Koşulları Romanya'ya çok benzemesine karşın, Sovyetler Birliği'ne olan tarihsel yakınlığı ve özel bağlılığı Bulgaristan siyasi yöneticilerini, özde hiç de katılmadıkları reformları bir ölçüde de olsa uygulamaya zorlamaktadır.

Doğu Avrupa sosyalist ülkeleri içinde ekonomik ve toplumsal ya-

"Yumuşama sürecinin ve uluslararası ilişkilerdeki demokratikleşmenin, tehlikeye girmeden sürmesi için bu dengenin varlığını sürdürmesi gerekmektedir. Bu anlamda reform sürecinin ulaşacağı sentezin bölgesel, hatta global koşulları vardır."



şamda parti denetiminin güçlü ve toplumun yönetim kademelerinde bulunan bürokrat takımının ayrıcalıklarının fazla olduğu ülkeler arasında olan Bulgaristan'da, siyasi yönetim perestroykanın ilk önce kendi ülkelerinde başladığını iddia etmiş, böylece, bir yandan gelişen sürecin ülkede öncülüğünü başkalarına kaptırmamaya özen gösterirken, diğer yandan da halka toplumsal sorunları unutturmada başarılı bir şekilde gündeme getirip uyguladığı Bulgar şovenizmi propagandasını da güçlendirmiştir.

Şovenizme dayalı politika Bulgaristan yöneticilerinin, var olan ekonomik sorunları, yaşam düzeyinin düşüklüğünü, toplum içinde yöneten ve yönetilenler arasındaki "sosyal adaletsizliği" unutturmak için bilinçli olarak kullandığı bir silahtır.

Ama olay sadece sorunları unutturmak, iç ve dış düşman göstererek uygulanan baskıcı politikayı haklı göstermekle sınırlı değildir. Bulgaristan'da siyasi yönetim Sovyetler Birliği'ni ve doğu Avrupa ülkelerini dalgalandıran reform rüzgârlarının eninde sonunda Bulgaristan'ı da tamamen etkisi altına alacağını sezmiş ve bu reform süreçlerinin ulusal hareketlenmelere yol açacağını da iyi kavramıştır. İşte kırk yıldır iyi-kötü, ama birlikte yaşadıkları Türk azınlığı göçe zorlamaları, gelecekteki bu tehlikeyi bertaraf etme çabasından kaynaklanmaktadır.

Doğu Avrupa ülkelerinin hemen hepsinde komünist partilerin resmi çizgileri dışında modelin reformunu talep eden, demokrasi ve temel haklar isteyen hareketlenmeler varken, Bulgaristan'dan şimdilik ses çıkmıyor. Tabii bu, Bulgaristan'da tabandan yükselen bir demokrasi ve reform hareketi yoktur anlamına gelmiyor. Toplumda şu sıra gündemin birinci maddesi haline getirilen ulusal sorun nedeniyle, baskı politikası yoğunlaştırılmıştır. Diğer doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, yakın gelecekte Bulgaristan'da da reform yanlısı olan ve demokratik dönüşümlerin tüm gereğini eksiksiz yerine getirmeyi hedefleyen güçler seslerini duyuracaklardır. Bulgaristan'daki reformun başarısının temel koşulu reformculuğun resmi çizginin ve bürokratik takımının ayıplarını örtmek için kullandıkları incir yaprağı olmasına izin vermeden, bu hereketi yığınlara mal edebilen bir oluşumun ortaya çıkmasıdır.

GELECEK

ESAS SORUN DEVLETTİR

Cem Eroğul

Sığ bir Marksist anlayışa saplanıp kalınarak, devlet yalnızca egemen sınıfın baskı aracı olarak görüldüğü sürece, ne bir sosyalist hareketin sağlıklı bir siyasal strateji belirlemesi, ne de soslist ülkelerdeki birçok gelişmenin açıklanması olanaklı olabilir. Sosyalist hareket için böyle bir görüşün bir tek sonucu olabilir: Devlet düşmanın en büyük silahıysa ve bu silah, yine tanım gereği, ancak düşmanın kullanabileceği bir nitelikteyse, yapılabilecek tek akıllı şey, bu devleti yıkmaya çalışmaktır. Ne var ki, baş amacı devleti yıkmak olan bir akımın, ne yasallaşma isteği geçerli olur, ne de demokrasi savları inandırıcılık taşır. Öyleyse, doğru bir siyasal strateji çizmek isteniyorsa, yapılacak ilk şey bu sığ anlayıştan kurtulmaktır.

Elbette, bir sığlıktan kurtulmanın yolu, hemen aksi yönde bir önerme üretip, bu kez de ona sarılmak değildir. Gerçekten de, ilk önermenin eksik ve dolayısıyla yanlış olmasından kalkıp, "devlet egemen sınıfın baskı aracı değildir" demek, birincisinden daha da sığ bir anlayışa sürüklenmek olur. Tek bilimsel çözüm, konuyu diyalektik ve tarihsel maddecilik çerçevesinde bir kez daha ele almak ve bu kez olabildiğince özüne inmeye çalışmaktır. Doğallayın, bir yazı sınırları içinde böyle bir şeye kalkışmak olanaksızdır. Ben bunu, yakında yayınlanacağını umduğum bir kitapta yapmaya çalıştım. (Büyük bir olasılıkla, kitabın altbaşlığı, "Devletin Doğasına İlişkin Bir Deneme" olacak.) Burada, kitabı özetlemem de olanaksız. Ancak, bundan sonra söyleyeceklerimin, o kitapta ulaştığım bir takım sonuçlara dayandığını belirtmek istiyorum.

Diyalektik ve tarihsel maddeciliğin yardımıyla saptanabilecek bir dizi belirleme sonucunda, devlet, üç temel işlev yüklenmek zorunda kalmıştır. Egemen sınıfın çıkarına hizmet, bunlardan ancak biridir. Öteki ikisi ise, toplumun tümüne ve devletin kendi görevlilerine (devlet

"Devlet, egemen sınıfa hizmet edecekse, sivil toplum karşısında üstün bir konumda bulunmak zorundadır. Yetke sahibi olmayan bir devlet hiçbir egemen sınıfa hizmet edemez."

personeline) hizmettir. Belirleyici güçlerin karşılıklı dengesiz durumunun bir sonucu olarak, olağan koşullarda, bu üç temel işlev arasında, devleti egemen sınıfın hizmetine sokan işlevin ağır basması beklenir. Ancak, olağandışı koşullarda, devletin kendi görevlilerine hizmet işlevinin ağır basması ve böyle bir devletin, yalnızca sömürülen değil, sömüren sınıfları da haraca kesen bir canavara dönüşmesi olanaklıdır. Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, ne yapılırsa yapılsın, devlet, sözünü ettiğim o üç temel işlevden hiçbirini tümüyle gözden çıkaramaz.

Bu söylediklerimin kuramsal temeli, dediğim gibi, başka bir çalışmamda sunuluyor. Ancak, basit bir mantık dahi, egemen sınıfa hizmet edebilmek için devletin, sözü edilen öteki iki işlevi de yürütmesi gerektiğini göstermeye yeter. Devlet, egemen sınıfa hizmet edecekse, sivil toplum karşısında üstün bir konumda bulunmak zorundadır. Yetke sahibi olmayan bir devlet, hiçbir egemen sınıfa hizmet edemez. Öte yandan, salt yetkeye ve baskıya dayanarak, devlet gibi bir kurumu ilelebet yaşatmak da olanaksızdır. Devlet olgusu üç bin yıldır yeryüzünde varsa ve bugün dünyanın tümüne yayılmış durumdaysa, bunun mantıki tek açıklaması, devletin, herkesin az çok işine yarayan bir yönünün bulunduğudur.

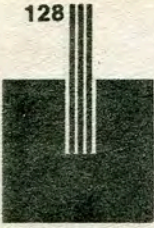
Ne ki, gerçek böyleyse, devletin, özü çelişkili bir kurum olduğunu kabulden başka çare yoktur. Çünkü, bu saydığım temel işlevler, eninde sonunda birbirleriyle kaçınılmaz olarak çatışacak niteliktedir. Öyleyse, devlette bir bütünsellik aramak, devleti bir "organizma", bir "sistem" olarak kavramaya çalışmak boşunadır. Devlet, birçok zaman kendi aralarında, kimi zaman da kendi içlerinde çatışan, bir dizi kuruluştan oluşur. Bu kuruluşlara can veren somut kişiler ve bunların uygulamaları da, sözünü ettiğim o üç temel işlevden herhangi birine daha yakın olabilir. Örneğin sağlık, eğitim, spor gibi alanlardaki etkinlikler, daha çok toplumun bütününü erek edinmişken, iktisadi destekleme önlemleri daha çok egemen sınıflara yöneliktir. Öte yandan, devlet memurlarını yargı karşısında ayrıcalıklı duruma getiren yasalar, "devlet başkanına hakaret", "hükümetin manevi kişiliğine hakaret" türünden suç düzenlemeleri, hep, sivil toplum karşısında devlet görevlilerini ayrıcalıklı bir konumda tutma gereğinden kaynaklanır. Bu kaba örnekler bile, devlet etkinliklerinin nasıl çelişik yönlerde olabileceğini göstermeye yeter. Kaldı ki, ayrı kuruluşlar bir yana, aynı kuruluşun bile, nitelikçe birbirine tümüyle yabancı bir takım "hizmetler" vermesi ve eninde sonunda, bu çeşitli etkinlikleri yüzünden kendi kendi-

siyle de çelişkiye düşmesi olanaklıdır. Örnek olarak, polis örgütünü alalım. Bir işçi gösterisini bastıran polis, açıkça, egemen sınıfa hizmet etmektedir. Ama aynı polis, cinayete veya hırsızlığa karşı bireyleri korurken, toplumun tümünün hizmetindedir. Yine aynı polis, kendi sendikal haklarını elde etmek için amirlerine karşı eyleme girişince, bu kez devletin sivil topluma yakınlaşmasına, yani demokratikleşmesine hizmet etmektedir. Kısacası devlet, işte böylesine karmaşık bir yapılar bütünüdür ve kaçınılmaz olarak, bir takım temel çelişkileri kendi özünde taşır. Böyle çelişik bir kurumu tek bir işleve bağlamaya kalkışmak, ne gerçekçilik, ne de bilimsellikle bağdaşır.

Öte yandan, devlet, toplum içindeki en önemli siyasal kurum olmakla birlikte, kendi alanında tek de değildir. Siyaset alanında, hem üretim ilişkilerinin koşullandırdığı egemen düşüngüsü (ideolojisi) ile siyasal düzenin (rejimin), hem de bir dizi siyasal yapısı ve düşünce kalıbı ile siyasal dizgenin (sistemin) yer aldığı da unutulmamalıdır. Bir sosyalist parti, kendi siyasal stratejisini belirlerken, bu gerçeği de gözönünde bulundurmak zorundadır. Bugün Türkiye'de kurulacak gerçek bir sosyalist partinin temel ereği, düzen içinde meşru, dizge içinde ise hem meşru, hem de yasal bir konuma ulaşmak olmalıdır. Parti, toplumun ortak çıkarlarına sahip çıktığı ölçüde meşruiyet kazanır. Bunun için, devletin, ortak çıkara yönelik kuruluş, kişi ve uygulamalarını desteklemek gerekir. Ancak, bu da yetmez. Ortak çıkar yönünde devleti etkilemeye çalışmak da gerekir.

Devleti etkilemenin türlü yolları vardır. Bir kere, devlet, istenilen yönde bir yapılaşmaya çekilmeye çalışılır. Bu güçtür, ama olanaksız değildir. Örneğin, bugünkü devlet bile, bir solcu akımın önereceği ayrıntılı bir çevre denetleme kuruluşu tasarısını benimseyebilir. İkincisi, etkileme, görev alma yoluyla da olur. Bu da olanaksız değildir. Solcular, devletin şu veya bu kuruluşunda görev almaya çalışabilirler ve küçük bir ölçüde de olsa, bu amaca ulaşabilirler. Üçüncüsü, sosyalist parti, devlet uygulamalarını etkilemeye çalışabilir. Bu da olanaksız değildir. TİP'in meclis deneyimi, ısrarlı bir savaşım ile, örneğin ikili antlaşmalar konusunda devletin eski laçkalığının, bir ölçüde de olsa, giderilebileceğini göstermiştir.

Doğaldır ki, bütün bu söylenenler, ancak gerçekçi, yani bilimsel bir devlet görüşü çerçevesinde anlam taşır. Devlet düşman bir kale gibi görülürse, buna ancak yıkıcılık için girilmeye çalışılır. Böyle bir anlayış ise, solcuların devlet kuruluşlarında görev almalarını, ya "yuvalanma" taktiği ya da "ihanet" olarak değerlendirebilir. Oysa, gerçek yaşam böylesine siyah-beyaz değildir. Dürüst bir solcunun, zamanın ve zeminin uygun olması koşuluyla, kimliğini gizlemeden ve ona ihanet etmeden devlete hizmet edebileceğini, hem kendi kafalarımıza, hem de başkalarının kafalarına sokmamız gerekir. Doğallayın, her koşulda, her göreve "evet" demek, insanı kişiliğinden yoksun bırakır. Ancak, önemli olan, bu tutumun genel bir ilke olmadığının, her somut



durumda verilerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğinin kavranmasıdır. Yoksa, "bu burjuva devletidir, ben asla buna hizmet etmem" gibisinden kısır mı kısır bir tutuma saplanıp kalınır.

Siyasal dizgede, devlet dışında, bir dizi siyasal parti ve baskı kümesi vardır. Devlet siyasal dizgenin öteki öğelerine açıldığı ölçüde, demokrasi gelişir. Sosyalist parti, bu yönde ne denli uğraş verirse, siyasal dizge içindeki saygınlığı o ölçüde artar. Ne var ki, bunun başarılması, başka siyasal partiler ve baskı kümeleri ile belli konularda işbirliğini gerektirir. Kısacası, sosyalist parti, siyaset alanını salt egemen sınıflara ait bir arena olarak görmemeli, kendi siyasal stratejisini saptarken, başta devlet olmak üzere, siyaset alanının tümünde etkili olmaya çalışmalıdır.

Devlet olgusunu, sığ bir Marksizmden kurtularak böyle çok yönlü bir biçimde görmek, örneğin sosyalist ülkelerdeki birçok gelişmeyi de daha iyi anlamaya olanak verir. Sığ Marksizm şöyle demeyi gerektirir: "Sosyalist ülkelerde egemen sınıf, işçi sınıfıdır. Devlet de, tanımı gereği, egemen sınıfın baskı aracıdır. Öyleyse, sosyalist devletlerin tüm uygulamalarını, işçi sınıfının çıkarı açısından açıklamak gerekir." Oysa, bence, böyle bir mantık, gerçekler karşısında, fena halde tökezlemekten kurtulamaz. Diyelim, 1968 Çekoslovakya işgalini açıklamak istiyoruz. Bana kalırsa, bu olayın baskın yönü, başka bir sosyalist devletteki demokratik gelişmenin kendi ayrıcalıklı konumlarını tehlikeye düşürmesinden ürken Sovyet üst kademe devlet görevlilerinin çıkarını korumaya yönelik olmasıdır. Doğallayın burada, tüm Sovyet toplumunun güvenliğini korumakla görevli Sovyet devletinin, dünya çapındaki güvenlik kaygısının da etkisi olmuştur. Ancak, görüldüğü gibi, böyle bir olayı salt "proletarya dayanışması" ile açıklamak, kanımca olanaksızdır. Oysa, yine Marksizme dayanan, ama tek yönlülükten kurtulmuş bir devlet kuramı, bu tür gelişmeleri anlamamızı çok kolaylaştırabilir. Ama, bütün kuramlar gibi, bunu da, her zaman, somut verilere dayanarak kullanabilmek gerekir. Yoksa, kısa elden genellemeler, bu kuramı da öldürebilir. Örneğin, "1968 Çekoslovakya işgali Sovyet üst yönetiminin çıkarlarına hizmet için yapıldığına göre, 1956 Macar işgali de aynı türden bir olaydır" demek, kanımca yanlış olur. Benim inceleyebildiğim kadarıyla, 1968'de Çekoslovakya sosyalizmden vazgeçmiş değildi ama, 1956'da Macaristan'da, karşıdevrim egemen olmuştu. Bu saptamam doğruysa, 1956 dünyasının koşulları içinde Macaristan'a yapılan müdahale, baskın yönüyle, gerçekten de bir "proletarya dayanışması" örneği kabul edilmek gerekir.

Yine sosyalist ülkelerde, kanımca, birçok iktisadi sorun, devletin çok yönlülüğü unutulmamak koşuluyla, sosyalist devletin işçi sınıfının egemenliğinde bulunmasıyla açıklanabilir. Üşengenlik, savurganlık, vurdumduymazlık, bir bakıma, pekâlâ, toplumun ve devletin tümsel (global) çıkarını ve yarınını pek düşünmeyen, iş güvencesine sahip ve temel gereksinmeleri karşılanmış egemen bir işçi sınıfının, dar sınıf tercihi olarak görülebilir.

Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Söylemek istediğim, toplumsal olayları doğru dürüst açıklayabilmek için, devlet olgusundan soyutlanmış bir sınıfsal çözümleme ile yetinilemeyeceği, devleti var olan sınıfların birinin aracı olmaya indirgemenin ise, derin bir yanılgı olduğudur. Bilindiği gibi, Marx, toplum olaylarını, genellikle, üç büyük eksen çevresinde açıklamaya çalışmıştır; iktisat, siyaset ve düşüngü (ideoloji). Bu eksenlerin her biri, kendilerine özgü yapılara ve özelliklere sahiptir. İkinci ve üçüncü eksenin birinci eksen tarafından belirlenmekte olması, bu son ikisinin özgünlüklerini ortadan kaldırmaz. Aksine, bu özgünlük kavranmadıkça, iktisadi belirlemenin kendisini de anlamaya olanak yoktur. Çünkü, iktisadi belirleme, iktisat alanı dışında, daima iktisadi olmayan bir görüntüde ortaya çıkar. Bu görüntüyü anlamlandırmanın, yani iktisadi etkiye bağlamanın tek yolu da, siyaset ve düşüngü alanlarının, iktisadi alanınkinden kesinlikle ayrı olan kendi özgünlüklerini kavramaktır. Siyaset alanının en can alıcı kurumu ise devlettir. Dolayısıyla, siyaset eksenini de kavramanın kaçınılmaz yolu, devlet olgusunu, tüm zenginliği, çok yönlülüğü, çelişikliği, kısacası özgünlüğü içinde görmektir. Yoksa, sınıf savaşımını yordambilgisinin (teknolojinin) belirleyiciliğine indirgemiş bir "Marksizm" ne denli zavallı ise, devleti egemen sınıfın aracı olmaya indirgemiş bir "Marksizm" de o denli zavallı olur.

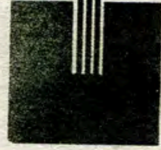
GELECEK

GÜNCELLİĞİN DAYANILMASI GEREKEN AĞIRLIKLARI ÜZERİNE

Sargut Şölçün

I.

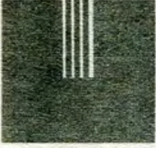
Federal Almanya'da 1989 yılının Temmuz ayında yapılan 30. Uluslararası Matematik Olimpiyadı'nın sonuçlarını gazetede okuyunca, önce gözlerime inanamadım. 51 ulustan 291 matematikçinin katıldığı bu son derece ağır yarışmanın bitimindeki sıralamaya göre, Çinliler birinci, Rumenler ikinci ve Sovyetler üçüncü olmuştu; sonra sırayla Demokratik Almanya yarışmacıları, Amerikalılar, Çekler, Bulgarlar, vs. geliyordu. Uzun süredir sosyalist ülkelerden sık sık olumsuz haberlerin duyulması o kadar olağanlaşmıştı ki, Çin'in Varşova Paktı'nın matematik başarılarının verdiği şaşkınlık, ilgili yazıyı ancak iki kere daha okuduktan sonra hafifledi. Arkasından, ister istemez, acaba bu başarılı matematikçilerden kaç tanesinin içinden "Batı'ya kaçmak" fikri geçmiştir, ya da bir müddet sonra geçecektir, diye düşündüm. İleri endüstri toplumlarının entegrasyon gücü karşısında uyanık kalınsa bile, sosyalist ülkelerdeki hızlı değişimler, böyle bir düşünceyi besleyecek kadar sancılı oluyor. Bu gelişmelerin en önemli özelliği, onların kategorik nitelendirilişi sırasında ortaya çıkan zıtlıkların eşdeğerliliğidir: Ya bu yenilikler, çağdaş esnekliğin ürünüdür, ideolojiye uygun birer arayıştır ve eskiden beri olagelmiştir -hatta, radikalliğinden ötürü,



"devrimci" vasfına lâyıktır; ya Marksizm- Leninizm adına Marksizm-Leninizmden sapmadır; ya da bir iflâsın belirtisidir ve tedricen emperyalizme teslim olunacaktır. "Perestroyka" ve "Glasnost"un komünist idealin tam anlamıyla çöküşünün işareti olduğunu, kapitalizmin metropollerinde yüksek sesle söyleyenler, en gerici çevreler; yine bu çevreler, Batı'nın "esnek katılığı"nı henüz elden bırakmamasını, "komünizmin ölüm belgesi"nin sadece onaylanmayı beklemediğini, çünkü temel yapıların hâla ayakta olduğunu da ekleyecek kadar dikkatliler.

II.

Bence, yıllardır hem dışardan hem de içerden sürdürülen tahribatın, sosyalist ülkelerdeki kitlelere yansımasının yeni bir aşamasına şahit oluyoruz. Bu aşamada batılı ülkelerin tavrı, elbette soğuk savaş yıllarından farklı olacaktır. Ekonomik üstünlükleri nedeniyle ellerindeki kozları, bir yandan kendilerine sağlanan pazar imkânlarını genişletmekte kullanacaklar; öte yandan da, Varşova Paktı'ndaki muhalif potansiyelin, 1956 ve 1968'dekine benzer patlamalara yol açmadan etkili olmasına çalışacaklardır. Bu bakımdan, sosyalist ülkelerdeki kitlelerin tavrı, iktidardaki komünist partilerin tavrından daha belirleyici olmaya başlamıştır. 1973 yılında Münih'ten Batı Berlin'e giderken, Demokratik Almanya topraklarında bir restoranda yemek molası vermiştik; yanımızdaki genç sempatizanın kendisine "yoldaş" diye hitap etmesine çok kızan garsonun tepkisini hâlâ unutmadım. Bir sosyalist ülkenin bütün yurttaşlarını kendisinin yoldaşı sanan arkadaşımızın dünyası başına yıkılmıştı. Oysa, o zaman böyle küçük bir olayın üzerinde durmayacak kadar meşguldük. W. Benjamin'i tanımayacak, Adorno'yu ve H.Marcuse'yi toptan reddedecek, E. Bloch ve G. Lukacs'a kuşkuyla bakacak kadar meşguldük. Hitler faşizminden kaçan Alman komünistlerinden bazılarının başına Sovyetler Birliği'nde nelerin, neyi geldiği kısmen öğrenmiş olsak bile, bunların üzerinde kafa yormayacak kadar meşguldük. Stalin'in, Hitler'den daha çok Alman politbüro ve merkez komitesi üyesi öldürttüğünü ise, henüz bilmiyorduk. Kitlelere olan güvenimiz yüzünden bireyi gözden kaçırmıştık. Psikolojik ve antropolojik teçhizattan yoksunlukta, o dönemin yüklediği âcil görevlerin yerine getirilmesinin zorunluluğu büyük rol oynamıştı. Ama aynı zamanda, Moskova'ya ve Pekin'e bağımlı olmayan devrimcilerin ruh hali içinde, başkalarının yaptığı hataları dikkate almayacak kadar meşguldük. Stalin, 18 Kasım 1918 tarihli **Pravda**'da, "...ayaklanmanın pratik örgütlenmesinin bütün işi, Petrograd Sovyeti Başkanı Troçki yoldaşın doğrudan yönetimi altında gerçekleşmiştir. Kesinlikle iddia edilebilir ki parti, garnizonun hemen Sovyet saflarına geçmesini ve askerî devrim komitesinin maharetli çalışma yöntemini, öncelikle ve esas olarak Troçki yoldaş'a borçludur" diye yazmış; ancak, daha sonra bu satırlar **"Eserler"**den çıkarılmıştı. 1970'lerin başında bunlar bilinseydi, acaba hangi



"revizyonist" ya da Troçkist" veya "Maoist", dünya komünist hareketinin tarihini gözden geçirmeye kalkardı? Böyle bir "imkânsızlık", herşeyden önce uygar demokrasinin hiçbir zaman gerçekleşmediği, Türkiye gibi bir ülkenin solu için geçerli.

Dünyadaki değişikliklerin ışığında Marksizmin ve sosyalist hareketin sorunlarıyla uğraşmak, dolaysız olarak kendi kişisel tarihiyle hesaplaşmak anlamına geliyor. Ne var ki, tıkanıklığın düşünce ufkunu hayli daralttığı bir durumda, şizofreniye düşmemek için, özel ve toplumsal geçmiş -inkâr edilmese bile-sahiplenilemiyor. "Gorbaçov Hareketi"nin Türkiye'ye yansıması, birinci planda yeni parti modeli ve yeni parti politikası üzerindeki tartışmalarla kendini gösterdi. Komünist partisinin özlemi duyulan legal çalışma ortamına kavuşmasının hayati önem taşıdığı apaçık; ama illegalite mecburiyetinin, Türkiye'de komünist hareketin prestijinin yıpranmasını da önlediği bir gerçek. Ve böylece, geçmişin yaratabildiği küçük engelleri aşıp somut ve süreçli ütopyalar kurmak Türkiye'de mümkün oluyor. Bugünkü sosyalist ülkeler açısından konu çok daha kritik. Teknolojik ve ekonomik geri kalmışlık, tarihle hesaplaşmaya götüren esas unsur oldu oralarda; yâni, üretimdeki verimliliğin çok düşük düzeyde gerçekleşmesi, demokrasi hareketinin iktidardaki partiler açısından legallik kazanmasının nedeni oldu. Yalnız şu nokta var: Geri kalmamış bir tarih bilinci, geçmişin sürekli olarak gündemde tutulmasını zorunlu kılar; bu bakımdan, tarihin her şimdiki zamanda yeniden yazılması, yeniden yapılması gayet olağan. Dünya komünist hareketinin durumuysa, geçirdiği üç aşamadan dolayı farklı. Şöyle ki: Birinci aşamada, tarih ve şimdiki zaman uyum içindeydi; gelecekle ilgili planlar kurmak kolaydı. Otuz yıl kadar önce girilen ikinci aşamada tarih, bazı küçük düzeltmelerin dışında, değişmemişti; 20. Parti Kongresi'ndeki özeleştiri, gerçi bütün dünyada bir inanç krizi ve buna bağlı olarak reform hareketleri de doğurdu. Ancak o devrenin sorunları, geleceği tehlikeye sokacak kadar kitleselleşmemişti henüz. Şahit olduğumuz üçüncü aşamada, tarihin yeniden inşasına o kadar "temelsiz" girişildi ki, şimdiki zamandan o kadar vazgeçildi ki, bir gelecek kurmak ve perspektif yokluğunun kitleye etkisini önceden hesaplamak mümkün değil.

III.

Sowjetunion Heute dergisinin Mart 1989 sayısında, III. Enternasyonal'in 70. kuruluş yıldönümü nedeniyle bir "bilanço" yayınlandı. Söz konusu yazı, **"Komünist"** dergisiyle **İzvestiya'**da çıkan iki ayrı makaleden oluşturulduğu için, sıradan bir yayın değil sanıyorum. Bu eleştirinin dayandığı düşünsel temel, şöyle bir değerlendirmeyle özetlenebilir: Birinci Dünya Savaşı'nın bitimini izleyen iki yıl içinde komünistler, Avrupa'daki kapitalist toplumların en kısa bir zaman çökeceği beklentisinde olmuşlardır. Ve bütün insanlık, tıpkı Jakobenler'in kafasındaki gibi, kapitalistler ve proleterler diye ikiye ayrılmış-

"Sosyalist ülkelerdeki kitlelerin tavrı, iktidardaki komünist partilerin tavrından daha belirleyici olmaya başlamıştır."

tır. İşte, ulusal şartların farlılığını ikinci plana iten Komintern'in çalışmalarını ve kararlarını, bu siyah-beyaz tablonun sonuçları olarak görmek gerekiyor. Ancak 1921'de, Sovyetler'de NEP uygulamasına geçildiğinde, Komintern'in politikasında da olumlu değişiklikler görülmeye başlamışsa da, Lenin'in ölümünden sonra girilen dogmatik dönemde, kapitalist toplumların giderek istikrar kazanmaları yok sayılmıştır. Bu noktada Stalin, Zinovyev ve Buharin'in aynı hataya düştükleri ve kapitalizmin "yeni koşullara uyum sağlama yeteneği"ni küçümsedikleri eleştiri konusu olmaktadır. Geri kalmış ülkelerde ulusal burjuvazinin baş düşman niteliği taşıdığını ve emperyalizmden kurtuluşta proletaryanın hegemonyasının esas şart olduğunu ileri süren Stalin'in eleştirilmesi, öne çıkarılan bir diğer sorundur. Hitler faşizmine karşı verilen mücadelenin yanlış taktiklerle zayıflatılması, Komintern saflarındaki komünistlerin likide edilmesi, aşırı merkeziyetçilik ve kişiye tapma da Stalin'in zayıflıkları ve hataları arasında sayıldıktan sonra (ki, bu konuların ele alındığı bölümler, Kruşçov'un 20. Kongre'deki "Gizli nutku"nu hatırlatıyor), önemli bir konuya geliniyor: Stalin önderliğindeki Komintern, antifaşist mücadeleyle antikapitalist mücadeleyi birbirinin aynısı sayarak, kitlenin bilinç düzeyinin abartılması eksikliğini göstermiştir. Ulusal komünist partilerinin başarısızlıklarını, kitlelerin sel gibi büyüyen devrimci uyanışına ayak uyduramamaları gibi (sadece) bir nedene bağlaması, anlaşıldığına göre, Komintern'in eski sekter çizgisini sürdürdüğüne bir işarettir. Komintern'in 7. Dünya Kongresi'yle birlikte (Temmuz-Ağustos 1935) eski hataların düzeltildiği ifade edilerek, Lenin'le Dimitrof arasında çekilen çizgi dikkati çekiyor. 23 Ağustos 1939'da Hitler Almanyası'yla imzalanan anlaşmanın, dünya komünist hareketini hem ideolojik hem de politik bakımdan felce uğrattığı belirtildikten sonra, Sovyet kaynakları için alışılmamış bilgiler aktarılmaktadır: Hitler-Paktı'ndan sonra "faşizm" terimi, Komintern belgelerinde artık faşist Almanya için kullanılmamış; bütün propaganda çalışmaları, İngiliz ve Fransız emperyalizminin yarattığı "özel tehlike"ye yönelmiştir. 1941'de Sovyetler'e saldıran Nazi ordularının Moskova yakınlarına kadar gelebilmesinin, Stalin'in önceden kendisine aktarılan gizli servis bilgilerine itibar etmemesinin bir sonucu olduğunu söyleyen Kruşçov'un ve bazı Batılı kaynakların açıklamaları, yukardaki bilgilerin ışığında derin anlamlar kazanmaktadır. Bu durumda, Batı'da yıllardır sözü edilen "Pakt'tan sonra, Sovyetler'e sığınan bazı komünistlerin Hitler'e teslim edildikleri" konusunun da bir an önce açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Besbelli ki, Sovyet arşivlerinde tarih bilgi-

"Kitlelere olan güvenimiz yüzünden bireyi gözden kaçırmıştık. Psikolojik ve antropolojik teçhizattan yoksunlukta, o dönemin yüklediği acil görevlerin yerine getirilmesinin zorunluluğu büyük rol oynamıştı."

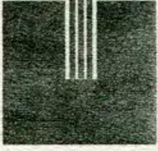
mizin ve bilincimizin gelişmesine katkıda bulunacak daha çok sayıda "sır" yatmaktadır. 24 Temmuz 1989'da Federal Alman ve Sovyet tarihçilerinin katıldığı Moskova'daki tartışmalı oturumda ilk kez yapılan şu açıklama, böyle bir tahmini destekliyor: Hitler'in Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un anlaşmayı imzalamak üzere Moskova'ya uçtuğu gün, Berlin'deki havaalanında bir İngiliz uçağı da, Göring'i aynı amaçla Londra'ya götürmek üzere beklemiştir. Bilindiği gibi, Stalin'in "ölümcül günahları" arasında özellikle kendisi tarafından belirlenen üç tanesi hep vurgulanmıştır: Moskova duruşmaları, 1936-39 İspanya içsavaşı sırasındaki tutumu ve Hitler'le anlaşma imzalaması. Herşeye rağmen, bugünkü tarih bilgilerimiz arasında beyaz noktalar kalmıyor, değil. Bir kere, Stalin'in, örneğin, İspanya'da gelişen sosyalist devrim şartlarını görmeyip antifaşist stratejide ısrar etmesi, yaygın bir eleştiri konusudur. Oysa, "Komintern'in bilançosu", Stalin'i, (genel olarak Avrupa'da) bunun tam tersi bir politika izleyip yanlış yapmakla suçluyor. İkincisi, her ne kadar dünya işçi sınıfı hareketi tarafından samimiyetle desteklenmediyse de, Hitler Almanyası'yla anlaşma masasına oturtan koşullar arasında şunlar öncelikle gözönünde tutulmalı: Sovyetler'le Japonya arasında o sırada Moğolistan sınırında gelişen savaş ortamı, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin şüpheli tutumu ve Polonya'nın alternatifsiz kalışı (İngiltere'nin Polonya'yı Hitler'e söz verdiği ileri sürülmektedir). Moskova duruşmaları ise, batılı tarihçiler ve yazarlar tarafından çoktan sorguya çekilmiştir. Gerçi H. Mann'ın anılarında (bugün aklanmış olan) Mareşal Tuhaçevski'nin idamını savunan ve (A. Zweig'in da kendinden geçerek övdüğü) Stalin'i "entellektüel" ilân eden satırları okuduğumuz zaman, edebiyatçılara olan güvenimiz sarsılacaktır. Ancak, P. Weiss'in romanı "Direnişin Estetiği", duruşmaları o zamanki dünya konjonktürü içinde değerlendirip, Sovyet tarihçilerinin günümüzde cevaplaması gereken çok zor soruları (on yıl kadar önce) gündeme getirmiştir. 20. Kongre'nin yirminci yıldönümü nedeniyle 1977'de Federal Almanya'da yayınlanan kitabı **(Entstalinsierung)** okuduğunuzda, "Stalinizmden arınma süreci"nin, neredeyse başlamadan bitirildiğini, bugünkü hesaplaşmanın nitelik bakımından çok farklı olduğunu anlıyorsunuz. Yalnız, 70'li yıllarda -"hain" damgası taşıdıkları için, önem vermediğimiz- aydınlar söz alıyordu ve seviyeli uyarılarda bulunmuşlardı. Bugün eleştiri

kitlelere malolmuştur ve paradoksa bakın ki, bu kitlelerin bilinç düzeyi, aradan geçen sosyalizm yıllarına rağmen (ve aynı zamanda, tam da o yıllardan dolayı), 'ilkel"in biraz üzerindedir. Batı'ya doğru başlamış eksodüsün kahramanlarının pek azında, politik ve düşünsel motivasyonlar vardır.

IV.

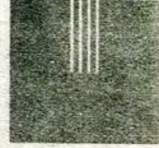
ABD'nin New Jersey eyaletinde bir "Çöp Müzesi" açıldı. Refah toplumu diye ün yapan, dolayısıyla dünyadaki kişi başına en çok çöpün üretildiği bir ülkede, ekolojiyle plastik sanatların bu biçimde bir senteze ulaşması ilginç, ama şaşırtıcı değil. Gece toplanan çöplerin, çevre koruma merkezinin iç duvarlarına, tavanına ve tabanına yapıştırılmasıyla oluşturulan yeni mekân sayesinde, ziyaretçilerin yeni duygulara kapılması ve bilinçlerinde değişikliklerin olması umuluyor. İnsan, çevresini bir "çöplük" diye algıladığı zaman, buna tepki gösterecek, hayat tarzıyla, davranış biçimiyle gelecekte başka türlü bir varoluş gerçekleştirmek isteyecektir. Yanlız, müzeye kaldırılan artıklar, sadece görünüş itibariyle çöptür; çöpün önemli bir özelliği, pis kokusu, önceden yok edilmiştir. Müze tekniği ve sağlık nedenlerinden ötürü, böyle bir müdahale kaçınılmazdır; ama çöpün müzelik hale getirilmesi, onu nitelikçe farklılaştırmıştır. Ve ABD, refah toplumu özelliğini sürdürecekse, çöpler de giderek artan miktarlarda üretilecektir. Bu artıkların, müzeye gelen ziyaretçilere yapabileceği uyarının etkisi bir hayli sınırlanmıştır, çünkü onları, "çöp" olarak algılamak çok zordur. Çöpün müzeye kaldırılması, çevrenin korunması bilincinde bir aşamadır; ancak aynı zamanda, artıkların konserve edilmesi, yani sürüp giden bütüne entegre edilmesidir, ehlîleştirilmesidir. Parçaları arasında uyum bulunan düzenli bütünlük bir sistemdir ve her sistem, kendi entegrasyon gücüne dayanır. Bu güç, eskiye ait olanın, ya da sistemin bütününe ters düşenin (bugün kimseyi rahatsız etmeyen) mevcudiyetinden, bir başka deyişle, deneyimlerin şimdiki zamana uyum sağlamasından kaynaklanmaktadır; yani, başlangıç noktasından ne kadar uzaklaşılmışsa, sonuç noktasında o kadar eksiksiz bütünlük sağlamaktadır. Bu nedenle, yerleşik olanla girişilecek her deney, başlangıç noktasını güncelleştirmek üzere eleştirici bir perspektif açacaktır.

Her güncelleştirme, yerleşik olandan şüphe duymayı içerir ve - Nietzsche'nin değindiği gibi kendini "gerçek" diye kabul ettirmiş olana hücum etmek haline gelebilir. Güncelleştirmenin amacı, eskilerinin yerine yeni gerçekler yerleştirmek midir, yoksa var olanları birer "konvansiyon" diye açığa mı çıkarmaktır? Sanıyorum, bu sorunun cevabı, toplumsal sistemler bağlamında somutlaşmakta ve tarih felsefesiyle ilgili tutumuzu belirlemektedir. Aynı bağlamda verilecek cevabın politik ve ideolojik boyutlarının da olacağı düşünülürse, bir toplumsal sistemde uyum sağlayan ve böylece kimlik belirleyen unsurların geçersiz kılınması, o sistemin egemenlik yapısına yönelik saldırı



niteliğine bürünebilecektir. Emperyalist sistemin gelişmiş endüstri toplumlarına güç veren kaynaklar, zengin tarihi deneyimler ve teknolojik üstünlüklerle sınırlı değildir. Bunlarla bağlantılı olarak, söz konusu sistemler, kendilerine zıt unsurları da üretip onları entegre edebildikleri ölçüde kendilerini yenilemişlerdir. Bu kendini reddederek yeniden üretme, yanlız ideolojik silahlanmanın değil, içteki konsensüsün de güçlenmesine yaramıştır. Çoğulculuk, burada entegrasyon yeteneğinin bir ifadesidir; dünyanın her yanında kendi kendisiyle karşılaşan teknolojik üstünlüğün verdiği enerjiyle çoğulculuk, sistemin ayakta kalmasının bir nedeni değil, bir sonucudur. Oysa sosyalizmin, yani bu bağlamda ayrı devletler olarak örgütlenmiş karşı sistemin böyle bir şansı -iki açıdan- yoktur. Birincisi, teknolojik gerilik nedeniyle, sistemin kendisi tek tek bireylere bağımlıdır. İkincisi, sosyalizm, kendini geçersiz kılacak koşulları yaratmak hedefini gütmektedir. İki açı arasındaki derin uçurum, sosyalizmi bir "karşısistem" olmaktan çıkışa zorlamaktadır. Çokpartili sisteme geçiş, batının teknolojik üstünlüğünden yararlanmak üzere değil, o üstünlüğe entegre olmak şartıyla uygulanabilecektir. Fransız Devrimi'nin 200. yılı, "komünizm, Batı Avrupa'nın entellektüel folklorunun bir parçasıdır" diyen R. Debray'in kafasında tasarladığı gibi kutlanırken, artık bir mitosa dönüşen bireycilik, "devrim konservesinin yeniden ambalajlanması" sırasında örnek bir tekseslilik göstermiştir. Fransız bayrağına sarınmış karaderili kadın "La Marseillaise"i söylerken, zirve toplantısı için Paris'te bulunan kapitalizmin yedi güçlü liderinin politikanın böylesine estetize edilmesini, dünyanın kaderini belirlemenin verdiği iktidar zevkiyle izlemesi, bence tarihî bir andır; günümüzün tayin edici gerçekliğidir. "Üçüncü Dünya"nın kurtarılmış bölgeleri bile, Batı'nın devrimler karşısında duyduğu tiksintiyi sineye çekmek zorunda kalırken, "Marksizm, Üçüncü Dünya'yı batılılaştırmak için, tarihin bir hilesidir" diyen Levi Strauss'un sözünü, sadece postmodern bir cevap diye anlamamak gerekiyor belki.

Sorunların çözümünü, tıkanıkların aşılmasını çoğulculukta ve de özellikle "yığınların bunlara sahip çıkmasında" arayanlar, haksız değiller. Ne var ki, kitlerin sorunları kavrayıp onlara sahip çıkmasıyla engellerin aşılması arasındaki ilişki, burada aceleye gelmiş bir dolaysızlık taşıyor. 1989'da, bilgisayar uygarlığının barış atmosferinden geçici olarak sıyrılıp küçük rahatsızlıklar duymak için, yıldönümlerinin sağladığı bazı kolaylıklar var. Devrimlerin, antifaşist zaferlerin ve yığınsal sosyal hareketlerin, yeniden yaşanması mümkün olmayacak kadar tarihî ve kültürel bir uzaklıkta bulunduğu apaçık; ancak, bu uzaklıklar, bir takım duygusal ve mantıksal sonuçlar çıkarmayı engellemiyor. 70 yıl önce, Kasım Devrimi'yle birlikte Almanya'nın çeşitli yörelerinde kurulan Sovyet Cumhuriyetlerini savunmak için, işçilerle aydınların aynı barikatların arkasında verdiği mücadeleyi gösteren fotoğraflara, yakıcı bir nostalji duymadan bakmak mümkün değil. Erich Mühsam, 1919'da şöyle yazmıştı: "Dünya, devrim coşkusu



içinde olduğundan daha neşeli, şimdiki zaman ve gelecek birbirine daha âşık, insanlığın yüzü daha aydınlık değildir hiçbir zaman." Yetmiş yıl sonra, isyan etmenin keyfini çıkaran kitleleri tasavvur etmek söz konusu değil, ama belgesel filmler acı veriyor. Her devrimin eliter bir özü vardır; oysa her avangardistten, P. Weiss'in oyununda "Devrim benim!" diyen Marat'nın açıklığı beklenemez. Deneyimler insanı ihtiyatlı yapıyor, gözünü korkutuyor, korku da suskunlulaştırıyor. Ama tarih, entellektüellerin bu günahını toleransla karşılar; çünkü, egemen sınıf karşısında gösterdiği vefasızlığın üstesinden gelebilmek için, kitlelere ihtiyacı vardır aydının. Ve devrimin kitlesel değil, eliter öz taşıdığını itiraf etmiyorsa, bu, onun yığınları kaybetme endişesinden ileri gelmektedir. Marat'nın umut dolu itirafı ("Devrimi icad eden biziz / ama henüz onu kullanmayı bilmiyoruz") onun hayatına maloluyor. Gerçi Marat'nın öldürülmesinden hemen sonra, feodal haklar tamamen kaldırılmıştı; ancak, bir yıl sonra, kitle tabanını kaybetmiş Jakobenler, sağdan gelen baskıyla safdışı bırakılmışlardır. Kitlesiz kalmanın, uzun vâdede bütün devrimlerin kaderi olduğu nahoş bir gerçek. "Silahların eleştirisi"yle de iktidara gelinse, kitlelerin "yığın" olmaktan kurtuluşları, bütün devrimci kazanımlardan daha uzun ömürlü. Baştaki büyük heyecan, doğal hale duyulan özlemdir ve bu duygu, öncülere yabancıdır. Uyumlu illüzyon içinde hassasiyeti dumura uğramış sade insan, bu ihtiyacını ayaklanma sırasında giderecektir. Başkaldırının katarsis duygusu ona, içinde kendi beşerî kaynağının tadına varacağı bir cismanîyet yaşatmaktadır. İnsanın sıradanlığı, B. Shaw'ın dediği gibi, midesindeki mukoza zarıyla sürekli temas eden suyun tadını alacak yeteneği kaybedişinden ileri gelir. Ayaklanmayla işlevini görmeye başlayan duyum organı arasındaki karşılıklı ilişki sayesinde, o radikal yaratıcılık gerçekleşir ve sıradan olma durumu ortadan kalkar. Büchner'in **"Danton'un Ölümü"**nde St. Just devrim anını şöyle anlatıyor: "İnsanlık, tufanın dalgalarından doğan dünya misali, kan çemberinin içinden sanki ilk kez yaratılıyormuşcasına en güçlü organlarıyla doğrulacaktır." St.Just'ün bu heyecanlı kehaneti her zaman doğru çıkacaktır; ne var ki, kitlenin bu doğal varoluş durumu sonsuz değildir. Başkaldıran kitlenin misyonu bittikten sonra, devrimci ruhun doğrudanlığı dayanılmaz olur ve uyum, doyurulması gereken vazgeçilmez bir ihtiyaç halinde kendini gösterir. Tabiî, bu ihtiyacı tatmine yönelik her çaba, yine o beşerî kaynaktan uzaklaşmayı kolaylaştıracaktır. Böyle bir aşamada kitle, entellektüel huzursuzluk yerine, kendisine doyum imkânı sağlayacak yollar arar; dine ya da tü-

"Stalin önderliğindeki Komintern, antifaşist mücadeleyle antikapitalist mücadeleyi birbirinin aynısı sayarak, kitlenin bilinç düzeyinin abartılması eksikliğini göstermiştir."



ketime yönelik eğilimler geliştirir, saldırganlaşır, şoven duyguları artar. Kısacası, kitlesel kimlik krizine işaret eden semptomlar ortaya çıkar.

V.

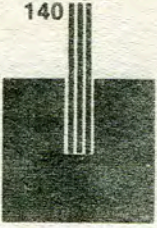
Sosyalist ülkelerdeki oluşumlar, Batı'da neredeyse egzotik âlemlere duyulan ilgiyi andıran bir merakla izleniyor; çünkü Marksizmin teorik sorunları, yıllarca önce tartışma gündeminden kalktı. Bunun yanısıra, başka bazı yenilikler var ki, bunlar, "Gorbaçov Hareketi"nin neden olduğu sansasyon içinde ikinci planda kalmasına rağmen, sonuçları bakımından dikkate değer (ve bunlar, batı Avrupa'daki Türkiyeli mültecilerin düşünsel yapılarında ve sonraki çalışmalarında izler bırakacak kadar yakından şahit olunan gelişmeler): Batı (ki Federal Almanya'yı öncelikle düşünmek gerekir), doğu Avrupa'dan olan kitlesel akına artık eskisi gibi sempatiyle bakmıyor; sokaktaki yurttaş, her yeni göçmeni, ev ve iş pazarında kendisine rakip görüyor. 1789'la 1917 arasında 130 yılı bulan fark, tüketim toplumlarına koşan sözde siyasi mültecilerin bezirgân ve işportacı ruhuna şahit olan biri için, kapatılması imkânsız bir mesafedir sanki. Federal Almanya'nın tarımsal bölgelerinde, birkaç mark biriktirmek üzere kaçak çalışan sosyalist ülke yurttaşları Kürtlerden de Türklerden de daha trajik haldedirler; ucuz işgücü olarak Batı Berlin'deki inşaat firmalarına kiralanan Demokratik Alman işçilerin pozisyonuyla, aynı şehirde kapıcılık yapan Polonyalı mühendisinki arasında büyük bir fark yok. "Üçüncü Dünya"dan batı Avrupa'ya yönelik insan akını da, bütün önlemlere rağmen kesilmedi; bu akın, bundan 30 yıl önce başlayıp 70'lerin ortasında biten işgücü göçüne benzemiyor ve politik nitelik de taşımasına karşılık, geri kalmış ülkelerdeki fakirliğin çok daha yaygın bir motif olduğu şüphesiz. "Üçüncü Dünya", koloni geçmişinin acısını çıkarıyor âdeta. Bunlara paralel olarak, gözden kaçırılmaması gereken bir diğer olgu, Batı'da hızla taraftar toplayan neofaşist akımlarla yabancı düşmanlığıdır: Avrupa Topluluğu ülkelerinde yerli halkın %35'i sokaklarda yabancı görmek istemiyor. Federal Almanya Maliye Bakanı, 1937'deki Rayh sınırlarına dönülmesi için mücadele etmenin "millî bir görev" olduğunu söyleyerek seçmen kazanmaya çalışıyor. Devletler ve bloklar arasındaki sınırlar gevşerken, kapitalist ve sosyalist blokta göze iyice batan milliyetçi gelişmeler var. Öyle tahmin ediyorum ki, Federal Almanya'ya "eski sosyalistler" yerleştikçe ülkede ka-

" 'Gorbaçov Hareketi'nin Türkiye'ye yansıması, birinci planda yeni parti modeli ve yeni parti politikası üzerindeki tartışmalarla kendini gösterdi."

muoyu daha da sağa kayacak. Bu koşullar altında, Batı'nın endüstri toplumlarındaki komünist partilerin genel olarak entegrasyona yönelik politikalar izlemek istedikleri anlaşılıyor. Şimdilik daha çok içe dönük değişikliklerle meşgul olan bu partilerin dışa dönük çalışmaları da, dikkatli bir arayış devresinde bulunduğu için pasif kalıyorlar. Şöyle bir genel yorum yapmak mümkün: Sovyetler'deki reform hareketinin özü, kişisel sorumluluğu esas alma ve bireyi toplumsal gelişmenin öznesi kılma olduğu için, partiler daha cesaretli adımlar atabilirler. Bu durumda asıl hedef, ofansiv sınıf mücadelesini emperyalizmin "barış yeteneğini artıracak" tarzda sürdürmektir; sosyalizmin güçlenmesi için bugün yapılabilecek en optimal çalışma, büyük sermayenin en saldırgan güçlerinin "ehlîleştirilmesine katkıda bulunmaktır." İktidardaki komünist partilerinin kapitalizmden kredi toplayabilmek için "demokratikleşme zorunda olduğu" bir sırada Batı'daki komünist partilerinin kendilerine tayin ettikleri bu hedef, aslan terbiyecisinin işlevini andırıyor. Dikkatle incelendiğinde farkedilecektir ki, bu stratejik pozisyon ve ideolojik çalışmanın teksif edilmek istendiği alanlar, sosyaldemokrasinin sol kanadıyla Yeşiller tarafından yıllarca önce zaten işgal edilmiş bölgelerdir. Komünistler, şimdi "muhalif partiler (ya da politik güçler) koalisyonu"nda yer almak istiyor; şahit olduğumuz esnekliklerle bir zamanların "Avrupa Komünizmi" arasında benzerlikler yok değil. Yalnız, "Avrupa Komünizmi"nin öncüleri muhalefette değil de, iktidarda ortaklığa yönelmişlerdi ve belki de bu yüzden, çok kısa bir zamanda güçsüzleştiler.

VI.

Kant, 1796'da yazdığı **"Ebedî Barış Üzerine"**de, devletlerarası ilişkilerde karşılıklı çıkar ortamlarının gerçekleştirilmesi halinde, savaşların çıkmayacağını söylemiş ve bunun, halkların doğası gereği hiç de imkânsız olmadığını ileri sürmüştür. Çünkü Kant'a göre, "ticaret ruhu", insanlara ergeç egemen olmaktadır. Doğu ile Batı arasında Soğuk Savaş'ı izleyen yıllardaki yakınlaşmada ticaret, Kant'ın ne kadar haklı olduğunu göstermek istercesine önemli bir rol oynamıştır. Hatta bu tür ilişkiler, sıcak savaştan önce de vardı; 30'lu yıllarda, Ford'un Sovyetler'de kamyon ve traktör fabrikaları kurduğunu ve Nazi Almanyası'yla olan ticarî ilişkilerin, Stalin-Hitler-Paktı'ndan sonra son derece canlandığını biliyoruz. Ayrıca, Brejnev döneminde, Sovyetler'deki ucuz işgücünden yararlanmak imkânını elde eden Batı'lı firmaların, birbirleriyle nasıl yatırım yarışı yaptıklarını hatırlıyoruz. Yalnız, 80'li yıllarla birlikte kapitalist metropollerle sosyalist ülkeler arasındaki ilişki ticarî olmaktan çıkıp, "Batı'nın Doğu'ya kredi yardımı" haline dönüştü. "Yeniden yapılanma"nın, kapitalizmin hareket alanını genişletmekle kalmayıp onu belirleyici faktör durumuna yükseltmesi söz konusudur. Devrimci değişimlere dair yıllardır taşınan tari-



hî haktan vazgeçilmesi şartıyla, komünistlerin Avrupa Topluluğu'na bile alınabileceği ima edilmektedir. Komünistlerle yapılan ticaret kültür anlaşmaları ve çevrenin korunması sorunlarında "işbirliği" girişimleriyle, yavaş yavaş politikleşmeye başlamıştır. Ancak zaman, komünistlerle birlikte "politika" yapılması için erken olduğundan "komünistlerle karşı" politika, Batı'nın Doğu'ya yönelmesini belirleyen ana unsurdur. Bonn Hükümeti, Nikaragua'daki demokratikleşmenin kendisini henüz tatmin etmediğini bildirerek, ekonomik yardım arayan D. Ortega'yı geri çevirdi. Bundan kısa bir müddet sonra, umut verici gelişmeleri nedeniyle Polonya ve Macaristan'ı ziyaret eden Başkan Bush'un yardım planı, ev sahiplerini son derece memnun etmese bile, kendisi bir kurtarıcı gibi karşılandı.

Fransa ziyareti sırasında yaptığı konuşmada Gorbaçov, Ekim Devrimi'ni Fransız Devrimi'nin devamı olarak değerlendirmiş, ancak, her iki devrimin de sonradan tahrif edildiğini söylemişti. Kendisi, Sovyetler Birliği'nde liderliğini yaptığı reform hareketiyle, "Lenin'e dönüş"ü gerçekleştirip, 1917'nin temel prensiplerini yerine oturtarak, her iki devrimi de kurtarmak istiyor. Bazı iyimser yorumcuların bu hareketi "devrim" diye açıklamalarına bakılırsa, Sovyetler'de üretim ilişkileri üretim güçlerinin gelişmesini engellemeye başlamıştır; glasnost ve perestroyka bu engelleri kaldıracaktır. Kitlenin geri kalmışlığını hesaba katmazsak, Gorbaçov'un "Lenin'e dönüş"ü, Rousseau'nun "Doğaya dönüş"üne benzemiyor değil. Oysa Lenin, "Bütün iktidar sovyetlere, köylüye toprak, halklara barış!" formülünde, Batı'ya rağmen ısrar etmişti. Gorbaçov, bunu Batı'nın yardımıyla yapmak zorunda. Emperyalizmin, Leninist ilkelerin gerçekleştirilmesinde bir sosyalist ülkeye yardımcı olması, ya da o ülkenin bu konuda yardım istemesi, tarihin ironisi olarak algılanabilir mi? Belki kısa bir zaman sonra, bu bağlamda bir ironiden söz etmek mümkün olmayacak; Sovyetler Birliği, Polonya ve Macaristan'da, bu krizden Marksizm-Leninizmin yardımıyla kurtulmanın imkânsız olduğunu ve tek çarenin sosyal bir demokrasiyi gerçekleştirmede yattığını yüksek sesle söyleyen politikacıların kitle tabanı giderek güçleniyor. Bloch, "dinin en iyi yanı kâfirler üretmesidir" demişti. Şimdi, kâfirlerin sayısının, dindarların sayısını geride bıraktığı gibi bir izlenime kapılabiliriz. Ben, sosyalist ülkelerde "kâfir" gibi görünenlerin çoğunun birey değil de, oportünist olduğunu düşünüyorum. Ve Türkiye gibi ülkelerde, Marksizmin -yeni kiliselerin kurulmasına yol açmadan- gelişebileceği ve demokratik-devrimci değişimlerin lokomotifi olacağı kanısındayım.

GELECEK

TÜRKİYE'DE KAPİTALİZM *

Sorumlu editör: P.P.Moiseyev
Yazarlar: A.İ Dyomin, M.S. Meyer
Sovyet Bilimler Akademisi Yayını Moskova, 1987 (Rusça)

A.Mümtaz İdil

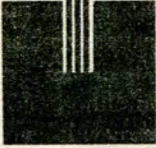
İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeci sistemin çökmesi ile birlikte, özgürlüğünü kazanmış genç ülkelerin büyük bölümü kendini göstermeye başladı. Bu ülkelerin geri kalmışlığı yenme, ekonomik bağımsızlığa erişme mücadelesi günümüze dek çeşitli bilimsel çalışmalara kaynak oluşturdu. Bu tür, gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik görünümlerinin önemli özelliklerinden biri çok sistemliliktir. Bu yüzden de öncelikli olarak, ele alınan ülkedeki bazı toplumsal davalarda, geleneksel sistemlerin varlığını tesbit etmekle kalmayıp, hakim olan sistematik yapıdaki düzenin açığa vurulması ve bunun evrim sürecinin analizi bu tür çalışmalara temel oluşturdu.

Asya-Afrika bölgesinde sömürgeci anlayışların hakimiyet sahası, pek çok ülkenin sosyalizm doğrultusunda bir yola girmesinin etkisi altında daralmaktadır, ancak burjuvazinin rayına oturmuş olduğu bu bölgede kapitalizmin gelişmesi giderek daha bir derinlik ve yaygınlık kazanmaktadır.

Kitabın yazarları. P.P.Moiseyev, A.İ.Dyomin, M.S.Meyer; işte böylesine bir noktadan hareketle, 1950 yılından 1980'li yılların ikinci yarısına kadarki dönemi kapsayan, "Türkiye'de Kapitalizm. 1950'den 1980'li Yıllara Kadar Sosyo-Ekonomik Gelişim" başlıklı bir kitap hazırlamışlar.

Kitabın önsözünde yazarlar, gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarının ikiliğinin (düalizm), yani ekonomilerindeki çeşitli tiplerde üretim ilişkilerine dayanan çağdaş ve geleneksel sektörlerin varlığının, kapitalizm ve kapitalizm öncesine ait olduğunu savunuyorlar. Bu yüzden yazarlar ekonomik ikiliğin çağdaşlık ve geleneksellik arasında geçilmez sınırları olduğu anlamına gelmediğini öne sürüyor-

* *Kitap yakında* ***Amaç*** *Yayınları'ndan çıkacaktır.*



lar. Bunu da, ekonomi sektörlerinin belirgin özellikleri yanı sıra yeniden üretimin çağdaş ve geleneksel bölümlerinde ortaya çıkan karşılıklı bağımlılaşma süreci sonunda her iki üretim tipi arasındaki sınırların netliğinin yavaş yavaş ortaya çıkmasına bağlıyorlar.

Kitaptaki genel yaklaşıma göre, gelişmekte olan ülke kabul edilen Türkiye çağdaş politikasında ve ekonomik durumunda pek çok özgünlüklere sahiptir. Birincisi Güney-Batı Asya'nın doğrudan sömürgeleştirilmesinden kurtulmuş birkaç ülkesinden biridir ve uzun yıllar fiilen yarı sömürge durumunda kalmış olmasına rağmen biçimsel olarak politik bağımsızlığını koruyabilmiştir. İkincisi, daha 20'li yıllarda Ekim Devrimi'nden hemen sonra, Sovyet Rusya'nın moral ve maddi desteği altında antiemperyalist mücadele sırasında tam bir hacimle devlet egemenliğini kurabilmiş, kapitalizmin genel krizinin ikinci hatta üçüncü aşamalarında politik bağımlılığını ancak kazanabilen Asya ve Afrika'nın diğer pek çok sömürge ve bağımlı ülkelerinden daha önce ekonomik bağımsızlık mücadelesini başlatabilmiştir. Üçüncüsü, Türkiye Cumhuriyeti'nin altmış yıldan daha fazla süresi zarfında, özgürlüğünü kazanmış devletlerin sosyo-ekonomik gelişmesinin bütün temel model ve stratejileri pratik olarak denenmiştir. Batının yüksek endüstriyel devletlerinin toplumsal gelişme tecrübesinin, gelişmekte olan ülkeye mekanik olarak naklinin denenmesi, (20'li yıllarda ekonomik "liberalizm" yönü) burjuva devletinin üretim ilişkilerinin sistemine aktif olarak karışması (30 ve 40'lı yıllarda azgelişmiş ülkede devlet kapitalizminin pratiği ve politikası); iç kaynaklardan daha fazla yararlanma prensibinden (kendi güçlerine dayanan ekonomik büyüme temposunu hızlandırma amacıyla dış kaynakların aktif olarak alınması stratejisine geçiş; ABD'nin ekonomik yardımı ve diğer batı devletlerinin ödünç kapitali biçiminde); ithal endüstrileşme bazında hızlı gelişme stratejisi (60-70'li yılların planlı gelişme denilen süresi).

Türkiye ekonomisinin analizine ayrılmış, Türkoloji literatüründeki bu ilk monografinin yazılması sırasında, yazarlar ülkenin oldukça keskin sosyo-ekonomik sorunlarının pek çoğuna cevap vermeye çabalamışlardır. Ayrıca, Türkiye örnek alınarak, kapitalizm raylarındaki ulusal üretim sisteminin kurulması ve pekiştirilmesinde genel-özel durum gösterilmiş; egemen sınıfların sosyal ve ekonomik geri kalmışlığı yenme stratejilerinin özü gözlemlenmiş, sınıfsal oluşum özelliği, sosyal ve sınıfsal çelişkilerin dinamizmi incelenmiştir. Bu kitabın yazarlarına göre; çok sistemlilik, Türkiye'de kapitalizm öncesi ilişkilerin, ulusal kapitalizmin ve dış kapitalin toplamıdır.

Kitap altı bölümden oluşuyor: Birinci bölümde Türkiye'nin erken kapitalizm dönemine geçiş sürecindeki çelişkiler, ulusal ekonomi tarihi içinde çeşitli dallarda toplumsal üretim dinamizmi ve Türkiye'nin bugünkü kapitalist dünyadaki yeri genel hatlarıyla ele alınıyor.

İkinci bölümde Türkiye'nin tarımsal ilişkilerle ekonomisini düzeltme çabalarına kısaca değiniliyor. Üçüncü bölümde Türkiye'nin sanayi üretimi ele alınıyor. Çalışma, 60 yıl boyunca Türkiye'nin sanayi

alanındaki kapitalist ilişkileri, özel kapitalin bazı ellerde toplanması ve merkezileştirilmesi çabaları, yabancı yatırımların durumu ve 1980'li yıllarda büyüme hızı gibi konuları ele alıyor.

Dördüncü bölümde hizmet sektöründeki gelişmeler ve bu gelişmelerdeki temel eğilim, örnekler verilerek ele alınıyor. İşsizlik ve çalışabilir aktif işgücüne, dev yatırımlara yer veriliyor.

Beşinci bölümde Türk ekonomisindeki tüm iç ve dış mali kaynakların kullanımı ve ülkenin kredi ve banka sistemleri üzerine bilgi veriliyor.

Altıncı ve son bölümde de kitabın yazarları, Türkiye'deki sömüren ve sömürülen kitleler arasında, iş ve kapital arasında, halk ile uluslararası emperyalizm arasında ve son olarak da burjuva sınıfı ile değişik toplumsal gruplar arasında bir "muhalif sınıfın" giderek kendini gösterdiğini öne sürüyorlar.

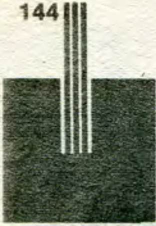
Çağdaş Türk ekonomisinin, dünya kapitalist ekonomisinin bir parçası olduğu, ekonomi dışı zorlama yöntemlerle emperyalist sömürüden arınmış, bir anlamda özerk ekonomisini oluşturmuş olmasına karşın, yine de kapitalist ekonominin "yeniden üretim" mekanizmasının bir halkası olduğu savunulan çalışmada, bununla birlikte dünya kapitalizminin bağımlı, "ikinciliğe" tabi, yeni sömürge yöntemleriyle, yani daha çok ekonomik konular bazında istismar edilen bir parçası olduğu kaydediliyor.

Yazarlar, Türkiye'de yerleşik toplumsal sistemin "ikincilliği" yanında, sistemin "tamamlanmamışlığının" da başlıca sakıncalardan biri olarak saymak gerektiğini, çünkü kapitalizm öncesi yapılanlamaların, özellikle köylerde, transformasyon sürecini henüz tamamlamamış olduğuna dikkat çekiyorlar. Üretim ilişkilerinin iki türünün kapitalist ilişkiler ve kapitalizm öncesi ilişkiler- karşılaştırılmasının, Türkiye'deki geçiş sürecinin tüm karakterlerini belirleyeceğini öne sürüyorlar. Bu saptamayla da Türkiye'deki çok sistemlilik konusuna giriş yapıyorlar.

Cumhuriyet sonrasında Türkiye'de var olan reel çok sistemliliğin gelişmiş toplumların köklü sistemliliğine birçok açıdan benzediği, nitelik olarak da çok az fark gösterdiği belirtilen çalışmada, nicelik özelliklerinde aynı benzerliği bulmanın güçlüğüne yer veriliyor. Gerek üretim hacminde, gerekse çalışabilir nüfusun istihdam edilmesi ölçeklerinde gelişmiş kapitalist toplumlarda pek rastlanmayan özellikler taşıdığı belirtiliyor. Sonuçta da Türkiye'deki kapitalizmin, Doğu ülkelerindeki kapitalist biçimin karakteristik özelliklerini nispeten taşıdığı, ancak yine de, Türkiye'deki kapitalizmin diğer Doğu ülkelerindeki "burjuva-toprak ağası" türü kapitalist ilişkiden daha "demokratik" bir özellik gösterdiğine dikkat çekiliyor.

Kitapta, cumhuriyet sonrası Türkiye'deki altmış yıllık süre, kapitalizmin yapılanmasının evrimi ve yönelimleri açısından birkaç döneme ayrılıyor.

Birinci dönemde monarşik, yarı feodal ve yarı sömürge bir devletin



enkazları üzerine kurulu genç cumhuriyetin yöneticilerinin, toplumsal gelişmenin kendi stratejisi içinde, liberal ekonomi politikasına destek oldukları savunuluyor. Türkiye'nin o dönemde geri kalmışlığı yenmek için Batı türünde kapitalist üretim biçimini iyice yerleştirmesi gerektiği düşüncesinde olduğu belirtiliyor.

Türkiye ve benzeri özgürlüğünü kazanmış az sayıdaki devletler, kapitalizmin genel krizinin daha ilk evresinde ekonominin geleneksel yapılanmasını yeniden düzenlemeye giriştikleri için, diğer gelişmekte olan ülkelerin deneyimlerinden yararlanamadılar. Bu "mahrumiyet" de onları, kendi başlarına "ekonomik ilerleme" arayışına itti ve sıklıkla hata yapmalarına neden oldu. Bu yanlışların en başında da, yoksul, yarı-feodal bir ülkenin ekonomik dirilişini "hür teşebbüs" yollarında gerçekleştirme çabasıydı.

İkinci dönem, kitapta 1932-1939 yılları olarak gösteriliyor. 1945 yılına kadar da uzatılabileceği belirtilen bu dönemde, birçok iç ve dış faktörlerin etkisi altında (bu faktörler ayrıntılarıyla belirtiliyor). Türk ekonomisinin muhafazakar çizgiden ayrılmaya başladığı gözleniyor. Yazarlar bu dönem için "ekonomik" gelişmenin Türkiye modeli" adını veriyorlar. Yabancı yatırımcıların "Türkiye koşullarına razı" biçimde ortaya çıkmasının bu dönemde görüldüğü ve yatırımcıların çalışmalarını Türk hükümetinin yargı ve yetkisi içinde yönlendirdikleri belirtiliyor. Ancak yazarlar, bu dönemin İkinci Dünya Savaşı ile birlikte zayıfladığını ve ulusal kapitalizmin tarihsel gelişimi açısından, savaş yıllarının, "demokratik" kapitalizm evresinden muhafazakar gelişim evresine, yani üçüncü evreye geçiş süreci olarak kabul edilmesi gerektiğini savunuyorlar.

Üçüncü dönemin ise İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra başladığı ve 27 Mayıs 1960'a kadar sürdüğü kabul ediliyor. Türkiye bu dönemde "soğuk savaş" politikasına katıldı. Ekonomik alanda ise, "liberalizm" yani mahalli ve yabancı özel teşebbüsün sınırsız girişimine kapıları açtı. Ülke içinde gerici toprak sahiplerine, askeri ve kent bürokrasisine dayalı "liberalizm" politikası, dış dünyada ise demokratik ve sosyalist güçlere karşı, emperyalist güçlerle sıkı işbirliği politikası benimsendi. Yazarlara göre de bunun anlamı, ekonomik ve sosyopolitik yaşamın her hattında muhafazakar eğilimlerin egemenliğinin sözkonusu olmasıydı.

Dördüncü dönem 1960-1970 yılları arasını kapsayan süre olarak ele alınıyor. Bu, Türk ekonomisinin planlı döneme geçiş döneminde yine bir dizi iç ve dış faktörler sonucu (bu faktörler de ayrıntılarıyla ele alınıyor) Türkiye'nin Batıya tek taraflı yönelim rotasından vazgeçmesi ve sosyalist ülkelerle de işbirliği kurmasının; "demokratik" kapitalizm yolunda ileriye yönelik bir hamle gerçekleştirmesine olanak sağladığı belirtiliyor.

70'li yılların sonundaki krizle yeniden büyüyen ekonomik düzensizliklerin, yönetim çevresini, belirsizliklerle dolu "kör bir ortamdan" çıkmaya zorladığı kaydedilen çalışmada, 24 Ocak "Acil Önlemler

Paketi" kararlarına da yer veriliyor. Beşinci dönem olarak incelenen bu bölümde de Türkiye'nin yeni stratejisinin, büyük kapitalin çıkarları ve insiyatifine göre 1980 yılı başlarında ekonomi politikasını yeniden belirlediği vurgulanıyor.

Kısacası, Türkiye'nin 1950'li yıllardan 1986 yılına kadarki toplumsal ve ekonomik gelişmesini "yabancı" gözüyle inceleyen "Türkiye'de Kapitalizm" çalışması, konuyla ilgili herkesin yararlanacağı bir kitap olarak ortaya çıkıyor. En azından, bu konuda çıkmış hemen tüm kaynakları, ele alındığı bir çalışma açısından, iyi bir bibliyografya denemesi olarak bile "başvuru kitabı" niteliğini yerine getiriyor.

GELECEK